МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М.П. ДРАГОМАНОВА
Факультет філософії і суспільствознавства
Факультет педагогіки та психології

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
БІОРЕСУРСІВ І ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ УКРАЇНИ

ГРОМАДСЬКА ОРГАНІЗАЦІЯ
«АКАДЕМІЯ РОЗВИТКУ ПСИХОЛОГІЧНОЇ НАУКИ І ПРАКТИКИ»

ГУМАНІТАРНИЙ КОРПУС

Випуск 24

Збірник наукових статей з актуальних проблем філософії, культурології, психології, педагогіки та історії

Вінниця
«ТВОРИ»
2019

УДК 159.9+1+37+93](063)
ББК 88я431+87я431+74я431+63я431
Г 94

Редакційна колегія:

Бондар В.І. – доктор педагогічних наук, професор, дійсний член НАПН України, декан факультету педагогіки і психології НПУ імені М.П.Драгоманова, заслужений працівник освіти України.

Дробот І.І. – доктор історичних наук, професор, декан факультету філософії і суспільствознавства НПУ імені М.П.Драгоманова, заслужений діяч науки і техніки України.

Долинська Л.В. – кандидат психологічних наук, професор, завідувач кафедри психології, заступник декана факультету філософії і суспільствознавства НПУ імені М.П.Драгоманова з наукової роботи та міжнародних зв'язків, заслужений працівник освіти України.

Крагель К.О. – голова Студентського наукового товариства факультету філософії і суспільствознавства НПУ імені М.П. Драгоманова

Майданюк І.З. – доктор філософських наук, завідувач кафедри культурології гуманітарно-педагогічного факультету Національного університету біоресурсів і природокористування

Матвієнко О.В. – доктор педагогічних наук, професор кафедри педагогіки та методики початкового навчання, заступник декана факультету педагогіки і психології НПУ імені М.П.Драгоманова з наукової роботи.

Морозов І.В. – доктор культурології, професор кафедри менеджмента соціокультурної діяльності Білоруського державного університету культури і мистецтв.

Мєднікова Г.С. – доктор філософських наук, професор кафедри культурології та філософської антропології НПУ імені М.П.Драгоманова.

Митник О.Я. – доктор педагогічних наук, завідувач кафедри практичної психології НПУ імені М.П.Драгоманова.

Можейко М.О. – доктор філософських наук, професор, завідуюча кафедрою методології гуманітарних наук Білоруського державного університету культури і мистецтв.

Політевич О.Е. – кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри інформаційних ресурсів і комунікацій Білоруського державного університету культури і мистецтв.

Приходько Ю.О. – доктор психологічних наук, професор кафедри психології і педагогіки факультету педагогіки і психології НПУ імені М.П.Драгоманова, академік Академії наук вищої школи України.

Синьов В.М. – доктор педагогічних наук, професор, дійсний член НАПН України, почесни й декан факультету спеціальної та інклюзивної освіти НПУ імені М.П.Драгоманова, президент Асоціації корекційних педагогів України.

У збірнику подано наукові статті за матеріалами III Міжнародної науково-практичної конференції «NEW TOP SCIENCE» (29 березня 2019 р.).

У працях аспірантів, студентів та молодих вчених з України та Польщі висвітлено актуальні теоретичні та прикладні проблеми психології, філософії, культурології, історії, педагогіки, а також представлено міждисциплінарні пошуки та здобутки.

Упорядники:

Кучеренко Є.В. – кандидат психологічних наук, доцент кафедри психології і педагогіки НПУ імені М.П. Драгоманова.

Русаков С.С. – кандидат філософських наук, доцент кафедри культурології та філософської антропології НПУ імені М.П. Драгоманова.

Г 94 **Гуманітарний корпус:** [збірник наукових статей з актуальних проблем філософії, культурології, психології, педагогіки та історії] – Випуск 24. – Вінниця : ТОВ Нілан-ЛТД, 2019, – 156 с.

ISBN 978-617-7706-52-5

УДК 159.9+1+37+93](063)
ББК 88я431+87я431+74я431+63я431

© Автори статей, 2019
© Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова, 2019
ISBN 978-617-7706-52-5
© Видавництво «Нілан Лтд», 2019

MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF UKRAINE
M.P. DRAHOMANOV NATIONAL UNIVERSITY OF PEDAGOGY
Faculty of Philosophy and Social Science
Faculty of Pedagogy and Psychology

NATIONAL UNIVERSITY OF LIFE AND ENVIRONMENTAL SCIENCES OF UKRAINE

ACADEMY FOR DEVELOPMENT OF PSYCHOLOGICAL SCIENCE AND PRACTICE

HUMANITARIAN CORPUS

Issue 24

Collection of scientific articles on contemporary problems of philosophy, cultural studies, psychology, pedagogy and history

Vinnytsia
«TVORY»
2019

Editorial Board:

V.I. Bondar, Doctor of Sciences in Pedagogy, Professor, full member of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine, Dean of the Faculty of Pedagogy and Psychology of M.P. Dragomanov National University of Pedagogy, Meritorious Worker of Education of Ukraine

I.I. Drobot, Doctor of Sciences in History, Professor, Dean of the Faculty of Philosophy Education and Science of M.P. Dragomanov National University of Pedagogy, Meritorious Worker of Science and Engineering of Ukraine

L.V. Dolynska, PhD in Psychology, Professor, Chair of the Psychology Department, Assistant Dean of the Faculty of Philosophy Education and Science of M.P. Dragomanov National University of Pedagogy for Academic Matters and International Relations, Meritorious Worker of Education of Ukraine

K.V. Krahel - Chairman of the Student scientific society, Faculty of Philosophy Education and Science of M.P. Dragomanov National University of Pedagogy

O.V. Matviyenko, Doctor of Sciences in Pedagogy, Professor at the Department of Pedagogy and Methodology of Primary Education, Assistant Dean of the Faculty of Pedagogy and Psychology of M.P. Dragomanov National University of Pedagogy for Academic Matters

I.V. Morozov, Doctor of Cultural Studies, Professor at the Department of Management of Sociocultural Activities of Belarusian State University of Culture and Arts

G.S. Mednikova, Doctor of Sciences in Philosophy, Professor at the Department of Cultural Studies of M.P. Dragomanov National University of Pedagogy

O.Y. Mytnyk, Doctor of Sciences in Pedagogy, Chair of the Department of Practical Psychology of M.P. Dragomanov National University of Pedagogy M.O. Mozheiko, Doctor of Sciences in Philosophy, Professor, Chair of the Department of Methodology of Humanities of Belarusian State University of Culture and Arts

A.E. Palitsevich, PhD in Pedagogy, senior lecturer of the Department of the theory and history of information-document communicationof Belarusian State University of Culture and Arts

Y.O. Prykhodko, Doctor of Sciences in Psychology, Professor at the Department of Psychology and Pedagogy of the Faculty of Pedagogy and Psychology of M.P. Dragomanov National University of Pedagogy, Academician of the Academy of Sciences of the Higher School of Ukraine

V.M. Syniov, Doctor of Sciences in Pedagogy, Professor, full member of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine, honorary Dean of the Faculty of special and inclusive education of M.P. Dragomanov National University of Pedagogy, President of the Association of Correctional Pedagogues of Ukraine

This collection features scientific articles based on materials of the III International scientific conference "NEW TOP SCIENCE" (March 29, 2019).

Works by undergraduate and postgraduate students and young scientists from Ukraine and Poland address contemporary theoretical and applied problems of psychology, philosophy, cultural studies, history and pedagogy, and present interdisciplinary research and findings.

Compiled by:

Y.V. Kucherenko, PhD in Psychology, Associate Professor at the Department of Psychology and Pedagogy of M.P. Dragomanov National University of Pedagogy

S.S. Rusakov, PhD in Philosophy, Associate Professor at the Department of Cultural Studies of M.P. Dragomanov National University of Pedagogy, Assistant Dean of the Faculty of Philosophy Education and Science of M.P. Dragomanov National University of Pedagogy for Social

Berlińska-Wojtas Paulina, mgr, Uniwersytet Mikołaja Kopernika

Humanitarian Corpus: [collection of scientific articles on contemporary problems of philosophy, cultural studies, psychology, pedagogy and history] – Issue 24. – Vinnytsia: Nilan Ltd. – 2019. – 156 p.

ISBN 978-617-7706-52-5

© Article authors, 2019

© M.P. Dragomanov National University of Pedagogy, 2019

© Nilan Ltd, 2019

ISBN 978-617-7706-52-5

ВПЛИВ ТЕМПЕРАМЕНТУ НА НАВЧАЛЬНУ УСПІШНІСТЬ МОЛОДШОГО ШКОЛЯРА

Бабичева Галина Сергіївна,
студентка НПУ імені М.П. Драгоманова,
babuchevagalyunya@gmail.com
Науковий керівник –
д. псих. наук., проф. Ю.О. Приходько

Відомо, що індивідуальні особливості поведінки людини великою мірою зумовлені типом її нервової системи, кожен з яких відповідає чотирьом типам темпераменту: сангвінічному, холеричному, флегматичному, меланхолічному.

Індивідуальні відмінності у перебігу психічної діяльності людини були предметом пильної уваги вчених ще в стародавні часи. Відомо, що грецький лікар Гіпократ зробив першу спробу з'ясувати чим зумовлюються індивідуальні відмінності у поведінці людини. Ще в ті часи Гіпократ і його послідовники вбачали фізіологічну основу темпераменту у пропорції основних рідин, з яких складається тіло. Наукове пояснення цьому питанню вперше дав І. Павлов у своєму вченні про типи нервової системи.

Г.С. Костюк трактує темперамент як індивідуальні особливості людини, що виявляються у певній її збудливості, емоційній вразливості, врівноваженості і швидкості перебігу її психічної діяльності [1]. Темперамент являє собою динамічну характеристику поведінки людини. Відомий дослідник проблеми темпераменту людини В. Небиліцин, розглядає його як характеристику індивіда з боку динамічних особливостей його психічної діяльності, тобто темпу, швидкості, інтенсивності психічних процесів і станів, які складають цю діяльність [2].

Л. Пожарська, характеризуючи типи темпераменту, стверджує, що його ознаки є сталими порівняно з іншими особливостями людини. Динаміка психічного життя людини залежить від мотивів, інтересів, емоційних станів тощо. На відміну від них, якості темпераменту виявляються незалежно від різних психічних станів. Чисті типи темпераменту майже не трапляються, існує багато проміжних форм. Під впливом зовнішнього середовища тип темпераменту загострюється чи, навпаки, пом'якшується [3].

Л. Клос і Т. Фалесенді стверджують що результатом навчальної діяльності є психічні новоутворення, тобто довільність психічних процесів, рефлексія, внутрішній план дій. Визначальними чинниками в організації навчання вважаються: цінність інформації для дитини, установка як особлива система очікування, мета навчальної діяльності, емоційна забарвленість як навчального матеріалу, так і завдань до нього [4].

Метою нашого експериментального дослідження було вивчення впливу типу темпераменту на успішність навчальної діяльності дітей

молодшого шкільного віку. Нами була сформована наступна гіпотеза:тип темпераменту впливає на навчальну успішність молодшого школяра.

Дослідження проводилось на базі київської приватної школи «Афіни». В дослідженні брали участь 31 учень 3-х класів. Дослідження здійснювалось опитувальником Айзенка, адаптованим для молодших школярів [5].

Аналіз отриманих результатів засвідчив, що серед вибірки досліджуваних 51,6% становили сангвініки, 35,4% – холерики і по 6,4% – флегматики і меланхоліки. (Рис.1 Розподіл досліджуваних за типами темпераменту)

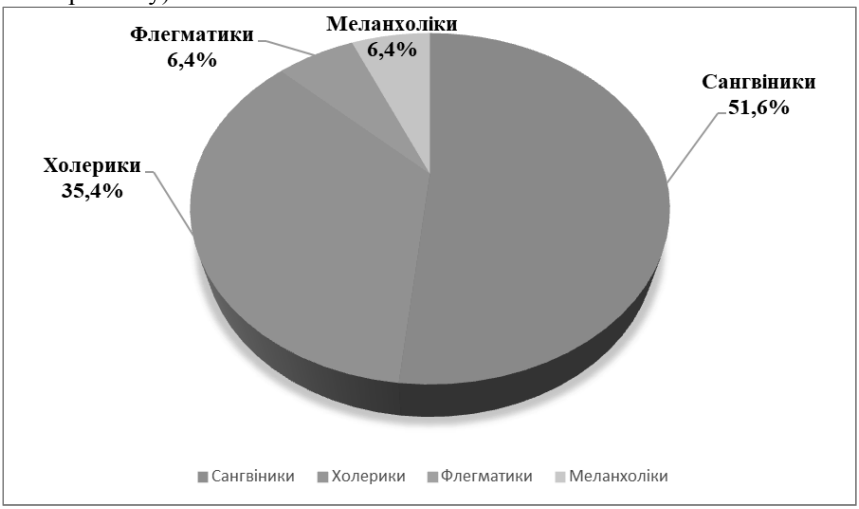

Рис.1 Розподіл досліджуваних за типами темпераменту

Таким чином, серед вибірки досліджуваних простежується переважання сангвініків та холериків. Дослідженням встановлено, що серед вибірки сангвініків високий рівень навчальної успішності мають 37,5% учнів, достатній – 50%, середній – 12,5%. Серед холериків високий рівень мають 45,4% учнів, достатній і середній – по 27.2%. Усі 100% флегматиків навчаються на достатньому рівні. 50% меланхоліків мають достатній рівень, а інші 50% – середній. Учнів з низьким рівнем навчальної успішності виявлено не було.

Кількісний аналіз отриманих даних подано у таблиці 1.

Розподіл досліджуваних різних типів темпераменту за рівнями навчальної успішності

Таблиця 1

	Високий	Достатній	Середній	Низький
Сангвініки	37,5%	50%	12,5%	0%
Холерики	45,4%	27,2%	27,2%	0%
Флегматики	0%	100%	0%	0%
Меланхоліки	0%	50%	50%	0%

Кількісний аналіз отриманих даних здійснено на основі визначення успішності, що прийнято нині у сучасній українській школі. До високого рівня були віднесені досліджувані, що навчалися на 10-12 балів, до достатнього – на 7-9 балів, до середнього – на 4-6 балів, до низького – на 1-3 бали.

Переважна більшість сангвініків навчається на високому (37,5%) та достатньому (50%) рівнях успішності. Високу навчальну успішність сангвініків ми схильні пояснювати тим, що в дітей сангвінічного темпераменту легко утворюються та залишаються стійкими тимчасові зв'язки, вони легко засвоюють новий матеріал. Відповіді сангвініків вирізняються обдуманістю, аргументованістю. Сангвініки характеризуються високою швидкістю реакції на те, що відбувається навколо них у процесі навчальної діяльності. Вона мають стабільний рівень працездатності.

Майже половина з вибірки холериків навчається на високому рівні (45,4%). Інші діти-холерики порівно розподілились на достатньому і середньому рівнях навчальної успішності (по 27,2%). Учні з холеричним типом темпераменту зазвичай швидко реагують на запропоновані завдання, але відповідають часто необмірковано, не гальмують себе, виявляють нетерпіння. Те, що більшість таких дітей навчається на високому рівні, на нашу думку, можна пояснити високою мотивацією до навчання.

Що ж до учнів з флегматичним типом темпераменту, то їх було лише двоє з усієї вибірки, обидва навчаються на достатньому рівні. Це можна пояснити високим рівнем врівноваженості флегматиків, що допомагає зосередитися саме на учбовому матеріалі. Учні-флегматики мають високу працездатність, але повільно реагують на все, що відбувається навколо них. Вони міцно запам'ятовують усе засвоєне і довго зберігають у пам'яті вивчений матеріал.

Учнів меланхолічного типу темпераменту також було лише два. Один з них навчається на достатньому рівні, а інший – на середньому.

Меланхоліки мають слабку нервову систему і підвищену чутливість, тому, опинившись у ситуації несподіваного питання, можуть впасти у «ступор», розгубитися, навіть у разі знання навчального матеріалу. Вони швидко втомлюються і втрачають працездатність, мають занижену самооцінку, невпевнені в собі, хоча багато хто з них має яскраво виражені художні та інтелектуальні здібності.

Висновки. У ході дослідження частково підтверджено гіпотезу, що тип темпераменту впливає на навчальну успішність молодшого школяра. Було встановлено, що учні з однаковим типом темпераменту можуть мати різні рівні навчальної успішності.Наші спостереження засвідчили, що на успішність молодшого школяравпливає багато чинників. Серед них основними є: ставлення до учіння, уміння вчитися та особливості мислення. Результати теоретичного аналізу свідчать, що не варто відкидати такі фактори як: мотивація дітей до навчання, індивідуальний тип діяльності, інші психологічні фактори, втручання у процес навчання з боку батьків. Планується продовжувати досліджувати дану тему, розширюючи вікову вибірку школярів.

Список використаних джерел:

1. Психологія. Підручник для пед. вузів. За ред. дійсного члена АПН СРСР Костюка Г.С. – К.: Рад. школа, 1968. – 572с.
2. Небылицын В. Д. Темперамент // Психология индивидуальных различий. Тексты / Под ред. Ю.Б. Гиппенрейтер, В.Я. Романова. – М.: Изд-во МГУ, 1982. – С. 153-159
3. Пожарська, Л. В. Як врахувати особливості темпераменту в навчально-виховному процесі / Л. В. Пожарська // Шкільному психологу. Усе для роботи. – 2015. – № 1. – С. 14–21.
4. Клос Л.Є. Особливості психолого-педагогічної характеристики молодшого школяра – передумова диференціації педагогічної підтримки. Л.Є. Клос Л.Є.,Т.М. Фалесенді. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу:http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Nzspp_2014_3_9.pdf
5. Айзенк// Діагностика темпераменту. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://nsportal.ru/vuz/psikhologicheskie-nauki/library/2018/01/13/test-ayzenka-na-temperament-detskiy-variant

ABORCJA JAKO JEDEN ZE WSPÓŁCZESNYCH PROBLEMÓW ETYCZNYCH

Bieniek Martyna
Katolicki Uniwersytet Lubelski im. Jana Pawła II w Lublinie
Doktorant
m.bieniek.bieniek@gmail.com

Wstęp

Dopuszczalność aborcji jest jednym z najbardziej kontrowersyjnych ze współczesnych problemów etycznych. Samo zjawisko jest obecne w kulturze praktycznie od początku jej istnienia. Dotyczy wszystkich pokoleń i dodatkowo nie tylko kobiet, ale także ich rodzin. Temat jest o tyle kontrowersyjny, że wymaga stanowczego zastanowienia się nad tym, na ile może nas kontrolować państwo, którego prawom podlegamy. Nazewnictwo dotyczące samego zabiegu jest różnie odbierane zarówno przez zwolenników, jak i przeciwników aborcji. Problem etyczny rozpoczyna się nie w momencie podejmowania decyzji a tego, jak postrzegamy zarodek, embrion, czy dziecko. Nazewnictwo jest tutaj główną przyczyną problemu, ponieważ gdy nazywamy nienarodzony płód dzieckiem to nie możemy dopuszczać, aby zostało ono zamordowane - do czego dochodzi w wyniku zabiegu aborcji. Natomiast, jeśli nie przypisujemy płodowi żadnych cech ludzkich to nie mamy do czynienia z zabójstwem człowieka. Dyskusja pomiędzy zwolennikami a przeciwnikami jest na tyle zaostrzona, że warto przyjrzeć się wszystkim konsekwencjom zabiegu, argumentom zarówno za, jak i przeciw jego wykonywaniu oraz stanowiskom etycznym, które odwołują się do tego typu problemów.

Definicja i metody aborcji

Słownik języka polskiego definiuje pojęcie aborcja jako „zabieg polegający na przerwaniu życia płodu i usunięciu go poza organizm matki, in.: przerwanie ciąży”[1]. Termin ten pochodzi z języka łacińskiego łac. *Abortio*, które oznacza poronienie. W Polsce jednak rozróżnia się te dwa pojęcia, czyli aborcja i poronienie. Pierwsze polega na zabiegu, podczas którego sztucznie usuwa się zarodek lub płód – już po zagnieżdżeniu w macicy. Natomiast poronienie dotyczy samoistnego przerwania ciąży, w którym nie brały udziału osoby trzecie [2].

W polskim prawie dopuszcza się możliwość dokonania tego zabiegu w wyjątkowych przypadkach. Sytuacje te reguluje ustawa z dnia 7 stycznia 1993 r. „O planowaniu rodziny, ochronie ludzkiego płodu i warunkach dopuszczalności przerwania ciąży”[3]. Ustawa ta wprowadziła znaczące zmiany w kodeksie karnym, które zawierały następujące zmiany dotyczące możliwości przerwania ciąży przez kobiety. W naszym kraju w czterech przypadkach aborcja nie jest uznawana jako czyn zakazany: 1. w momencie, gdy ciąża stanowiła zagrożenie dla życia matki, stwierdzone przez minimum dwóch lekarzy (w wyjątkowych sytuacjach nie jest ono konieczne), 2. gdy śmierć dziecka nastąpiła w sytuacji

ratowania jej życia lub ciąża może spowodować poważny uszczerbek na zdrowiu matki, 3. w sytuacji, gdy badania prenatalne wykazały nieodwracalne i ciężkie uszkodzenia płodu – również muszą być potwierdzone przez minimum dwóch niezależnych lekarzy, 4. Gdy zachodzi podejrzenie, że ciąża jest wynikiem czynu zakazanego tj.: gwałtu, kazirodztwa. Kodeks karny przewiduje również kary dla osób, które bez wyraźnie wskazanego powodu dopuszczają się aborcji – dotyczy to zarówno matki jak i lekarza wykonującego zabieg[3].

Istnieje wiele metod sztucznego przerwania ciąży. Do najbardziej popularnych należy podawanie środków chemicznych, które mają zapobiec dalszemu rozwojowi zarodka w macicy i doprowadzić do poronienia. Metoda chirurgiczna polega na podciśnieniowym usunięciu zarodka z macicy lub w przypadku, kiedy płód jest większy uprzednio poćwiartowaniu płodu i następnie odessaniu go. Metody przerwania ciąży dzielą się również na dokonywane przed i po zagnieżdżeniu się zarodka w macicy. Te pierwsze dotyczą sytuacji, w których matce podawane są środki, których zadaniem jest uniemożliwienie zagnieżdżenia się zygoty w macicy - sposób ten znany jest pod hasłem antykoncepcji. Jednakże nazywane są również metodami aborcyjnymi, ponieważ skutkiem zażywania antykoncepcji jest brak sposobności na zajście w ciąże, co wiąże się ze zniszczenie komórek jajowych, z których mógłby rozwinąć się embrion.

Skutki aborcji

Aktualnie aborcję traktuje się jako sposób na rozwiązanie wielu problemów społecznych, np.: samotne macierzyństwo, nieślubne dzieci, groźba przeludnienia, kazirodztwo, gwałt. We współczesności pierwszym krajem, który zalegalizował aborcję umożliwiając wykonanie tego zabiegu każdej kobiecie – jedyny warunek to maksymalnie 16. tydzień ciąży – było ZSRR. Za czasów istnienia Związku Radzieckiego przyznano kobietom całkowitą decyzyjność, co do przerwania ciąży. Niemniej jednak do podejmowania tej decyzji nie miały wpływu czynniki geograficzne lub polityka państwa w zakresie polityki demograficznej. Znaczenie miała tutaj raczej polityka urbanistyczna, która nie zezwalała na wynajmowanie mieszkań oraz domów, nieistnienie budynków mieszkalnych w miastach i brak możliwości zmiany miejsca pobytu bez oficjalnych pozwoleń. Po rozpadzie Związku Radzieckiego świat dowiedział się, że na terenie ZSRR dokonywano około dwunastu aborcji dziennie i dodatkowo odbywały się one bez znieczulenia[4, s. 113-114].

W znanym na całym świecie Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders wydanym w 1987 r. zauważono, że aborcja jest jednym ze stresorów, które mogą wywołać Zespół Stresu pourazowego[5, s. 78-96]. Zabieg ten może tak silnie oddziaływać na kobiety, że jego konsekwencje mogą być nieodwracalne nie tylko w fizyczny, ale także psychiczny sposób. Z tego względu wyróżnia się dwie konsekwencje po aborcyjne: psychologiczne i fizyczne. Psychologiczne mają ogromny wpływ na kontakt kobiety z otoczeniem oraz obraz jej samej siebie. Amerykańskie Stowarzyszenie Psychiatryczne (American Psychiatric Association) nazwało psychiczne skutki dokonanej aborcji mianem PASS (Post

Abortion Stress Sydrome), który opiera się na PTSD (Post Traumatic Stress Disorder), czyli Zespole Stresu Pourazowego. Według tego stowarzyszenia kobieta, która dokonała aborcji może odczuwać symptomy PASS, które są naturalną konsekwencją zabiegu – nawet jeśli z założenia decyzja o nim była podyktowana logicznymi argumentami. Symptomami stresu pourazowego związanego z aborcją są: poczucie winy, lęki, odrętwienie, depresja, retrospekcje oraz myśli samobójcze. Dokładnie takie same objawy towarzyszą osobom, które mają Zespół Stresu Pourazowego (PTSD)[6]. Na podstawie objawów towarzyszących Zespołowi Stresu Pourazowego stworzono cechy, którymi charakteryzuje się kobieta najbardziej podatna na zachorowanie, na PASS. Dotyczą one zarówno przebytych doświadczeń jak i konkretne cechy, są to m.in.: „silny instynkt macierzyński, starsze dzieci, wcześniejsze aborcje, osoba wierząca i praktykująca, o konserwatywnych przekonaniach, brak grupy wsparcia, aborcja pod naciskiem otoczenia, przerwanie ciąży w drugim trymestrze, aborcja uwarunkowana genetycznie lub aborcja na życzenie, wewnętrzne rozdarcie towarzyszące decyzji o usunięciu ciąży, wcześniejsze zaburzenia ciąży, niskie poczucie własnej radości, brak wsparcia ze strony rodziny, wiek nastoletni”[7]. Podczas ogólnokrajowej konferencji, odbywającej się we Francji w 1987 r. dotyczącej poradnictwu poaborcyjnemu, jedna z prelegentek przedstawiła cztery kolejne etapy, które przechodzą kobiety podczas usprawiedliwiania ich czynu. Pierwszym z nich jest racjonalizacja, która polega na znajdowaniu najróżniejszych w miarę racjonalnych przyczyn, dla których podjęła taką a nie inną decyzję. Doszukanie się takich argumentów sprawia, że z pozoru czyn zły staje się czynem dobrym, ponieważ zrobiło się go z ważnych powodów. Następnym etapem jest tłumienie, które polega na pozornym usunięciu z pamięci wszystkich negatywnych wspomnień związanych z zabiegiem aborcji. Kobieta dokonuje tego poprzez zupełne wyeliminowanie myśli na temat tego czynu oraz wynajdując coraz to nowe sprawy, żeby mieć czym zająć myśli. Trzecim krokiem jest wyparcie polegające na tym, że kobieta nawet nie zdaje sobie sprawy z tego, że mogą towarzyszyć jej jakieś negatywne uczucia związane z dokonanym zabiegiem. Taka kobieta ma poczucie pełnego panowania nad swoim życiem i podejmowanymi decyzjami, ale osoby z jej otoczenia mogą zwracać uwagę na to, że nie wszystko jest tak dobrze jak ona twierdzi. Ostatnim etapem jest kompensacja, która występuje, gdy kobieta zajdzie w kolejną ciążę niedługo po dokonanej aborcji. W takiej sytuacji są możliwe dwie opcje – ciąża może zostać ponownie usunięta lub donoszona. W pierwszym przypadku zrobi to ponownie, ponieważ chce udowodnić sobie, że aborcja jest czymś zupełnie normalnym i pozwoli jej na ponowne cieszenie się niezależnością. W drugim, po urodzeniu dziecka, może stać się nadopiekuńcza i próbować udowadniać sobie, że jest idealną matką, która zawsze potrafi uchronić swoje dziecko od złego. Jednakże jeśli w życiu dziecka pojawią się kłopoty może to odebrać jako karę za aborcję[8].

Kobietom po aborcji może towarzyszyć poczucie winy, z którego nie zdają sobie sprawy. To doprowadza do nieprawidłowości w kontaktach z ludźmi

oraz do problemów psychosomatycznych. Często mają one świadomość tego, co zrobiły oraz akceptują swego rodzaju winę, ale nie doprowadzają do etapu żałoby jakim jest pogodzenie się ze stratą. Takie zachowanie może doprowadzić do „wszechogarniającego smutku, płaczu, pesymizmu, karania samego siebie, depresji, a nawet samobójstwa"[8]. Witold Simon w swoim artykule pt.: „Konsekwencje aborcji u kobiet" zauważa, że silne poczucie winy po dokonaniu aborcji towarzyszy około 37% kobiet. Dodatkowo zwraca uwagę na fakt, że po zabiegu przerwania ciąży, kobietom spada poczucie własnej wartości, co może przekładać się nie tylko na relacje z bliskim otoczeniem, ale także może mieć wpływ na karierę zawodową i poczucie porażki życiowej, z którą nigdy się nie pogodzą. Konsekwencje psychologiczne przekładają się na różne aspekty życia, nie objawiają się tylko w żałobie patologicznej, ale mogą mieć również odzwierciedlenie w kontaktach z bliskimi oraz na akceptację samej siebie.

Przeciwnicy i zwolennicy aborcji

W związku z rosnącą popularnością zagadnienia jakim jest aborcja, zyskuje ona także rzesze przeciwników, jak i zwolenników. Zwolennicy tego zabiegu głoszą, że chodzi o wolny wybór i brak prawa ingerencji w decyzję kobiety, której ciąża, tylko i wyłącznie, jest jej sprawą. Niemniej jednak problem rozbija się także o podejście religijne do tego zagadnienia, jak i uświadomienie sobie, że ciąża nie jest tylko sprawą kobiety, ale dotyczy także członków jej najbliższej rodziny. Peter Singer w swojej książce pt.: „O życiu i śmierci. Upadek etyki tradycyjnej" zwraca uwagę na fakt, że aborcja jest dużo większym problemem niż może się to wydawać. Za przykład podaje kobietę, która w 24. tygodniu ciąży dowiedziała się, że przez źle ułożone łożysko jej dziecko może urodzić się z poważnymi wadami, oraz że jej samej grozi krwotok, do którego może dojść podczas porodu. Mając te wszystkie informacje zaczęła zastanawiać się nad usunięciem ciąży, która była już zaawansowana. Zanim podjęła taką decyzję, zaczął się przedwczesny poród i urodziła wcześniaka, którego zgodnie z prawem trzeba było ratować, ponieważ był już narodzonym dzieckiem. Stąd rodzi się pytanie jaki zakres ma wykonywana aborcja? W momencie, gdy dziecko jest jeszcze w macicy i istnieją uzasadnione podejrzenia, że może urodzić się z poważnymi wadami rozwojowymi lub nawet martwe to można dokonać aborcji. Jednakże w momencie, kiedy urodzi się wcześniak to należy robić wszystko, co tylko możliwe, aby uratować jego życie[9, s. 95-96]. Autor zwraca również uwagę na nazewnictwo jakim operują organizacje, zarówno za jak i przeciw aborcji: „ruch antyaborcyjny nazywa siebie ruchem „na rzecz życia", ale obrońcy prawa do aborcji na żądanie nie nazywają siebie ruchem „przeciwko życiu", czy nawet „przeciwko prawu płodu do życia". Wolą określać się jako ruch „na rzecz swobody wyboru", a zatem ich zdaniem problem aborcji dotyczy prawa kobiety do swobodnego wyboru: czy utrzymać ciążę, czy też nie"[9, s. 97-98]. Wynika z tego, że kobieta ma wyłączne prawo decydowania o życiu jej nienarodzonego dziecka. Singer zauważa, że nikt kto traktuje płód jako istotę ludzką nie może

mówić o wyłącznym prawie kobiety do podjęcia decyzji, bo automatycznie wszelkie prawo do życia zostaje odebrane nienarodzonej istocie ludzkiej.

Historia aborcji sięga już starożytności, niemniej jednak temat ten stał się bardziej popularny w dziewiętnastym wieku i to głównie za sprawą zmiany prawa obowiązującego najpierw w Anglii a następnie w Stanach Zjednoczonych Ameryki. Przed tymi zmianami ogólnie przyjętym prawem było, że można dokonać aborcji legalnie do momentu poczucia pierwszego ruchu wykonanego przez płód. Później prawo to zmieniono i uznano, że aborcja powinna być całkowicie zakazana. Zmiany, które objęły później wszystkie stany USA, zostały wprowadzone pod naciskiem nowoutworzonej organizacji American Medical Association. Nowe prawo wprowadzające całkowity zakaz aborcji na terenie całych Stanów Zjednoczonych Ameryki wprowadzono w 1859 r. Biorąc pod uwagę wszelkie zmiany w prawie oraz poglądzie na aborcję można zauważyć, że aż do lat 60. ubiegłego wieku „nauka, Kościół, prawo angloamerykańskie, opinia publiczna i etyka lekarska" były zgodne, co do tego, że aborcja jest czynem złym moralnie i powinna zostać całkowicie zakazana. Wpływ na zmiany w prawie, do których doszło w ciągu ostatnich lat, są spowodowane faktem podjęcia problemu rozróżnienia faz, w których zaczyna mówić się o istocie ludzkiej[9, s. 96-96]. W latach 70. ubiegłego wieku doszło do niejakiej rewolucji dotyczące prawa kobiet do aborcji. Było to podyktowane różnymi czynnikami, ale najgłośniejszym z nich była sprawa talidomidu – to lek uspakajający przyjmowany przez kobiety w ciąży, w USA oraz krajach europejskich. W tamtych latach zauważono znaczny wzrost urodzeń zdeformowanych dzieci i powiązano to z zażywaniem talidomidu przez kobiety. W momencie, gdy informacja ta dotarła do krajów europejskich wiele kobiet będących jeszcze w ciąży chciało dokonać legalnej aborcji, aby nie urodzić chorych dzieci. Ta sytuacja uzmysłowiła przeciwnikom, jak i zwolennikom aborcji, że nie chodzi tutaj o wybór pomiędzy życiem a jego odebraniem, ale bardziej pomiędzy rodzajem tego życia i jego warunkami[10]. Sprawa talidomidu przyczyniła się zmiany prawa, ale wpływ na to miały także wyniki badań, które pokazały, że w wyniku aborcji dokonywanych przez niedoświadczonych lekarzy, kobiety doznają poważnego uszczerbku na zdrowiu, a nawet mogą je stracić. Ze względu na te wszystkie okoliczności wprowadzono częściowo legalną aborcję, która mogła zostać wykonana pod następującymi warunkami: zezwolenie wykonania aborcji przez doświadczonego lekarza, aby kobieta nie była narażona na konsekwencje fizyczne oraz psychiczne wynikające z przeprowadzenia zabiegu przez niedoświadczoną osobę, kiedy zachodzi uzasadnione podejrzenie wad wrodzonych u dziecka[9, s. 104-105].

Innym argumentem wynikającym bardziej z ustawodawstwa, a nie ideologii jest orzeczenie Europejskiego Trybunału Praw Człowieka w Strasburgu. W Europejskiej Konwencji Praw Człowieka i Podstawowych Wolności, w artykule drugim zapisano: „prawo każdego człowieka do życia jest chronione przez ustawę"[11]. Do 2004 roku zapis ten interpretowano jako prawo do ochrony życia od momentu narodzenia. Dodatkowo po 2004 roku dodano zapis, że nie można traktować płodu jako osoby, co jeszcze bardziej miało pokazać, że organy

ustawodawcze Unii Europejskiej jasno rozgraniczają pojęcie płodu od definicji osoby. Jako ciekawostkę można uznać fakt, że Polski Trybunał Konstytucyjny wydał oświadczenie, w którym ogłosił, iż według polskiej konstytucji prawo do ochrony życia przysługuje od momentu poczęcia[12]. Wynika z tego, że interpretacja wniesiona przez Polski Trybunał jest niezgodna z orzecznictwem prawa Unii Europejskiej.

Przeciwnicy aborcji twierdzą, że należy chronić życie człowieka od momentu jego poczęcia, czyli również przez okres jego przebywania w łonie matki. W związku z tym uznają, że płód ten jest istotą żywą, której przysługują prawa oraz posiadanie wartości moralnych. Motywują swoje stanowisko podejściem ludzi do zwierząt, które nie są osobami, ale posiadają swoje prawa, m.in. prawo do życia. Dodatkowo w prawie polskim oraz ustawodawstwie europejskim istnieją prawa, które regulują sytuacje, np.: znęcania się nad zwierzętami, które jest karane. Wynika z tego, że zwierzęta, które nie są uznane za osoby mają więcej praw niż płód ludzki w stadium rozwoju.

Aborcja w kontekście konsekwencjalizmu i deontologii

We wcześniejszych podrozdziałach zostały przedstawione argumenty za i przeciw aborcji oraz konsekwencje, które wynikają z przeprowadzenia tego zabiegu. Na ich podstawie można zauważyć, że nie ma czynów, które nie posiadają żadnych konsekwencji. Wszystko, co człowiek robi ma większy lub mniejszy wpływ na jego kolejne losy oraz działania. W filozofii możemy spotkać się z pojęciem stanowiska konsekwencjalizmu, który wyrasta z teorii Jeremy'ego Benthama oraz Johna Stuarta Milla. Filozofia ta zawiera się w utylitaryzmie, który pochodzi od łacińskiego słowa *utilitas* i oznacza użyteczny. Zwolennicy tej teorii twierdzą, że wszelkie czyny człowieka należy oceniać na podstawie ich skutków. Nie liczy się zamiar naszego postępowania, ale to jakie osiągnęliśmy rezultaty. Utylitarysta to osoba, dla której najważniejszą konsekwencją działania człowieka było sprawianie szczęścia, brak szczęścia doprowadza do bólu. Bentham stworzył zasadę użyteczności, w której skierował uwagę na szczęście człowieka: „można powiedzieć o kimś, że jest zwolennikiem zasady użyteczności, jeżeli chwali lub gani poszczególne czyny lub zarządzenia zależenie i proporcjonalnie do przypisywanej im tendencji do wzmagania lub zmniejszania szczęścia społeczeństwa"[13, s. 21]. Natomiast John Stuart Mill w swojej definicji utylitaryzmu jeszcze mocniej skoncentrował się na uznaniu szczęścia jako najwyższej wartości moralnej. Uważał on, że brak szczęścia prowadzi do bólu, cierpienia i braku przyjemności. Jeżeli czyny doprowadzają do przeciwnej sytuacji to są one dobre[14, s. 10]. Stanowisko to można zastosowywać do działań albo reguł, którymi kieruje się człowiek. Jeżeli chodzi o działanie to powinno się przemyśleć oraz ocenić wszystkie prawdopodobne konsekwencje czynu. W drugim przypadku powinno się zastanowić oraz ocenić możliwe skutki stosowanych reguł[15, s. 25].

Sprzecznym, do stanowiska konsekwencjalizmu, jest niekonsekwencjalizm, w którym zawiera się deontologia. Koncepcja ta zakłada, że w ocenie czynów

pod względem moralnym, nie należy zwracać uwagi tylko na konsekwencje czynu, ale także na motywację sprawcy, wartości, które wyznaje itd. Deontologia zakłada, że powinno wybierać się takie rozwiązania, które przynoszą jak najwięcej dobrych skutków, ale istnieją także takie czyny, które zawsze są moralnie złe bez względu na intencje lub skutek, który (z założenia sprawcy) może być dobry. Do czynów tego typu należą między innymi: kradzież, krzywoprzysięstwo, torturowanie, gwałt itd. Definicja deontologii zakłada, że pewnych czynów, kategorycznie, nie wolno wykonywać nawet jeśli ma to doprowadzić do gorszych skutków[16, s. 98]. Wynika z tego, że jeśli mamy do wyboru zabicie jednej osoby, aby uratować dwadzieścia to i tak nie możemy tego zrobić. Deontologia przyjmuje formę nakazów, zakazów, a co za tym idzie praw obowiązujących w danym społeczeństwie. Stanowisko to polega na niewykonywaniu czynności moralnie złych, ale dzielą się one na trzy tak zwane rygory, które określają, które czyny są zakazane absolutnie, w sposób ograniczony lub pro tanto. Te pierwsze odnoszą się do czynów, których nigdy nie wolną wykonywać nawet jeśli istnieją jakiekolwiek przesłanki, które świadczyłyby o słuszności ich wykonania. Rygory ograniczone dotyczą sytuacji skrajnych, w których dokonanie czynu zakazanego może przynieść dobre skutki, np.: zabicie jednego człowieka może uratować setki, tysiące żyć ludzkich. Wynika z tego, że według deontologów dopuszcza się możliwość wykonania pewnych czynów w wypadku, kiedy ich niewykonanie może prowadzić do wstrząsających skutków. Niemniej jednak dotyczy to tylko i wyłącznie sytuacji skrajnych, jak twierdzą deontolodzy w sytuacjach zwykłych powinno się przestrzegać rygoru absolutnego. Rygory pro tanto odnoszą się do sytuacji, w których – nie tylko w sytuacjach skrajnych – można uznać złamanie norm moralnych dla wyższego dobra.

Biorąc pod uwagę przedstawione stanowiska można dostrzec, że ocena aborcji pod względem każdego z nich będzie różna. Konsekwencjaliści twierdzą, że liczy się maksymalizacja dobra, więc jeśli konsekwencją usunięcia ciąży ma być dalsze zdrowe życie kobiety lub inne skutki, sprowadzające się ogólnie do jej lepszego stanu życia, to można ten czyn uzasadnić moralnie. Konsekwencje przeprowadzenia aborcji są bardzo różne. W odniesieniu do stanowiska konsekwencjalizmu można odnieść wrażenie, że większość osób nie przeanalizowała wszystkich dostępnych opcji tylko podjęła decyzję bazując na jednej konsekwencji jaką może być, np.: lepsze życie.

Deontologia zakłada istnienie czynów absolutnie zakazanych moralnie, do których zalicza się zabijanie drugiego człowieka – w takim wypadku zaliczana jest także aborcja. Uznanie płodu, przebywającego w łonie matki, za osobę skutkuje tym, że zakaz ten dotyczy także jego. Wynika z tego, że bez względu na okoliczności dokonanie aborcji jest czynem złym moralnie pod każdymi względami i nie znajduje się żadne usprawiedliwienie tego czynu. Jak wykazano powyżej, stanowisko to zawiera także wyjątki różnych sytuacji, w jakich można dokonać czynu bez uznania go za moralnie dopuszczalny, co nie zmienia faktu, że nadal pozostaje zły w ocenie moralnej. Aborcja w wypadku zagrożenia życia matki zalicza się do tego typu sytuacji, ponieważ przedkłada się życie w pełni

ukształtowanego człowieka nad życie, które dopiero się kreuje.

Pomimo różnic jakie wynikają z obu tych stanowisk podczas analizy aborcji pod względem kryteriów jakie są przyjmowane, zarówno, przez konsekwencjalistów i deontologów można zauważyć, że jest ona sytuacją skrajną. W żadnej z tych koncepcji nie doszukamy się oczywistych i całkowicie obowiązujących przesłanek, które mogłyby uznać zabieg przerwania ciąży za moralnie dobry lub zły. Wszystko zależy od tego jakie wartości przyjmuje człowiek w swoim życiu oraz, co jest dla niego najważniejsze.

Zakończenie

Na podstawie przytoczonych przykładów, definicji, historii oraz rozróżnienia w nazewnictwie widać jak bardzo złożonym problemem jest aborcja. Zabieg ten nie dotyczy tylko i wyłącznie kobiet, jego konsekwencje odbijają się na wszystkich polach życia, co w rezultacie sprawia, że pokrzywdzonych jest więcej osób. Podjęcie decyzji o przerwaniu ciąży często wynikają z braku zastanowienia się lub uznania, że to jest najprostsze rozwiązanie, z pozoru, sytuacji bez wyjścia. Jak można zauważyć stanowiska etyczne w różny sposób odnoszą się do tego typu czynów, więc trudno określić, z którym z nich warto się zgodzić. Problem dotyczy także nazewnictwa, które sprawia, że odnoszenie się do problemu jest zależne od naszego postrzegania pewnych spraw. Należy jednak pamiętać, że każdy przypadek jest indywidualny i nie można mierzyć go tą samą miarą.

Bibliografia:

1. Hasło: aborcja, Słownik współczesnego języka polskiego, tom 1, wyd. Reader's Digest, Warszawa 1998
2. Aborcja w Polsce i na świecie, www.antoni.agmk.net/pobierz.php?id=591, data dostępu: 05.02.2018 r.
3. Dziennik Ustaw 1993 nr 17 poz. 78, http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/ DocDetails.xsp?id=WDU19930170078, data dostępu: 05.02.2018 r.
4. Por. . Teichman, Etyka społeczna. Podręcznik dla studentów, wyd. Oficyna naukowa, Warszawa 2002, s. 113-114
5. W. Simon, Konsekwencje aborcji i kobiet w: Problemy zdrowia psychicznego kobiet, red. J. Meder, z serii Biblioteka Psychiatrii Polskiej, Kraków 2003, str. 78-96
6. Post Abortion Stress Syndrome (PASS) - Does It Exist?, https:// www.psychologytoday.com/blog/somatic-psychology/201010/post-abortion-stress-syndrome-pass-does-it-exist, data dostępu: 06.02.2018 r.
7. E. J. Angelo, Identifying Post Abortion Syndrome and Breaking Denial, referat wygłoszony podczas Healing Visions II, drugiej ogólnokrajowej konferencji poświęconej poradnictwu poaborcyjnemu, Uniwersytet Notre Dame, 19 lipca 1987 r.
8. Por. S. P. Vandegaer, Current Status and Trends in the Development od Post Abortion Healing, referat wygłoszony podczas Healing Visions II, drugiej ogólnokrajowej konferencji poświęconej poradnictwu poaborcyjnemu, Uniwersytet Notre Dame, 20 lipca 1987 r.
9. P. Singer, O życiu i śmierci. Upadek etyki tradycyjnej, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1997, s. 95-96
10. G. Pence, Classic Cases in Medical Ethics, McGraw-Hill, New York 1995
11. Tekst Europejskiej Konwencji Praw Człowieka i Podstawowych Wolności wraz z protokołami dodatkowymi, https://bip.ms.gov.pl/pl/prawa-czlowieka/ europejski-trybunal-praw-czlowieka/tekst-europejskiej-konwencji-praw-czlowieka-i-podstawowych-wolnosci-wraz-z-

protokolami-dodatkowymi/, data dostępu: 09.02.2018 r.
12. Orzeczenie Trybunału Konstytucyjnego z dnia 28 maja 1997 r., Sygn. akt K. 26/96
13. J. Bentham, Wprowadzenie do zasad moralności i prawodawstwa, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1958, s. 21
14. Por. J. S. Mill, Utylitaryzm. O wolności, wyd. PWN, Warszawa 1959, s. 10
15. Por. J. Teichman, Etyka społeczna. Podręcznik dla studentów, wyd. Oficyna naukowa, Warszawa 2002, s. 25
16. Por. K. Saja, Etyka normatywna. Między konsekwencjalizmem a deontologią, wyd. Universitas, Kraków 2015, s. 98

W POSZUKIWANIU ROZUMU… DZIAŁALNOŚĆGDAŃSKIEGO RUCH ANARCHISTYCZNO-ARTYSTYCZNY TOTART

Mgr Bień Agnieszka
Uniwersytet Marii Curie Skłodowskiej w Lubinie
akazmierczak128@gmail.com

Kiedyś dadzą Ci karabin
Każą równo stać
Kiedyś każą załadować
Potem oddać strzał
Siłą wpędzą do okopu
W błoto wbiją twarz
Później padnie rozkaz: «Umrzyj!»
I skończy się czas
KSU 1992 (płyta *Pąd prąd*)

Polska okresu komunizmu była czasem zależność kraju od zaborcy (ZSRR), brak podstawowych towarów, represje polityczne oraz wszechobecna cenzura oraz propaganda to tylko kilka z powodów, dla których ówczesna sytuacja społeczna była niezwykle napięta. Chwila odwilży nastąpiła w roku 80', kiedy to poprzez działalność „Solidarności" społeczeństwo zaczynało odzyskiwać nadzieje. W tym samym czasie władze państwowe w obie przed represjami społecznymi doprowadziły do stanu wojennego. 13 grudnia 1981 roku na Polskę spadło widmo ingerencji Rosji w politykę wewnętrzną kraju. Działacze opozycji politycznej oraz Związku Zawodowego „Solidarność" zostali zatrzymani i osadzeni[1]. Antoni Trzmiel o tym wydarzeniu powiedział: „To był bardzo smutny

1 „W takiej sytuacji po raz kolejny znalazł się Lech Wałęsa, przewodniczący związku. W środku nocy przyjechali do jego mieszkania zomowcy z łomami oraz sprzętem przeznaczonym do wyważania drzwi, choć nietypowo, bo w towarzystwie I sekretarza Komitetu Wojewódzkiego w Gdańsku Tadeusza Fiszbacha oraz wojewody gdańskiego Jerzego Kołodziejskiego. Próbowali oni przekonać Wałęsę do podjęcia rozmów z przedstawicielami władz centralnych, a wobec jego odmowy

dzień w polskiej historii. Zdecydowano się przebić nam kręgosłup – nie tylko tych, których zabito – a było przynajmniej 100 ofiar śmiertelnych. Nie był to bezkrwawy zamach stanu, jak się to próbowało przedstawić, ale potężna wojna z powstaniem ducha narodu. Te słowa, które powiedział na Placu Zwycięstwa Jan Paweł II: <Niech zstąpi Duch Twój i odnowi oblicze tej ziemi> Polacy potraktowali dosłownie. Zaczęli tę ziemię odnawiać. To dotyczyło między innymi działania ruchu <Solidarność>» [1, s. 1]. Okres stanu wojennego był niezwykle ciężkim okresem dla Polaków, a w szczególności dla Gdańszczan. „Życie codzienne w stanie wojennym odbiegało od standardów przyjętych w peerelowskiej rzeczywistości. Z dnia na dzień Polacy zetknęli się z nowymi realiami, które musieli najpierw zaakceptować, a następnie oswoić. Brak gazet i możliwości prowadzenia rozmów telefonicznych, ograniczenia w poruszaniu się wraz z godziną milicyjną, zamknięcie instytucji kultury i przymusowe ferie, a także ogołocone z wszelkich towarów sklepy – to wszystko tworzyło polski krajobraz po 13 grudnia 1981 r."[2, s. 235].

RECEPTA NA SZTUKĘ

Lata 80. w Polsce opisać można jako sinusoidę walki o wolność[2] i niezależność kraju względem bloku sowieckiego. Na początku 1980 roku następuje chwila odwilży („Solidarność"), aby w 1981 roku zogniskować się w postaci stanu wojennego oraz represji ZSRR na terenie Polski Ludowej. Następnie po fali strajków w latach 1985-1988 roku i obradach okrągłego stołu w roku 1989 Polska odzyskuje suwerenność. Lata 80. to także czas walki z cenzurą poprzez działalność artystyczną[3]. Jeden z bardów Polskich Jacek Kaczmarski o stanie wojennym śpiewał w utworze *Kołysanka*:

W sierocińcu po dziedzińcu
Chodzą dzieci w koło,

opuścili mieszkanie sami. Wyraźnie podenerwowani Fiszbach i Kołodziejski, już po konsultacjach z wicepremierem Mieczysławem Rakowskim, przyjechali do bloku Wałęsów po raz drugi, by po godz. 3 w nocy, tym razem skutecznie, nakłonić przewodniczącego, by udał się do Warszawy. Zresztą w innym wypadku groziłaby mu i tak interwencja grupy zomowców. Kolejny raz Danuta Wałęsowa, wówczas matka szóstki dzieci, w tym rocznej córeczki Ani, rozstawała się z mężem w strachu i niepewności, czy i kiedy się zobaczą. Kolejny raz perspektywa samotnego wychowywania gromady maluchów z pewnością musiała być dla niej bardzo trudnym doświadczeniem. Zdystansowaniu się od sytuacji nie sprzyjało to, że nieproszeni, nocni goście byli wyraźnie rozemocjonowani. Danuta Wałęsowa dostrzegła, że wojewoda występował w dwóch różnych butach, a podenerwowany sekretarz wojewódzki zostawił w ich domu czapkę"- J.Grey, „Zima wasza" – życie codzienne w pierwszych miesiącach stanu wojennego na przykładzie Trójmiasta, „Polska 1944/45–1989. Studia i Materiały", nr 14/2016, s. 247 za D. Wałęsa, Marzenia i tajemnice, Kraków 2011, s. 188.

2 „Kraj przeszedł od krótkiego okresu względnej wolności w 1981 roku do stanu wojennego, po którym nastąpił dość długo trwający czyściec życia w niepewności represyjnej częściowej tolerancji, ostatecznie zakończonej nawrotem kryzysów gospodarczych z poprzedniego dziesięciolecia. Pomimo całej siły Kościoła katolickiego, powszechnej popularności Solidarności i nieprzemijającej odrazy narodu polskiego do komunizmu, ci ostatni trzymali się władzy tak długo, że ich ostateczny upadek był nieco zaskakujący. To było długie pożegnanie" – W. Raszkowski, *Najnowsza historia Polski*, Warszawa 2003, s. 109.

3 W kulturze popularnej pojawiają się takie zespoły jak: Mannam, Republika, Jacek Kaczmarski, Brygada Kryzys, Dezerter.

A za siatką wróbli stadko
Bawi się wesoło.
Rozćwierkały w świecie całym
Stąd i ja wiem o tym,
Że to wprawdzie sierociniec,
Ale nie sieroty.
Moja mama jest w Paryżu, a mój tata siedzi,
Siostrę miesiąc już w ukryciu trzymają sąsiedzi.
Z łóżka mnie nad ranem wzięli, kiedy tatę brali,
Mówiąc: teraz my będziemy cię wychowywali.
Twoja stara zwiała szczwana i nieprędko wróci,
Stary wyrok ma nagrany, trójkę z karku zrzuci.
I co począć z takim fantem, niech się państwo głowi,
Chcesz być, mały, milicjantem? Popraw broń wujkowi!
Kim chcę być, ani ja myślę mówić byle komu,
Tylko martwię się, kto przyjdzie mieszkać u nas w domu.
Tata z mamą są w obozie od pierwszej niedzieli,
Im jest znacznie niż mnie gorzej, bo nic nie wiedzieli.
O tym, że ja tutaj jestem, nie wie nikt znajomy,
Żebym tak mógł chociaż jeszcze wysłać list do domu.
Ulepiliśmy bałwana w czarnych okularach,
Obsikaliśmy go z rana i stanęli w parach.
Baczność! Spocznij! Mówi do nas dziś Generał Straszak!
WRON-a Orła nie pokona, wiosna będzie nasza…
Tato był w kopalni, kiedy wojsko szło do boju,
Opowiadał górnik jeden, co uciekł z konwoju.
Opowiadał mojej mamie, że ich otoczyli,
Tato z szuflą stał przy bramie i tam go zabili.
Mamę wzięli do szpitala i pod drzwiami stoją,
Ale ja nie myślę wcale czekać, aż nas zgnoją.
Gdy się skończy już to wszystko, gdzieś około lata,
Będę antysocjalistą – takim, jak mój tata.
W sierocińcu po dziedzińcu
Chodzą dzieci w koło,
A za siatką wróbli stadko
Bawi się wesoło.
Rzucisz śniegiem, zamiast chlebem
Wróbli sejm odleci
A po lodzie, znów jak co dzień
Będą chodzić dzieci.

Bardzo silnym ośrodkiemrozwoju twórczości artystyczno-opozycjonistycznej był Gdańsk. Tutaj powołana została do życia grupa artystyczna Totart. W roku 1983 trzech uczniów Gdańskiego I Liceum Ogólnokształcącego im.

Mikołaja Kopernika trzech uczniów Wojciech Jankowski, Janusz Waluszko[4]oraz Krzysztof Skiba. Jeden z późniejszych liderów tego ugrupowania Tymon Tymański mówi o niej, że przez swoją twórczość „chcieliśmy wyrzygać stan wojenny, brak paszportu, obojętność rodziców, głupotę i konformizm naszego pokolenia" [5, s 3]. Inny lider formacji Zbigniew Sajnuk w swoim utworze *Co to była Sztuka Totalna* pisał o Polsce: „Polacy zostali uznani za naród – genetyczny odpad, do użycia i wyniszczenia. I tak też na początku wojny, i tak na jej końcu – zdradzeni przez swych „aliantów", także przez nich zostali użyci i rzuceni jak ochłap na zapchanie mordy bestii. Uczucia, które mieliśmy to zarazem gorycz, poczucie głębokiej niesprawiedliwości – w pewnym sensie poczucie wyższości ale i poniżenia, pognębienia. Pognębienia także i tym, że w narodzie, okazało się tylu jest zdrajców. Esbeków, partyjnych, różnych zomowców, ormowców. To było straszne – bolesne i w jakimś sensie też – porażające. Niezrozumiałe. Więc naród gorszy, naród niewolnik, naród złamany, ale i jeszcze: naród pośmiewisko – te słynne polish jokes, których echa do nas docierały, te gadżety: polski kubek – z uchem w środku. Jakże i to było bolesne – tak tandetnie nas zdradzili – Anglicy, Amerykanie – a teraz wyszydzali nas jako wioskowych głupków" [Fragmenty wstępu do archiwizacji Totartu w Muzeum Sztuki Nowoczesnej w Warszawie]. Krzysztof Skiba o działalności w Totardzie mówił: „byliśmy anarchistami i Wałęsa symbolizował dla nas zbyt ugodowy nurt Solidarności. On mówił o porozumieniu, a byliśmy młodzi i radykalni. Krytykowałem Wałęsę, bo był człowiekiem kompromisu, chciał porozumienia z władzą, my chcieliśmy z nią walczyć" [7, s. 20].

Teksty Totardu były bezpardonowe i szczere. Gdańscy artyści nie przebierali w słowa i w czyny. Wyrażali to, co większość Polaków chciało powiedzieć, tylko w sposób bardziej bezpośredni [6, s. 20-31]. W „Homku"[5] – czasopiśmie Ruchu Społeczeństwa Alternatywnego redagowanego przez artystów Totardu czytamy: „Do Szanownej Organizacji Narodów Zjednoczonych. W miejscu. Donoszę, że polacy to też murzyni, tylko biali. W związku z niniejszym należy im się niepodległość. Jak by Sz. Organizację raził ten kolor skóry, albo były z tym jakieś trudności, to my się nawet możemy przemalować. W tym celu prosimy Sz. Organizację o transport pasty do butów marki kiwi. Że my są biali to nie nasza wina. Tak się złożyło. A nawet sama Sz. Organizacja jakby szła ulicą zobaczyła patrol to też zbielała na twarzy. Chyba, że Sz. Organizacja ma zamiast twarzy dupę. My też czarnej pasty nie chcemy nieodpłatnie. Za każde jedno kilo możemy Sz. Organizacji posłać jedną tonę czerwonego lakieru. Sz. Organizacja bardzo lubi ten kolor, a my go mamy duży renament z importu. No to będzie obustronne zadowolenie. Z murzyńskim pozdrowieniem M'rożek" [8, s. 4]. Przytoczony fragment opisuje w sposób sarkastyczny nastroje społeczne Polaków – czuli się oni jak murzyni ZSRR, wykorzystywani i marginalizowani, postawieni sam sobie. Zbigniew Sajnuk w utworze *EEG* analizuje sztywność

4 Z powodu swojej ogromnej aktywności nazywany zostanie Papieżem Polskiej Anarchii.

5 Hasłem przewodnim „Homka" było: „Każdy /…/ Człowiek ma prawo nie tylko kultywować, lecz również tworzyć własną kulturę, religię, światopogląd, własny etos życia".

myślenia okresu PRL:

Z miłą starszą panią obsługującą aparat EKG rozmawiałem dzisiaj o długich włosach.

– Ale to jeszcze może być, ale wie pan czego nienawidzę? Jak mężczyźni mają kolczyki w uszach. No nie mogłabym z takim pod jednym dachem mieszkać.

To ja zacząłem okrężnie:

– A wie pani, kiedyś to kobiety nie nosiły spodni. Było to nie do pomyślenia, a teraz każda jedna nosi. I powiem pani, że to się bardziej kłóci z naukami w Biblii niż te długie włosy i kolczyki u mężczyzn.

– Allleee co pan mówi, spodnie to tylko spodnie, a kolczyki to proszę pana coś znaczą!Kolczyki to noszą tylko narkomani i ci co są ku sobie,wie pan. – I patrzy na mnie cały czas badawczo a ja wreszcie pojąłem czemu to się tak badawczo na mnie patrzy. Zmiana tematu:

– Wie pan, żeby to już szybciej lepiej było.

Ja:

– Każdy by chciał. Ale to nie takie proste.

Ona:

– Bo najgorsze, że ciągle jest tyle tych, co tylko o rozrabianiu myślą i rozrabiają i przeszkadzają tylko.

– Na Zachodzie takich co rozrabiają jest tylu, że by się pani zdziwiła jeszcze. I jakoś od tego rozrabiania to wcale nie jest Zachodowi gorzej, a jeszcze nawet mu to na dobre wychodzi. Byle co pani powiedzą, żeby tylko pani im nie patrzała na ręce, a pani wierzy jak dziecko. Niech pani wyłączy dźwięk i bardziej na obrazie się skoncentruje. [9, s. 40].

Maciej Ruciński w wierszu *Kodeks Wolności* pisał:

Zabicie człowieka jest dozwolone
w zamian za zrzeczenie się wolności
na czas nie krótszy od lat ośmiu,
a zabicie z użyciem broni palnej
za cenę nie mniej niż dwunastu lat wolności.
Wolno kraść w zamian
za pozbawienie wolności od trzech miesięcy do lat pięciu.
Dozwolone jest zgwałcenie
kosztem utraty wolności na czas od roku do lat dziesięciu,
a zgwałcenie ze szczególnym okrucieństwem kosztem utraty
od dwóch do dwunastu lat wolności.
Dozwolone jest pozbawienie człowieka wolności
na czas dowolny w zamian za pozbawienie wolności do lat dziesięciu.
Dokładny czas pobawienia wolności określa sąd,
przy czym dozwolone jest wpływanie przemocą lub groźbą
na czynności sądu w zamian za pozbawienie wolności
od trzech miesięcy do lat pięciu.
Będąc pozbawionym przez sąd wolności
wolno uwolnić się za cenę pozbawienia wolności do lat dwóch.

Wolność jest dobrem, które można wymieniać na cokolwiek,
także na zło będące istnienia tejże wolności dowodem.

Totart w swoje twórczości artystycznej był bezpardonowy – nie przebierał w słowa, czyny, nie szanował żadnych świętości. Maciej Ruciński, jeden z działaczy grupy pisze: „Napisałem wiersz „Nietzsche wraca", Zbigniew wziął na siebie udawanie mesjasza w mundurze nibygestapowca, Paweł pomazanie się kupą, a pozostali (w szczególności Paulus, Kudłaty, Andrzej, Joanna, Lopez Mauzere i Brzóska zwany także Psem) zajęli się realizacją szaleństwa poprzez, przykładowo, mówienie zaumem (o ile to jeszcze mowa), czyny prowokacyjne i odrażające typu: kopulacja z godłem (Tymon), puszczanie kolęd do pornoli, rzucanie mokrymi kulami z gazet w publiczność, jak również tworzenie teorii kretyńskich i teorii sensownych, głupczenie, plamienie papieru i płócien, smarowanie się farbami lub po prostu bycie sobą. […]Odwiedziliśmy grupowo lub pojedynczo szpitale dla psychicznie chorych i psychicznie zdrowych, sale koncertowe i hale fabryczne, kluby i konspiracyjne lokale, uniwersytety i komisariaty, galerie, muzea i muzy, teatry i areszty, stacje radiowe, kolejowe i telewizyjne, stocznie, sekty i kościoły, jaskinie i spelunki, mordownie, coffeeshopy i ustępy Europy, zażyliśmy wszystkiego, lecz nie znaleźliśmy legendarnego kwiatu paproci, kamienia filozoficznego, kryształowej czaszki, czy innego gadżetu tajemnicy" [10, s.1].

Podsumowanie

Grupa artystyczna, jaką był Totart był fenomenem społecznym, twórczym oraz literackim. Ich bezpardonowość stała się „legendą" w kulturze Polskiej. Ich twórczość ciągle budzi mieszane uczucia – od zachwytu, po zniesmaczenie, aż po całkowitą dezaprobatę. W odniesieniu do sztuki Totartu nie można jednak przejść obojętnie. Zmusza ona odbiorcę do refleksji i przemyśleń. „Totart stworzyli młodzi artyści – poeci, literaci, malarze, muzycy – którzy przeszli przez doświadczenie *Solidarności* i stanu wojennego – w Gdańsku, a więc przez doświadczenie chwili dziwnej wolności, a potem walki z czołgami na kamienie. I którzy potem przeżyli śmierć *Solidarności* – około roku 1985 było oczywiste, że jest po wszystkim[…]Uczucia, które mieliśmy to zarazem gorycz, poczucie głębokiej niesprawiedliwości – w pewnym sensie poczucie wyższości ale i poniżenia, pognębienia. Pognębienia także i tym, że w narodzie, okazało się, tylu jest zdrajców. Esbeków, partyjnych, różnych zomowców, ormowców. To było straszne – bolesne i w jakimś sensie też – porażające. Niezrozumiałe. Byliśmy narodem złamanym ale i jeszcze: pośmiewiskiem – te słynne polish jokes, których echa do nas docierały, te gadżety: polski kubek – z uchem w środku. Jakże i to było bolesne – byliśmy wyszydzani. Ale, oczywiście, ta II wojna światowa to było przede wszystkim – porażenie. Koncentracja jakiegoś zupełnie niewyobrażalnego zła, całkowitego odczłowieczenia (jak by się wtedy chciało powiedzieć) i zarazem pozbawienia człowieka jakiejkolwiek wartości, sprowadzenie człowieka do poziomu surowca przemysłowego, bio-materiału" [11, s.1].

Bibliografia:

1. https://dorzeczy.pl/86948/Mamy-premiera-ktorego-SB-chciala-zakopac-zywcem-Jaruzelski-nie-wygral-Trzmiel-o-stanie-wojennym.html - wejście 27 marca 2019 roku.
2. Grey J., *„Zima wasza" – życie codzienne w pierwszych miesiącach stanu wojennego na przykładzie Trójmiasta, „*Polska 1944/45–1989. Studia i Materiały", nr 14/2016.
3. WałęsaD., *Marzenia i tajemnice*, Kraków 2011.
4. Raczkowski W., *Najnowsza historia Polski,* Warszawa 2010.
5. Wróblewski T., *Żyję w czasie Prezent Perfect*, w: *GDN Miasto Kultura Ludzie*, Gdańsk 2015.
6. Mania P., *Zlew. Historia, twórcy, poetyka*, Poznań 2014.
7. Wardawy J., *Big Cyc na barykadzie rokędrola*, Ostrów Wielkopolski 2009.
8. *Homek. Pismo Ruchu Społeczeństwa Alternatywnego*, rok II nr 17, Gdańsk wrzesień 1984.
9. *Metafizyka Społeczna, esencjalny kwartalnik na rzecz zbliżenia estetyki z egzystencją* nr 1, wydała Fundacja Totart, Gdańsk jesień 1992.
10. Ruciński M., *Nasz własny, z trudem budowany nonsens Recepcja filozofii późnego Nietzschego na przykładzie Totartu,* https://margorokla.wordpress.com/category/totart/- wejście 27 marca 2019 roku.
11. Wywiad ze Zbigniewem Sajnukiem w eprawda.pl z dnia 14 kwietnia 2017 r.

Materiały dodatkowe:

1. Film *Non-Fiction: Totart, czyli odzyskiwanie rozumu*

Załączniki:

Plakat promujący film o TOTART (2014)

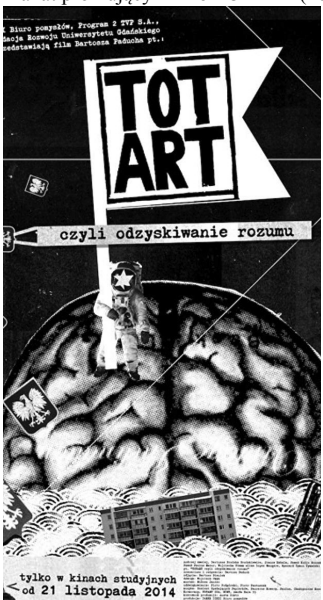

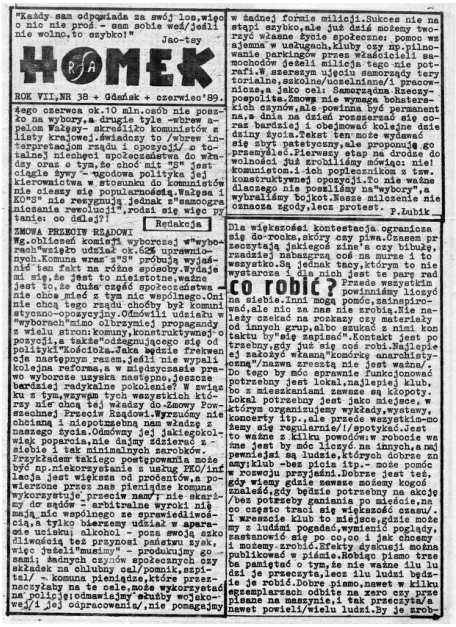
"Każdy sam odpowiada za swój los,więc o nic nie proś - sam sobie weź/jeśli nie wolno,to szybko!" Jac-tsy

HOMEK

ROK VII,NR 38 + Gdańsk + czerwiec'89

ego czerwca ok.10 mln.osób nie poszło na wybory,a drugie tyle -wbrew apelom Wałęsy- skrzydło komunistów z listy krajowej.świadczy to /wbrew interpretacjom rządu i opozycji/ o totalnej niechęci społeczeństwa do władzy oraz o tym,że choć mit "S" jest ciągle żywy - ogodowa polityka jej kierownictwa w stosunku do komunistów nie cieszy się popularnością.Ważne i KO"S" nie resygnują jednak z"samoograniczania rewolucji",rodzi się więc pytanie: co dalej?

Redakcja

ZMOWA PRZECIW RZĄDOWI

Wg.oficjalnej komisji wyborczej w"wyborach"wzięło udział ok.62% uprawnionych.Komuna wraz z"S" próbują wyjaśnić ten fakt na różne sposoby.Wydaje mi się,że jest to nieistotne,ważne jest to,że duża część społeczeństwa nie chce mieć z tym syfem nic wspólnego.Ono nie chcą tego rządu choćby był komunistyczno-opozycyjny.Odmówili udziału w "wyborach"mimo olbrzymiej propagandy z wielu stron:komuny,konstruktywnej opozycji,a także"solidarnościowego"zagrzmiewającego się od polityki"Kościoła.Jaka będzie frekwencja następnym razem,jeśli nie wypali kolejna reforma w międzyczasie prawo wyborcze uzyska następne,jeszcze bardziej radykalne pokolenie? W swoją ku szczęściu większość wszystkich którzy nie chcą tej władzy do-Zmowy Powszechnej Przeciw Rządowi.Wyrzućmy nie obciążną i niepotrzebną nam władzę z naszego życia.Odmówmy jej jakiegokolwiek poparcia,nie dajmy zdzierać z siebie i tak minimalnych zarobków. Przykładem takiego postępowania może być np.niekorzystanie z usług PKO/inflacja jest większa od procentów,a powierzone przez nas pieniądze komuna wykorzystuje przeciw nam/ i nie skarżmy do sądów - arbitralne wyroki nie mają nic wspólnego ze sprawiedliwością,a tylko bierzmy udział w aparatce uciskaj alkohol - poza swoją szkodliwością też przynosi państwu zysk, więc jeśli"musimy" - produkujmy gorzałę/ - komuna pieniądze,które przeznaczyłaby na te cele,może wykorzystać na policję;odmawiajmy służby wojskowej/i jej odpracowania/,nie pomagajmy w żadnej formie milicji.Sukces nie nastąpi szybko,ale już dziś możemy tworzyć własne życie społeczne: pomoc wzajemna w usługach,kluby czy np.pilnowanie parkingów przez właścicieli samochodów jeżeli milicja tego nie potrafi.W szerszym ujęciu samorządy terytorialne,szkolne/uczelniane/i pracownicze,a jako cel: Samorządna Rzeczypospolita.Zmowę nie wymaga bohaterskich czynów,ale powinna być permanentna,a dnia na dzień rozszerzać się coraz bardziej i obejmować kolejne dziedziny życia.Tekst ten może wydawać się zbyt patetyczny,ale proponuję go przemyśleć.Pierwszy etap na drodze do wolności już zrobiliśmy mówiąc: nie! komunistom.i ich popleczników z tzw. konstruktywnej opozycji.To nie ważne dlaczego nie poszliśmy na"wybory",a wywaliśmy bojkot.Nasze milczenie nie oznacza zgody,lecz protest.

P.Łubik

Dla większości kontestacja ograniczasię do-rocka,skóry czy piwa.Czasem przeczytają jakiegoś zine'a czy bibułę, rzadziej nabagrzą coś na murze i to wszystko.Są jednak tacy,którym to nie wystarcza i dla nich jest te parę rad

Co robić?

Przede wszystkim powinniśmy liczyć na siebie.Inni mogą pomóc,zainspirować,ale nic za nas nie zrobią.Nie należy czekać na roszady czy materiały od innych grup,albo szukać z nimi kontaktu by"się zapiąć".Kontakt jest potrzebny,gdy już się coś robi.Najlepiej założyć własną"komórkę anarchistyczną"/nazwa zresztą nie jest ważne/. Do tego by móc sprawnie funkcjonować potrzeby jest lokal,najlepiej klub, bo z mieszkaniami zawsze są kłopoty. Lokal potrzebny jest jako miejsce, w którym organizujemy wykłady,wystawy, koncerty itp.,ale przede wszystkim możemy się regularnie//spotykać.Jest to ważne z kilku powodów:w robocie wa żne jest by móc liczyć na innych,a najpewniejsi są ludzie,których dobrze znamy/klub -bez picia itp.- może pomóc w rozwoju przyjaźni.Dobrze jest też, gdy wiemy gdzie zawsze możemy kogoś znaleźć,gdy będzie potrzebny na akcję /bez potrzeby ganiania po mieście,na co często traci się większość czasu/. I wreszcie klub to miejsce,gdzie może my z ludźmi pogadać,wymienić poglądy, zastanowić się po co,co i jak chcemy i możemy zrobić.Efekty dyskusji można publikować w piśmie.Robiąc pismo trzeba pamiętać o tym,że nie ważne ile ludzi je przeczyta,lecz ilu ludzi będzie je robić.Dobre pismo,nawet w kilku egzemplarzach odbite na xero czy przepisane na maszynie,i tak przeczyta/a nawet powieli/wielu ludzi.By je zrob-

Strona tytułowa „Homka" z czerwca 1989 roku
Czasopisma Ruchu Społeczeństwa Alternatywnego

ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ ПРИРОДОЗНАВЧОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ У СУЧАСНОМУ ОСВІТНЬОМУ ПРОСТОРІ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ

Горват Маріанна Василівна
к.п.н, доц. МДУ
Кузьма-Качур Марія Іванівна
к.п.н, доц. МДУ
jmarianna2017@gmail.com

Сучасні підходи до реформування початкової школи в умовах впровадження концепції Нової української школи спрямовують на покращення освітнього процесу. Початкова школа ґрунтується на комплексному (інтегрованому) підході. При інтегрованому підході до навчання початкова школа в значній мірі стає школою життя, що дозволить опановувати не тільки грамоту, але й корисні для дітей відомості, які входять до фонду загальних знань, стає школою-майстернею, де відбувається взаємне навчання, обговорення й експериментування - виховання і розвиток [4].

Дозволяють інтегрувати, зблизити, з'єднати зміст предметів, а через них - отримати цілісність знань виділені й теоретично обґрунтовані педагогічні умови:

– з'єднання, зближення змісту навчальних предметів можливе лише за допомогою провідної ідеї, об'єднуючої предмети. Це можуть бути проблеми, теми. У початковій школі можливі різні варіанти зближення, об'єднання предметів, на основі провідної ідеї, що дозволяє в кожній галузі знань знайти те спільне, яке дає можливість виявити розмаїття одиничного, що інтегрує. У сучасній школі узвичаїлася міжпредметна інтеграція, що здійснюється різними шляхами: створення інтегрованих курсів – навчальних предметів, які адаптують для вивчення та інтегрують знання декількох наук або видів мистецтв (природничих – «Природознавство», суспільствознавчих – «Я у Світі», біологічних – «Основи здоров'я», музичне й образотворче мистецтво – «Мистецтво», та ін.). Відповідно до Концепції Нової української школи, у початковій школі вивчається інтегрований предмет «Я досліджую світ» [4, с. 102];

– інтегрування можливе за умови певної спільності досліджуваних об'єктів;

– залучення дітей до творчої, дослідницької діяльності, використовуючи з когнітивною метою різні методи пізнання. «Якщо ви хочете, щоб діти засвоїли що-небудь міцно, - учив К. Ушинський, - то спонукайте брати участь у цьому засвоєнні якомога більше психічних процесів: - зір - в акті зору залучайте не тільки м'язи очей, але й введіть колір; - голосові органи - залучайте до участі, змушуючи дитину вимовляти голосно і чітко те, що вона вчить або розповідає вивчене за малюнком

чи напам'ять; - слух - залучайте до участі, спонукаючи дитину слухати, зауважуючи допущені помилки; - дотик, нюх і смак - звертайте увагу на їх участь, якщо досліджувані об'єкти це допускають». Використовуючи всі аналізатори для пізнання світу, дитина навчиться спостерігати. Саме ж спостереження впливає на розвиток кожної особистості. К.Ушинський писав, що дитина «мислить формами фарбами, звуками» [5].

Формування у молодших школярів природознавчої компетентності повинно здійснюватися на основі єдності навчальних програм, підручників та іншого дидактичного забезпечення. На сучасному етапі проблема формування у молодших школярів природознавчої компетентності набуває особливої актуальності, оскільки педагоги та психологи концентрують свою увагу на вирішенні проблеми формування всебічно розвинутої особистості, яка володіє творчими здібностями, в тому числі й здібністю самостійно переносити знання у варіативні навчальні ситуації.

На думку І. Жаркової педагогічні умови забезпечують взаємодію результату спільних дій учасників навчально-виховного процесу для досягнення мети і завдань формування у молодших школярів природничих знань та системи чинників, що впливають на його ефективність. Педагогічні умови вона розглядає як «положення, що конкретизують організацію та визначають сутність процесу формування у молодших школярів природничих знань дієво практичного характеру [1, с. 10].

Нами виокремлено такі педагогічні умови формування природознавчої компетентності молодших школярів в сучасний період реформування початкової школи:

1. Організація чуттєвого сприймання навчального матеріалу відповідно до вікових особливостей і можливостей дітей молодшого шкільного віку та із поєднанням сучасних методів й засобів навчання.

Особливості сприймання дітей молодшого шкільного віку позначаються на сприйманні школярами об'єктів та явищ природи. Тому проблема ефективності сприймання системи природничих знань є особливо актуальною для початкової школи. Сприймання формує чуттєвий досвід дитини і відіграє важливу роль у навчальній діяльності. Без сприймання не може бути засвоєння знань. При цьому слід пам'ятати, що перше сприймання повинно бути абсолютно точним, чітким і повним, в іншому випадку всі неточності міцно закарбуються в пам'яті, а помилки дуже важко усунути в подальшій роботі.

Реформи, що відбуваються в освіті, спрямовують учителів на зміну підходів до організації освітнього процесу, освітнього середовища та застосування інноваційних технологій у навчанні. Нині у «багажнику» сучасного вчителя є значний перелік сучасних засобів навчання, які допоможуть, за вмілого їх використання, донести до учнів наукове обґрунтування сутності об'єктів, процесів та явищ природи.

2. Здійснення керівництва процесом формування природничих знань на основі алгоритмів розумової діяльності, що передбачає зростання

рівня рефлексії в учнів.

Для успішного формування знань потрібна розумова діяльність учнів, тобто аналіз, порівняння, синтез, абстрагування тощо.

Серед різних підходів класифікації способів керівництва розумовою діяльністю учнів у процесі формування знань виділяють прямий та опосередкований.

Науковець Н. Коваль [2] у дослідженні встановила, що організація й контроль за виконанням пізнавальних завдань здійснюється прямим способом у чотири етапи:

– на першому етапі учням пояснюють значення прийому, що формується, і з'ясовують, з яких послідовних дій він складається;

– на другому етапі учні відтворюють той чи інший прийом;

– на третьому його структура закріплюється в процесі виконання подібних пізнавальних завдань;

– на четвертому етапі учні самостійно використовують засвоєні прийоми міркувань у певній послідовності у нових навчальних ситуаціях.

У свою чергу сутність опосередкованого шляху керівництва розумовою діяльністю учнів полягає в організації такої діяльності, коли їм пропонують різні завдання в такій послідовності, яка б забезпечувала відпрацювання кожної конкретної операції – складової того чи іншого прийому розумової діяльності. Непрямий спосіб керівництва спонукає учнів до самостійного виявлення функцій і структури розумових дій у загальному змісті учбової діяльності.

3. Цілеспрямоване використання системи пізнавальних завдань як засобу формування в учнів природознавчої компетентності.

Керівництво розумовою діяльністю здійснюється через пізнавальні завдання. Пізнавальні завдання на уроках природознавства потребують для свого розв'язання різних методів частково самостійної пошукової діяльності та сприяють формуванню у молодших школярів природознавчої компетентності. Вони повинні бути співвіднесені зі структурою знань освітньої галузі «Природознавство». Виділяють такі типи пізнавальних завдань для формування природознавчої компетентності молодших школярів: завдання для порівняння об'єктів у формі зіставлення чи протиставлення; завдання для класифікації тіл та явищ природи; завдання для встановлення причино-наслідкових зв'язків; завдання, що передбачають використання аналогії як засобу переносу способу дії; завдання для доведення істинності судження.

4. Реалізація інтегрованого підходу у процесі формування природничих знань.

Хоча природничі знання формуються в учнів початкових класів переважно на уроках природознавства, проте вони мають міжпредметний характер. Згідно основних положень Концепції Нової української школи, процеси сприйняття навколишнього соціального та природного середовища повинно здійснюватися на інтегрованій основі. І як результат – введення у перелік предметів початкової школи інтегрований «Я досліджую світ»,

який повинен забезпечити сприймання «цілісного образу світу в процесі засвоєння різних видів соціального досвіду, який охоплює систему інтегрованих знань про природу і суспільство, ціннісні орієнтації в різних сферах життєдіяльності та соціальної практики, способи дослідницької поведінки, які характеризують здатність учнів розв'язувати практичні задачі» [3].

Таким чином, комплексне дотримання зазначених педагогічних умов формування в учнів початкових класів природознавчої компетентності дає змогу здійснити цей процес в органічній єдності із засвоєнням учнями програмового матеріалу.

Список використаних джерел

1. Жаркова І. І. Формування природничих знань дієво практичного характеру у молодших школярів: Автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.09 / Харківський державний педагогічний університет ім. Г.С. Сковороди. – Харків, 2004. – 22с.
2. Коваль Н.С. Самостійна робота учнів на уроках природознавства: Посібник для вчителів. / Н. С. Коваль – К.: Радянська школа, 1982. – 96 с.
3. НУШ: типова освітня програма для ЗЗСО, розроблена під керівництвом О.Я. Савченко – [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://osvita.ua/school/program/program-1-4/60407/
4. Порадник для вчителя. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://nus.org.ua/wp-content/uploads/2017/11/NUSH-poradnyk-dlya-vchytelya.pdf
5. Ушинский К. Д. Материалы к 3-му тому «Педагогической антропологии» // Собрание сочинений / Ред. коллегия: А.М. Еголин, Е.Н. Мединский, В.Я. Струминский. – М.-Л.: Изд-во АПН РСФСР, 1950. – Т. 10. – 622 с. 84

ЦИФРОВІ ТЕХНОЛОГІЇ В СУЧАСНОМУ ТЕАТРАЛЬНО-СЦЕНІЧНОМУ МИСТЕЦТВІ

Доколова Альона Сергіївна,
аспірантка, Київський національний університет культури і мистецтв,
dokolashka@gmail.com

Синтетизм театру на початку XXI ст. проявився у поєднанні та інтегруванні форм і елементів різних видів мистецтва – генеративного та аудіовізуального мистецтва, сауднддизайну, інтерактивних інсталяцій, 3D-меппінгу та інших трендів світових актуальних технологій, в єдиному просторі сценічної постановки.

Театральний простір XXI ст. характеризується концентрацією та органічною взаємодією складних взаємопов'язаних функцій, сублімуючи оповідь з елементами перформанса в процесі формування штучного простору, який виходить за межі фізичної реальності у простір абстракції

– нематеріальних енергетичних просторів, що здійснюють масовий ефект глибинного впливу на глядача. Органічна взаємодія інноваційних технологій та сценічних образів на сучасному етапі реалізує унікальні форми інтерактивного інтегрування, дематеріалізуючи традиційний театральний простір. Відповідно, можемо позиціонувати даний період розвитку сценічного мистецтва – міжкультурного та мультимедійного інтегрування, добою становлення нової естетики театру майбутнього.

Оскільки цифрові технології трансформують потенціал живого виконання, художники цифрових медіа наразі активно розробляють інноваційні форми інтерактивності, сприяючи створенню нових взаємовідносин між фізичним та віртуальним простором.

Доповнені та віртуальні реальності дозволяють створювати іммерсивні аудіовізуальні простори, місця, що працюють як альтернативні, паралельні світи; місця, що не повинні виконувати ті ж ролі та функції, що й в реальному світі, у яких фізикою, логікою та сприйняттям можна маніпулювати, доповнюючи та моделюючи відповідно до власного бачення. Ці простори працюють як метафоричні місця переходу між реальним та віртуальним світами, в яких поєднано віртуальні та реальні елементи. На думку М. Крюгер, головною метою є не моделювання реального світу, а його доповнення, надання можливості нового сприйняття, щоб «визначити довільні, абстрактні взаємовідносини між дією та результатом» [4, p. 107].

Використання віртуальних просторів у сценічних постановках дозволяє водночас тимчасово повернути арену захоплюючої дії оригінального кіберпростору, що має надзвичайний потенціал для створення метафор, нових оповідань та дослідження сприйняття і станів свідомості. На думку К. Девіс, такі середовища може забезпечити новий тип місця, в якому наш розум може перебувати серед тривимірних, але водночас віртуальних форм [3, p. 295]. Захоплюючий простір із повною синхронністю рухів, звуку та світла привертає увагу глядача під час тимчасових фантазій альтернативних віртуальних світів.

Протягом останніх десятиліть уявлення про віртуальну реальність, натхненні теоріями дослідницького потенціалу кіберпростору, були сконцентровані на віртуальному та синтетичному середовищі. Проте наразі нові стратегії проектування розповсюджуються на фізичний простір – простір доповненої реальності. Саме завдяки розробці інноваційних методів відеопроекції, таких як 3D Video Mapping, стало можливим поєднати віртуальний світ із тривимірним фізичним простором в умовах театральної сцени. У поєднанні з аудіообладнанням, відеомеппінг сприяє новому викладу історії та набуттю глядачем нового емоційного досвіду. На відміну від простої проекції на екран, відеомеппінг взаємодіє з поверхнею, пропонуючи нове сприйняття об’єкту.

Основою технології 3D-відеомеппінгу – проекційного шоу – є голографічна проекція на фізичний об’єкт навколишнього середовища з урахуванням його геометрії та місцеположення в просторі, в процесі

художньої модифікації якого, за допомогою аудіовізуальних засобів у глядача виникає аудіовізуальна ілюзія [1, с. 56]. Використання відповідного програмного забезпечення надає можливість керувати формуванням та управлінням простору та створює дивовижні оптичні ілюзії (анімацію, зображення, відео та гра світла), коли світло, перевтілюючи фізичний об'єкт, змінює й сприйняття його форми [4, p. 167].

Варто зазначити, що цікавим прикладом сценографічного оформлення драматичної вистави за допомогою відеопроекції є постановка на сцені Королівського Національного театру в Лондоні у 2002 р. трилогії британського драматурга, філософа та режисера Т. Стоппарда «Узбережжя утопії». Режисер-постановник Т. Нанн у співпраці з відео дизайнером У. Дадлі створив один із наймасштабніших театральних проектів початку XXI ст. (понад 40 локацій та 169 змін костюмів), поєднавши декорації з величезними телевізійними панелями, щоб глядач нікуди не зміг подітися від того, що відбувається на сцені. Окрім того, У. Дадлі встановив проектори поряд зі сценою, що дозволило акторам входити і виходити з проекції, відтак створюючи ефект, який нагадував сцени з фільму В. Аллена «Пурпурова троянда Каїра».

Виконавці також є частиною віртуального простору, а динаміка та особливості їх тіл переносяться в архітектуру простору, яка може бути розширена та скорочена, зроблена більш плавною або жорсткою, відповідно до рухів виконавця.

Відеомеппінг виводить інтерактивне виконання на новий рівень завдяки створенню унікальної сценічної роботи, в якій поєднуються живе виконання, звук, проекція та інтерактивна система, що включає створення зображень у реальному часі та комп'ютерне бачення. Обчислювальні процеси, які моделюють та імітують фізику реального світу, створюють кінетичний простір, в якому краса та динаміка людського тіла, рухів переносяться у віртуальний світ.

Відтак, головними галузями інтегрування у сучасний сценічний простір є інтерактивна цифрова система в якості партнера у постановці та створення іммерсивного кінетичного простору, які формують художню основу вистав.

Нові оптичні та візуальні технології постійно оновлюються, знаходячи застосування у просторі театру в гармонійному поєднанні з традиційними елементами сценічного простору. Даний симбіоз, на нашу думку, може значно посилити існуюче та сформувати нове сценічне середовище, втілюючи необмежений багатопластовий ігровий простір. Варто зазначити, що цифрові технології створюють унікальний штучний простір й за межами театру – режисер може відповідно до власного художнього бачення створювати та переміщувати віртуальну реальність, реалізуючи безмежні перспективи використання імпровізаційної зони. Втім, головною умовою процесу вдалої модернізації театрального простору є осмислений та зважений підхід до використання цифрових технологій, особливо на сцені

драматичного театру, оскільки функція інноваційного супроводу акторської дії, у випадку превалювання над реальною сценічною дією може призвести до деструктивних наслідків.

Список використаних джерел:

1. Мальцева Е. В. Развитие аудиовизуальной культуры студенческой молодежи в руслових клубного объединения: дис. канд. пед. наук : 13.00.05 / Челябинская государственная академия культуры и искусств. Челябинск, 2013. 194 с.

2. Catanese R. 3D architectural videomapping. International Archives of the Photogrammetry. Remote Sensing and Spatial Information Sciences. 2013. Vol. XL-5/W2. XXIV International CIPA Symposium, 2–6 September 2013, Strasbourg, France. pp. 165–169.

3. Davies C. Changing Space: Virtual Reality as an Arena of Embodied Being. Packer R., Jordan K. Multimedia, From Wagner to Virtual Reality. New York : Norton&Company, 2002. pp. 293–300.

4. Krueger M. Responsive Enviroments. Packer R., Jordan K. Multimedia. From Wagner to Virtual Reality. New York: Norton&Company, 2002. pp. 105–118.

ЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ СКЛАДНОСТІ ДЛЯ МЕГАНАУКИ

Жуленков Олександр Вікторович,
аспірант Інституту філософії
ім. Г. С. Сковороди НАН України
szhulenkow@gmail.com

Поняття складності сьогодні перебуває в стані свого формування: в сучасному дискурсі наук про складність відсутня остаточна згода щодо визначення складності. Поняття складності частіше розкривають через перелік наочних прикладів, ніж дають йому ґрунтовне та всебічне визначення [1, с. 3]. Але багато філософів, які так чи інакше осмислювали феномен складності, погоджуються з тим, що складність є характеристикою, застосовною в першу чергу до поняття «система» [2, с. 19]. Складною зазвичай вважають таку систему, взаємодія між елементами якої породжує такі властивості, які жодним чином неможливо звести до суми властивостей частин. Саме вивчення зв'язків та структурних відношень між елементами таких систем зазвичай оголошують основним завданням теорії складних систем (ТСС).

Важливо відрізнити показник рівня складності від таких показників, як кількість та різноманіття зв'язків між елементами системи. Кількість не тотожна якості: система, що складається з величезної кількості елементів, які пов'язані між собою багатьма різноманітними зв'язками, може мати порівняно просту структуру, тобто порівняно малу кількість організаційних рівнів. Структура, згідно з Нікласом Луманом, обмежує можливість виникнення певних зв'язків у системі, забороняє певні відносини між

частками, а тому поняття структури є набагато фундаментальнішим за поняття зв'язку [3, с. 122-129]. На цю обставину вперше звернув увагу Варен Вівер у 1948 році, який запропонував концепцію розрізнення «неорганізованої складності» та «організованої складності» [4]. Його творчість суттєво вплинула на філософів та науковців, які осмислювали феномен емерджентності, без розуміння якого неможливе сучасне уявлення про складність [2, с. 46]. Отже, складною сьогодні зазвичай вважають систему, взаємодія між елементами якої породжує такі властивості, які жодним чином неможливо звести до суми властивостей частин.

Сьогодні відбувається бурхливе перетворення модерної науки в меганауку. Поняття «меганаука» є надзвичайно багатозначним та комплексним. Виникнення цієї концепції безпосередньо пов'язане з появою експериментального устаткування грандіозних масштабів, яке жодна країна не в змозі створити та ввести у експлуатацію самостійно. Подібне устаткування часто називають «устаткуванням калібру Mega-Science», і таке іменування гарно підкреслює таку особливість меганаукових проектів, як надзвичайно високі витрати на їхню реалізацію [5]. В якості прикладів меганаукового за калібром устаткування можна навести такі агрегати, як Великий андроний колайдер (LHC), проект Міжнародного лінійного колайдеру (ILC), космічний телескоп «Габбл» (HST), проект Міжнародного експериментального термоядерного реактору (ITER), Європейський центр синхротронних досліджень (ESRF), Європейський рентгенівський лазер на вільних електронах (European XFEL). Таким чином, визначальна характеристика меганауки як сучасної науки полягає в тому, що меганаукові дослідження пов'язані з набуттям досвіду за допомогою настільки коштовного експериментального устаткування, запуск якого в експлуатацію можливий лише шляхом залучення фінансових та організаційних ресурсів з боку багатьох національних держав.

Меганауку сьогодні часто визначають, в залежності від аспекту, на якому робиться наголос, за допомогою таких термінів, як Big Science, Cyberscience, Science 2.0, Big Data-science, E-science, Science online, технонаука та ін. [6, с. 66]. Таке визначення меганауки, як наука про складність, є цілком прийнятним, якщо ми хочемо наголосити саме на цьому аспекті сучасної міжнародної науки. Що можна стверджувати напевне, скласти повноцінне та актуальне уявлення щодо науки про складність без врахування контексту меганауки є неможливим, оскільки сучасна наука здебільшого є міжнародною, високотехнологічною та коштовною наукою або меганаукою. Меганауку годі й уявити без системного підходу, без концепцій нелінійної та хаотичної динаміки: наприклад, вчені з CERN неминуче стикаються з необхідністю задіяти концепції нелінійності, хаосу та складності, коли досліджують мікрочастинки за допомогою прискорювачів елементарних частинок. Важливо зазначити, що повноцінне дослідження багатьох складних нелінійних систем є неможливим без коштовного меганаукового устаткування на зразок Великого адронного колайдера. В

свою чергу, меганауку неможливо також уявити й без системи концепцій, яку Валентин Лук'янець називає «методологією самоорганізованої критичності» [7, с. 78 - 85]. Методологія самоорганізованої критичності протистоїть методології лінійного детермінізму, сфера припустимого застосування якої обмежується дослідженням динамічних систем, що еволюціонують поблизу стану рівноваги. Перевага методології самоорганізованої критичності полягає в тому, що може бути застосовною як для дослідження рівноважних систем, так і для вивчення складних нелінійних систем, що еволюціонують «на крайці» хаосу, тобто далеко від стану рівноваги. За Лук'янцем, по відношенню до принципу детермінізму альтернативним є принцип самоорганізованої критичності, відповідно до якого складна нелінійна система, яка еволюціонує поблизу стану хаосу, входить у такий режим еволюції, за якого малозначуща причина здатна викликати глобальні непередбачувані наслідки. Ще Анрі Пуанкаре продемонстрував, що непередбачувані динамічні ефекти можливі навіть у такій, здавалося б, консервативній області знання, як небесна механіка: у моделі «завдання трьох тіл» рух планети виявляє ознаки хаотичності: навіть мала неточність у першопочаткових даних призводить до неможливості будь-якого прогнозування поза межами певного часового періоду [7, с. 78]. Сучасне поняття самоорганізованої критичності багато в чому базується на працях Пер Бака, який ілюстрував його за допомогою моделі піщаної купи. Піщана купа, яка зростає за рахунок рівномірного, поступового та неперервного насипання піску згори, демонструє досить хаотичну поведінку: «лавини» сходять нерегулярно і непередбачувано. Як стверджують сучасні дослідники складності, складна нелінійна система, що еволюціонує поблизу стану хаосу, здатна відповідати на зовнішні флуктуації не лише деструктивними, а ще й креативними процесами [7, с. 79]. Саме ця здатність хаотичної динаміки породжувати креативні процеси й відповідальна за випадки «виникнення порядку з хаосу» на зразок комірок Бенара чи ефекту турбулентності у рідині. Таким чином, якщо коротко підсумувати все вищезазначене, меганаука у багатьох своїх аспектах є наукою про складність, яка може спиратися на методологію самоорганізованої критичності.

В результаті вищенаведених міркувань ми приходимо до висновку, що складність – це характеристика структури – функціональності, організації – системи, вона стосується тих властивостей цілого, які неможливо вивести з властивостей часток. Меганаука – це сучасна високотехнологічна міжнародна наука, яка тяжіє до трансдисциплінарних досліджень. Визначальна характеристика меганауки як сучасної науки полягає в тому, що меганаукові дослідження пов'язані з набуттям досвіду за допомогою надзвичайно коштовного експериментального устаткування, запуск якого в експлуатацію можливий лише шляхом залучення фінансових та організаційних ресурсів з боку багатьох національних держав. Наука про складність є важливим аспектом меганауки, без досліджень складності

уявити меганауку неможливо.

Література:

1. Johnson N. F. Simply complexity: A clear guide to complexity theory. Oneworld Publications. 2009. 256 p.
2. Johnson S. Emergence: The Connected Lives of Ants, Brains, Cities. New York: Scribner. 2001. 288 p.
3. Луман Н. Введение в системную теорию / Пер. с нем. К. Тимофеева. М.: Изд-во «Логос», 2007. 360 с.
4. Weaver W. Science and Complexity // American Scientist. 36 (4), 1948. P. 536–544.
5. Солдатов А. В. Установки Mega-Science как важнейший инструмент интеграции науки и образования мирового уровня / А. В. Солдатов // Высшее образование в России. 2015. №8-9. С. 94-98.
6. Лук'янець В. С. Меганаука як виробництво знань / Лук'янець В. С. та ін. // Індустрія наукових знань: вплив на соціогуманітарну сферу. Монографія. К.: УкрСІЧ, 2015. С. 5–85.
7. Лук'янець В. С. Ключові напрями сучасного оновлення методологічної бази науки / Лук'янець В. С. та ін. // Індустрія наукових знань доби високої електроніки. Монографія. К. : УкрСіч, 2013. С. 19–144.

EDUCATIONAL CONCEPTS TOWARDS THE CHANGE OF CONTEMPORARY THREATS' NATURE

Zadorożna Marlena
M.A., War Studies University, Warsaw, Poland
m.zadorozna@akademia.mil.pl
reviewer: Zadorożny Krzysztof, PhD, War Studies University, Warsaw, Poland

Introduction

Education has significant role to play in strengthening resilience during crisis and building awareness primarily to prevent security risks. In an increasingly connected and borderless world, however, there is the need to face completely new and more complex security challenges. This transformation prompts reflection related to widely understood globalization, which means «the process of world shrinkage, of distances getting shorter, things moving closer. It pertains to the increasing ease with which somebody on one side of the world can interact, to mutual benefit, with somebody on the other side of the world» [1, p. 9]. That is why one of the current educational initiatives is so-called global education. The aim of the article is, therefore, to examine the phenomenon of adaptation of educational concepts to the change of contemporary threats' nature.

The first part of the study examines general changes that have occurred in the area of security threats in the last century. For centuries, national security has centered on military and political aspects, while in the post-Cold War order the

character of threats has changed. List of current threats includes, for example, cyber threats, networks of terrorism, climate change, sweeping demographic changes and migration pressure. In other words, recent decades have shown a successive shifting of the focus from the military-political plane of security to other areas. The second part explains the challenge of multiculturalism, which is fundamental for security education, especially global education. The next step will discuss the importance of global education as a learning process, which seems to be necessary for partnership between various people, cultures and religions. One of the conclusions is emphasizing indispensability of global education in the area of Security Studies. It should be noted that the study used theoretical research methods, including text analysis, synthesis, comparison and inference.

Nature of Contemporary Threats

The past few decades have shown a change in the nature of security threats. Analysts have noted that the frequency of armed conflict had actually decreased significantly in the recent decades (before spiking in 2014-2015). Interstate war has become rather a rare event. Even territorial disputes between countries are much less likely to turn into interstate wars. As the last decades have shown, thus, the modern conflicts are no longer restricted to wars between the military forces of states [2]. Above all, the number of non-state actors increased. Such entities encompass, for instance, transnational organized criminal networks. International drug cartels, arms smuggling groups, and even maritime piracy networks use force and coercion for pursuit of wealth. As non-state actors, they are not limited by territorial boundaries. Unfortunately, in recent years, criminal networks have been given the greater access to sophisticated technological advancements. Divya Srikanth points out that criminal networks mostly gain importance in «weak» or «failed» states, i.e., underdeveloped and developing countries [3, pp. 61-62]. In other words, they flourish in regions which are characterized by corrupt judiciary, poor law, and ineffective government. Furthermore, it remains in compliance with the observation of Jan van Dijk and Toine Spapens, who believe that in such circumstances dominant criminal groups may develop into an alternative for the state by offering protection to citizens [4, pp. 213-215].

Mentioned circumstances are also used by terrorist networks. As Rubén Ardila notices: «Impunity, the lack of justice, and minimal control from organized society combine to make them feel strong and powerful. It is in this context of marginality and lack of power that they operate» [5, p. 12]. Young people in marginal situations, often under duress, are subjected to manipulation and radicalization. They are susceptible to populist slogans. All these factors are conducive to aggression [6, p. 25].

As previously mentioned, while many criminal or terrorist groups remain willing to pursue violence to attain their goals, the number of armed conflicts has declined. The evolution of threats, including the increase in the importance of non-state actors, is inextricably linked with technological progress, which is used by, for example, cybercriminals. Common types of cybercrime encompass online scams and fraud, identity theft, cyber-bullying, attacks on computer systems,

and hacking in general. Cyber threats pose serious risks for society and state's security [7, pp. 407-408]. Moreover, the development and changes that followed the industrial revolution, have also brought the environmental degradation. Population growth, as well as the popularity of consumerism are gradually supporting burgeoning energy needs. This, in turn, leads to excessive depletion of natural resources. What is more, climate change and extreme changes in environmental conditions may have a huge impact on a global security. They may lead to mass migration from affected regions, and instability of the host states. Mass migration will also be supported by the sweeping demographic changes [8, pp. 5-15].

Mentioned examples of modern security threats fall outside the perimeter of traditional – military and political – conflicts. States are no longer the only major and exclusive actors on the dynamic international stage. The prosperity of countries depends to a large extent on non-military factors, such as natural resources scarity, infectious diseases, natural disasters, irregular migration, people smuggling,transnational crime and food shortages. Nowadays, these dangers can be seen as challenges to the well-being of people. They are usually transnational in scope [9]. Therefore, the more noticeable is the need to search for comprehensive (political, economic, social, etc.) responses and solutions. The complexity of the contemporary reality and the multitude of new challenges determine many uncertainties surrounding the trends discussed in this part. It turns out that the future is inherently inpredictable.

Non-traditional threats can be, thus, characterized as follows [9]:

– they are transnational in nature;

– they do not stem from shifts in the balance of power or competition between states, but are usually defined in socioeconomic and political terms;

– societal and political instability is often the consequence of such threats;

– national solutions are often inadequate, so there is a need for regional and multilateral cooperation;

– security is not demonstrated by state sovereignty or territorial integrity, but by the people's survival and well-being at societal and individual levels.

The Challenge of Multiculturalism

The new nature of threats is particularly evident in the case of multiculturalism. This issue proves the multidimensionality of contemporary security threats. The term «multiculturalism» (a synonym for ethnic pluralism) usually refers to Western nation-states, which achieved single national identity during the 18th and 19th centuries [10, p. 377]. Currently, many Western cities are made of a mosaic of cultures, whereas most discourses on multiculturalism are focused on how to deal with immigrant integration.

Ethnologist Frank Salter points out that relatively homogeneous societies are characterized by a higher level of public altruism. They invest more in the public goods. Salter refers to case studies of Africa, South-East Asia and the United States, which prove that multi-ethnic societies are less able to cooperate for public infrastructure and less charitable in general [11]. Similarly, Robert D.

Putnam, Harvard professor of political science, draws attention to the following correlation: the more racially diverse a community is, the greater loss of trust [12]. Furthermore, the critics of the multiculturalism maintain that nation states lose out to enforced cultural variety, and that in consequence this erodes the host nations' identity and distinct culture. On the other hand, multiculturalism can be seen as a part of the inevitable changes, so it cannot be denied or even should not be resisted. Such approach tends to treat multiculturalism as a challenge, and requires searching for solutions.

Problems related to multiculturalism are often based on the ideological polarization. Clear distinction between «us» and «them» becomes the foundation of extremist rhetoric. «They» or generally «others» are described negatively and portrayed as inferior, tyrannical, and as a false martyr. «Us» are described only in superlatives. They usually put themselves in the role of victims [13, pp. 251-268]. «Us» vs. «them» rhetoric results from ethnocentric behavior, which means the act of judging other groups relative to the preconceptions of own ethnic group or culture. This may regard religion, language, behavior, and customs. Such aspects play the role of distinctions and they indicate each ethnicity's unique cultural identity. Interpreting by standards inherent to one's own culture may generate the formation of cultural bias. Prejudices occur when people make assumptions about conventions, and then they equate these assumptions with the laws of logic or nature. Numerous biases exist, concerning, for instance, cultural norms for acceptability of taboos, concepts of justice, and mate selection.

Far-reaching consequences of «us» vs. «them» rhetoric include extreme worldviews, such as, for example, eurocentrism, afrophobia or islamophobia. Referring to history, an apologetic stance towards colonialism and other forms of imperialism can also be recalled. Each of them concerns, in a sense, a worldview that focuses on prejudices. It is associated with often unjustified anxiety from otherness. The consequences of the discussed rhetoric are paricularly evident in the case of the mentioned islamophobia, which means the fear, hatred of, or just prejudice against the Islamic religion and Muslims in general. Islamophobia intensifies when Islam is seen as the source of terrorism or a geopolitical force. Ethnocentric rhetoric is accompanied by false claims, xenophobic comments, conspiracy theories, as well as riot and protests against other groups and phenomena. Furthermore, it is based on stereotypes and ignorance.

Although the multiplicity of cultures centered on one territory is nothing new, multiculturalism reflects well the nature of contemporary threats. It has many implications and links various issues – demographic, economic, social, cultural and other. It is also inevitable in an increasingly interconnected world, so it is necessary to develop knowledge in this area.

Education towards Contemporary Threats and Challenges

Education, adapting to contemporary challenges and threats, is also changing. Historical experiences have enabled this evolution. As history shows, multiculturalism was initially a kind of education – it was seen as a way to combat racism and to protect minority communities [14, pp. 215-217].

One of the aims was to undo policies, which had prevented these communities from having full and unlimited access to the opportunities promised by the liberalism. The minorities were encouraged to enjoy freedom and equality. It is worth adding that the development of such targeted education would not be possible without, for instance, a collapse of colonial system, human rights revolution, and cruel Holocaust experience. To a large extent, current support for multicultural education stems from the changes in societies after World War II. Although the phenomenon of multiculturalism is not new, the concept of multicultural education is relatively new. In the societies affected by ethnic cleansing and institutionalized racism, attempts have been made to find ways to improve the situation. For example, the correctness of the contact hypothesis in sociology was assumed. It was, thus, considered that cooperative interactions with members of a different group than one's own reduce intergroup hostility and prejudices. It should also be noted that the reaction to racial segregation was the implementation of political correctness. It was expected that the «political» correctness would eventually turn into a more authentic «social» correctness. The truth is, however, that it is perceived today as a legal censorship, so referring to political correctness in the context of education may seem a bit controversial.

In the first half of the 20th century, the popularity of another educational initiative also increased. It's about cultural relativism, which means the idea that a person's practices and values should be understood on the basis of that person's own culture, rather than be interpreted and judged against the criteria of another [14, pp. 217-219].However, this concept has come under increasing criticism. According to critics, the unintended consequence of cultural relativism may be undermining the native culture. It is worth mentioning that extreme relativism may paradoxically legitimize ethnocentrism [15, p. 90]. Observing the ban on evaluating the practices of foreign cultures in terms of good and evil leads to helplessness in the face of what is perceived as evil in one's own culture. Moreover, since nothing should be criticized, the uncritical attitude also applies to the very source of the problem, namely ethnocentrism. The only correct solution, therefore, seems to be to avoid extremes.

Doubts accompanying the above solutions seem alien to global education, which is a set of ideas that are taught to enhance the partnership between various people, cultures and religions. The development of global education goes back to the end of the last century. In the 80s and 90s, attention was increasingly devoted to education on peace. It was seen as a process of promoting skills, attitudes, values and knowledge needed to trigger changes in people that will allow them to prevent confict or resolve it peacefully, and to conducive to peace in general [16, p. 1]. In other words, creating a peace culture through the peace education was supposed to be a remedy consisting in the development of certain behavioural skills that are indispensable for peaceful living, which will benefit all humanity [17, p. 5]. The subject of peace education has gradually found a place in the space of science. In 1985 peace and conflict studies, abbreviated as PACS, at the Univeristy of California, Berkeley (UC Berkeley) were created [18]. PACS has

developed as an interdisciplinary major that provides students needful tools to get involved in issues od peace and conflict in local, national and global contexts. The sense of studies was based on the belief that all forms of conflict can be mitigated through knowledge and commitment. One of the PACS's main gaols is to produce global citizens, who understand the ways of meeting various human needs without reducing the capacity of next generations to meet their own needs. They, furthermore, take responsibility for their actions, contributing to a more peaceful world and sustainable future [19]. Importantly, this is the goal of global education at the same time. In other words, global education is a transformative learning process, which leads to changes at local levels that may influence the world. It takes, among others, the following forms:

– international meetings and conferences;
– projects implemented by social organizations and educational institutions;
– photo exhibitions;
– cooperation with the media, co-production of radio programmes and documentary films;
– workshops.

In 2002 the Europe-wide Global Education Congress in Maastricht was organized. The participating delegations firmly agreed that global education «is essential for strengthening public support for spending on development co-operation» [20, p. 3]. Obviously, the methodology of such initative refers to knowledge and specific skills. As for knowledge, there are some specific areas of content that seem to be necessary in the pursuit of global security. The key themes relate, for example, to the living conditions in different regions of the world, limited natural resources and interdependencies between continents. Teaching is accompanied by the assumption that understanding differences and similarities makes it easier to respect the diversity [19, p. 22].With regard to the skills, they encompass, for example, critical thinking and analysis. Learners should recognise stereotypes and indoctrination, taking into account a multi-perspective approach and looking at a given situation from different points of view. What is more, they should be able to participate in decision-making process at a local level and to take varied initiatives through democratic procedures. Active listening, empathy, assertiveness and respect for others' opinions are also important. Only through systematic and constructive dialogue the challenges can be peacefully faced [19, p. 22-24].

Currently, the only global fund solely dedicated to educational activity, and simultaneously one of the largest founders of education in developing countries, is The Global Partnership for Education. It brings together these countries, as well as the international organizations, donors, the private sector, foundations, civil society and teacher organizations [21]. In developed countries, global education often comes down to workshops, and is usually conducted among the youngest, whose worldview is just beginning to take shape. This type of activity undoubtedly contributes to creating security.

Summary and Conclusions

This research discusses the phenomenon of adaptation of educational concepts to the change of contemporary threats' nature. The article started with an indication of the general changes that have occured in the area of security threats in the 20th century. Then the challenge of multiculturalism as a perfect example of mentioned transformation was reflected. The later part of the study refers to the importance of global education as a learning process. The following conclusions were made:

1. In the recent decades the nature of security threats has changed. Modern conflicts are no longer restricted to wars between the military forces of hostile states. Currently, non-state actors pose a greater threat to the national interests of the countries and the citizens themselves. It falls outside the framework of traditional threats. Furthermore, there is a correlation between this transformation and changes in the field of educational initiatives. It turns out that educational concepts adapt to changing challenges and threats. Formerly, they were focused on defense. Currently, they concern many dimensions of human life. A broader understanding of security generates the creation of further educational concepts. It should be added that the development of educational activity related to non-military threats does not mean that the military subject has lost its significance. The scope of security education has simply expanded.

2. Multiculturalism is one of the examples that accurately reflect the new nature of threats. This is the multidimensional issue, binding many spheres of social and public life. So far, there have been various ways to combat problems resulting from multiculturalism. Counteracting potential multicultural threats was based on fighting prejudices through political correctness or cultural relativism. Currently, attention is paid to education for multiculturalism, which is the part of global education. Multicultural education includes, among others, the knowledge construction process and prejudice reduction through the teaching activities that help to understand how the biases and implicit cultural assumptions affect human perception. The main goal is to help learners from diverse cultures to transcend cultural borders.

3. The study emphasizes indispensability of global education in the area of Security Studies.Lack of knowledge is a barier to crossing cultural boundaries. It seems that global education goals are in harmony with shaping security policy. Global education, as a part of security education, becomes the task of a contemporary society. Interesingly, more and more depends on the communities themselves. If so, global citizens can directly contribute to creating peace, introducing even slight changes at local level and accepting responsibility that cannot be left only to government decision-makers. They must adapt to the non-traditional circumstances, which are characterized by an increasingly globalised world. Meanwhile, forms of global education should be constantly developed. The use of multicultural textbooks or other teaching tools and methods can help learners from different ethnic and racial groups to develop more democratic attitudes.

References

1. Larsson, Tomas. *The Race to the Top: The Real Story of Globalization*. Washington, D.C.: Cato Institute, 2001.
2. Szayna, Thomas S., Stephen Watts, Angela O'Mahony, Bryan Frederick, and Jennifer Kavanagh. *What Are the Trends in Armed Conflicts, and What Do They Mean for U.S. Defense Policy?* RAND Corporation, 2017. Accessed March 26, 2019. https://www.rand.org/content/dam/rand/pubs/research_reports/RR1900/RR1904/RAND_RR1904.pdf.
3. Srikanth, Divya. „Non-Traditional Security Threats in the 21st Century: a Review." *International Journal of Development and Conflict*, no. 4 (2014).
4. van Dijk, Jan, and Toine Spapens. „Transnational Organized Crime Networks." In: *Handbook of Transnational Crime and Justice. Second Edition*, edited by Philip Reichel, Jay Albanese. Thousand Oaks, CA: SAGE Publications, 2014.
5. Ardila, Ruben. „The Psychology of the Terrorist: Behavioral Perspectives." In: *The Psychology of Terrorism. A Public Understanding, Vol. I*, edited by Chris E. Stout. Westport, Connecticut-London: Praeger, 2002.
6. Lawal, Olufemi A. „Social-Psychological Considerations in the Emergence and Growth of Terrorism." In: *The Psychology of Terrorism. Programs and Practises in Response and Prevention, Vol. IV*, edited by Chris E. Stout. Westport, Connecticut-London: Praeger, 2002.
7. Denning, Dorothy E. „The Ethics of Cyber Conflict." In: *The Handbook of Information and Computer Ethics*, edited by Kenneth E. Himma, Herman T. Tavani, New Jersey: WILEY, 2008.
8. Lonergan, Steve. „The Role of Environmental Degradation in Population Displacement." *Environmental Change and Security Project Report*, Issue 4 (1998).
9. Caballero-Anthony, Mely, ed. *An Introduction to Non-Traditional Security Studies: A Transnational Approach*. London: SAGE Publications, 2016.
10. Timelli, Maria C., and Nadia Minerva. „Learning/Teaching by Example: Multilingual Tools for International Communication (16th-19th Centuries)." In: *Handbook of Multilingualism and Multiculturalism*, edited by Geneviève Zarate, Danielle Levy, Claire Kramsch, Paris: *Éditions des archives* contemporaines, 2011.
11. Salter, Frank. *On Genetic Interests. Family, Ethnicity, and Humanity in an Age of Mass Migration*. Piscataway, NJ: Transaction Publishers, 2006.
12. Putnam, Robert D. „*E Pluribus Unum*: Diversity and Community in the Twenty-first Century." *Scandinavian Political Studies*, vol. 30, no. 2 (2007).
13. Meddaugh, Priscilla M., and Jack Kay. „Hate Speech or »Reasonable Racism?« The Other in Stormfront."*Journal of Mass Media Ethics*, vol. 24, Issue 4 (2009).
14. Golka, Marian. *Socjologia kultury*. Warsaw: Wydawnictwo Naukowe Scholar, 2007.
15. Szacka, Barbara.*Wprowadzenie do socjologii*. Warsaw: Oficyna Naukowa, 2008.
16. Fountain, Susan, ed. *Peace Education in UNICEF, UNICEF Staff Working Paper*. New York, 1999. Accessed March 26, 2019. http://demo.sytion.com/sites/default/files/peaceeducation_78.pdf.
17. Balasooriya, Ajith S. *Learning the Way of Peace. A Teachers' Guide to Peace Education*. New Delhi: United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization, 2001.
18. University of California, Berkeley. «*Berkeley Academic Guide, Peace and Conflict Studies (PACS)*.» Accessed March 26, 2019. http://guide.berkeley.edu/courses/pacs/.
19. Carvalho da Silva, Miguel, ed. *Global Education Guidelines. A Handbook for Educators to Understand and Implement Global Education*. Lisbon: North-South Centre of Council of Europe, 2008.
20. O'Loughlin, Eddie, and Liam Wegimont, ed. *Global Education in Europe to 2015. Strategy, policies, and perspectives. Outcomes and Papers of the Europe-wide Global Education Congress, Maastricht, The Netherlands 15th-17th November 2002*. Lisbon: North-South Centre of the Council of Europe, 2003.
21. Global Partnership for Education. Accessed March 26, 2019. https://www.globalpartnership.org/.

ПЕРЕЖИВАННЯ САМОТНОСТІ ЯК ПСИХОЛОГІЧНА ПРОБЛЕМА

Івахно Ганна Олександрівна,
студентка НПУ імені М.П. Драгоманова
Nura.alexandrovna@gmail.com

Самотність як комплексний психічний феномен виступає об'єктом різних гуманітарних наук: психології, соціології, антропології, соціальної філософії тощо. Цим пояснюється чисельність трактувань та визначень поняття самотності особистості та її причин.

У науковому тлумаченні самотності можна відокремити дві тенденції, обумовлені її негативною або позитивною спрямованістю. Критерієм розподілу є оцінка впливу самотності на життя особистості, який розуміється як деструктивний або необхідний етап самопізнання та самовизначення. При цьому більшість дослідників та пересічних людей пов'язують самотність саме з негативними емоційними переживаннями, що характеризуються руйнівним впливом на особистість.

У словнику-довіднику представлено наступне визначення: «самотність – хворобливе гостре переживання, яке відображає певну форму самосвідомості і свідчить про розходження об'єктивної та суб'єктивно уявленої системи відносин та зв'язків особистості» [2, с. 82]. Як зазначає Л.Лепіхова, самотність глибоко і всеосяжно пронизує особистість, супроводжується почуттям безнадії, нестерпності, відірваності, непотрібності, втрати свого місця серед оточуючих, розірваності часу між минулим та майбутнім, що викликає стан тривоги та страху. Крім того, самотність може супроводжуватися роздратуванням, відчуженням, комплексом провини, печаллю, іноді агресією, запереченням моральних норм. Характерним стає почуття глибокої заглибленості у себе, аналіз своєї самості («Хто я у своєму житті?»), загострюються самосприймання і самоусвідомлення, переживання своєї винятковості, неприйнятності іншими. Переживання спустошеності руйнує внутрішній світ особистості, її глибинні надії, формує кризовий стан, що порушує психічне благополуччя і здоров'я [2, с. 82].

У психологічному словнику А. Петровського та М. Ярошевського маємо трактування самотності як одного із психогенних факторів, що впливають на емоційний стан людини, яка знаходиться у змінених (незвичних) умовах ізоляції від інших людей. У ряді випадків виникає психологічний шок, який характеризується тривожністю, депресією і супроводжується вираженими вегетативними реакціями [3].

Негативним забарвленням характеризуються й наступні визначення цього феномену. Самотність – це важкий психічний стан, що супроводжується поганим настроєм і тяжкими емоційними переживаннями. Стан самотності – це переживання людиною втрати внутрішньої цілісності,

а також зовнішньої гармонії із світом, що виявляється у порушенні гармонії між бажаним та досягнутим якісним рівнем соціального спілкування (С. Корчагіна) [1, с. 22].

Самотність у соціальній психології визначається як емоційний стан, пов'язаний з відсутністю близьких, позитивних емоційних зв'язків з людьми та / або зі страхом їх втрати в результаті вимушеної або наявної психологічної причини соціальної ізоляції [4]. При цьому наголошується про наявність проблеми визначення самотності, що пов'язано з різноманіттям трактувань цього поняття у різних дослідників: через зв'язок почуття самотності та соціальної ізоляції; хворобливе переживання вимушеної ізоляції; добровільне усамітнення, пов'язане з екзистенціальним пошуком.

С. Корчагіна здійснила ґрунтовний аналіз різних визначень самотності [1, с. 20-60]. Зокрема, Р. Вейс трактує самотність як епізодичне гостре відчуття неспокою і напруження, пов'язане із прагненням мати дружні або інтимні стосунки. Вчений вважає, що її наслідком комбінованої інтерактивної дії фактору особистості та фактору ситуації, тому й виокремлюються емоційна та соціальна самотність. При чому якщо самотність стає хронічною, то перетворюється на безнадійну апатію. Д. Янг надає своє визначення: «Самотність – це відсутність або уявна відсутність задовільних соціальних відношень, що супроводжується симптомами психічного розладу». В.Андрусенко, окрім обумовленості самотності ізоляцією, пропонує іншу її сторону: «Душевна самотність – це необхідний етап у визначенні можливостей свого «Я», як вільного самовизначення і самоствердження у світі». На основі такого підходу самотність перетворюється на поняття, що моделює процес формування особистості. Нарешті, С. Корчагіна виводить своє визначення: самотність – це психічний стан людини, що відображає переживання нею своєї відокремленості, суб'єктивної неможливості або небажання відчувати адекватний відгук, прийняття та визнання себе іншими людьми [1, с. 25].

Поняття про самотність пов'язане з переживанням ситуацій, суб'єктивно сприйнятих як небажаний, неприйнятний для людини дефіцит спілкування і позитивних відносин з оточуючими людьми. Почуття самотності не завжди супроводжує реальна соціальна ізольованість індивіда. Можнапостійно перебувати серед людей, контактувати з ними і разом з тим відчувати свою психологічну ізольованість від них, тобто самотність.

В контексті проблем спілкування самотність аналізується у творах К.Абульханової-Славскої, А. Амбраумової, Г. Орлової, І. Кона, О.О.Леонтьєва та ін. Сутність її розуміння полягає в тому, що суб'єкт в процесі спілкування не може знайти необхідний йому емоційний відгук і, як наслідок, переживає самотність. Сучасна особистість найбільш гостро відчуває самотність в ситуаціях інтенсивної та водночас примусової комунікації: на роботі, у натовпі, у сімейному колі, серед приятелів та знайомих. Адже численність зв'язків не забезпечує щирості спілкування та

єдності з іншими людьми.

Аналізуючи самотність як психічний феномен, її можна трактувати як почуття, процес, ставлення, потребу. Так, самотність як почуття обумовлюється переживанням особою своєї несхожості на інших, внаслідок чого виникає певний психологічний бар'єр у спілкуванні, відчуття нерозуміння і неприйняття оточуючими. Почуття самотності часто пов'язано з усвідомленням неможливості мати близькі стосунки із кимось, побудовані на взаємних повазі, любові, розумінні. Самотність як процес означає поступову втрату здатності особистості сприймати та реалізовувати наявні норми,принципи, цінності у конкретних життєвих ситуаціях. В результаті процесу самотності відбувається втрата особистістю статусу суб'єкта соціального життя.Самотність як ставлення визначається через неможливість прийняття світу як самоцілі та самоцінності. При цьому суб'єкт, аналізуючи свої відносини з іншими людьми, не інтегрує себе в навколишній соціальний простір.Самотність може бути життєвою позицією як усвідомлене небажання підтримувати близькі стосунки з ким-небудь: батьками, братами, сестрами, дітьми тощо. Власних дітей, як правило, така особистість не має. Вона віддалена від світу в цілому – його цінностей, ідеалів, норм.

Треба відрізняти вимушену самотність від добровільного бажання усамітнення особи на недовгий термін. Останнє – добровільне усамітнення – якраз і виконує регулятивну функцію й включено в механізм зворотного зв'язку, що допомагає індивіду регулювати оптимальний рівень міжособистісних контактів, без утоми та дратівливості при їх перебільшенні. Однак фізична ізоляція людини не завжди призводить до самотності.

Існує низка психологічних факторів, які сприяють самотності. Це може бути низька самооцінка, яка призводить до уникнення контактів з людьми через страх піддатися критиці, що, у свою чергу, створює порочне коло – в результаті відсутності контактів самооцінка ще більше знижується. Нерозвинуті навички спілкування також сприяють виникненню відокремленості від оточення та посиленню самотності. Люди з погано розвиненими навичками міжособистісного спілкування, низькою соціалізацією через страх потерпіти невдачу у відносинах або потрапити в психологічну залежність також нерідко прагнуть до самотності, особливо якщо в них вже є невдалий досвід спілкування з людьми.

Нездатність повноцінно спілкуватись стала явищем і в молодіжному середовищі, досить високо індивідуалізованому та наче створеному з самотніх осіб. Тимчасовість людських контактів не сприяє виникненню емоційно стійких та довготривалих відносин.Родини часто створюють задля вирішення побутових, соціальних, сексуальних проблем, а родинний дім перетворюється на спальне місце, місце відпочинку після виснажливої роботи. Подружжя починає жити досить відокремлено одне від одного, маючи мало спільних справ. Самотність часто панує в сімейному житті, посилюючи кризу традиційної родини.

Підсумовуючи, можна констатувати, що стан самотності – це переживання людиною втрати внутрішньої цілісностіта зовнішньої гармонії із світом, що виявляється у порушенні гармонії між бажаним та досягнутим якісним рівнем соціального спілкування. Самотність можна трактувати як почуття, процес, ставлення, потребу.Відрізняють вимушену самотність від добровільного бажання усамітнення особи на недовгий термін, що допомагає індивіду регулювати оптимальний рівень міжособистісних контактів, без утоми та дратівливості при їх перебільшенні. Проблема самотності має індивідуально-психологічні та соціально-психологічні причини, які потребують особливої уваги в кожному конкретному випадку.

Література

1. Корчагина С. Г. Психология одиночества : учебное пособие. – М. : Московский психолого-социальный институт, 2008. – 228 с.
2. Лепихова Л.А. Одиночество // Психологія особистості: Словник-довідник / За ред. П.П. Горностая, Т.М. Титаренко. – К.: Рута, 2001. – С.82-83.
3. Психология. Словарь / Под общ. ред. А.В. Петровского, М.Г. Ярошевского. – 2-е езд., испр. и доп. – М.: Политиздат, 1990. – С. 248-249.
4. Самотність. – Електронний ресурс – режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/Самотність

ROLA I PRZYSZŁOŚĆ BADAŃ PSYCHOLOGICZNYCH W SŁUŻBIE KRYMINOLOGII

Kloc Aleksandra,
studentka Uniwersytet Pedagogiczny im. KEN w Krakowie
aleksandra.kloc@vp.pl
Kuź Kaja,
studentka Uniwersytet Pedagogiczny im. KEN w Krakowie
kuz.kajaa@gmail.com
Ogar Patryk,
student Uniwersytet Pedagogiczny im. KEN w Krakowie
patryk.ogar13@gmail.com

Promotor –
dr Renata Żurawska-Żyła
Katedra Psychologii, *Uniwersytet Pedagogiczny im. KEN w Krakowie*

Kryminologia, jak i psychologia wywodzą się z rodziny nauk społecznych. Pomimo pozornie odległej materii, tak naprawdę obydwie te dziedziny nauki wyjątkowo często przenikają się na płaszczyźnie szeroko pojętego prawa karnego. Należy zdać sobie sprawę z faktu, iż Polska nie jest wyjątkowo niebezpiecznym

krajem, a sama liczba przestępstw wg danych statystycznych policji polskiej z roku na rok konsekwentnie spada. Dla przykładu w roku 2013 stwierdzono aż 1 063 906 przestępstw, przy czym liczba ta w roku 2015 zmniejszyła się do 833 281, co świadczy o znacznej poprawie tego stanu rzeczy. Według statystyk policyjnych kolejne lata przynoszą dalej niewielki spadek przestępczości, ale nie jest on na tyle zauważalny, aby stwierdzić, że problemu nie ma [1]. Mimo pewnej poprawy sytuacji przestępczości w Polsce, biorąc pod uwagę konsekwencje poszczególnych przestępstw, jak i wciąż zatrważającą ich ilość, wysiłki celem zapewnienia bezpieczeństwa w Rzeczypospolitej Polskiej podejmowane są cały czas. Istotne bowiem jest zrozumienie motywów kierujących przestępcami, przebiegu tych zdarzeń, a także sposobów planowania, by skutecznie móc zwalczać i zapobiegać przestępczości w społeczeństwie. Właśnie ten cel przyświeca zarówno ekspertom kryminologii, jak i psychologom, którzy łącząc siły prowadzą badania w tej dziedzinie.

Aby zrozumieć istotę i problematykę omawianego tematu, musimy najpierw, kierując się łacińską maksymą *ad fontes,* odkryć podstawy i zrozumieć genezę kryminologii, jak i psychologii.

Jak powiedział H. Ebbinghaus "Psychologia ma długą przeszłość, ale krótką historię". Za umowną datę powstania współczesnej psychologii przyjmuje się rok 1879, w którym to Wilhelm Wundt założył pierwsze laboratorium poświęcone psychologii eksperymentalnej. Zapoczątkował on dyskusję nad przedmiotem i metodami tej nowej dyscypliny. Doprowadziła ona do podziału psychologii na wiele nurtów i dziedzin m.in. psychologię zaburzeń, psychologię twórczości, zdrowia, osobowości, a także psychologię społeczną, która stanowi fundament dla psychologii sądowej i kryminologii [2, s. 10].

Jednym z pionierów w dziedzinie kryminologii był austriacki prawnik H. Gross, który zaproponował podział kryminologii na poszczególne działy, m.in. antropologię kryminalną, socjologię kryminalną, a także inne, które łącznie wywarły duży wpływ na kształtowanie się kryminologicznych koncepcji. Warto wspomnieć również o kolejnym austriackim prawniku E. Seeligu, który podzielił kryminologię na dwie części: zwalczanie przestępczości i zjawisko przestępstwa. Z kolei Brunon Hołyst w swojej książce „Kryminologia", nawiązując do poglądów W. Bongera odnośnie czterech kierunków kryminologii, stwierdza że jeden z nich„traktuje kryminologię jako naukę o przestępstwie w szerokim sensie, obejmującą przyczyny przestępczości, metody jej zwalczania, zagadnienia polityki kryminalnej, penologii, wreszcie materialnego i formalnego prawa karnego" [3, s. 39].

Bez względu na to, jaki podział kryminologii jako nauki przyjmiemy za właściwy, wszystkie wspomniane powyżej poglądy stanowiły bazę i fundamenty rozwoju tej dziedziny.

Na przestrzeni lat forma i sposób, w jaki badania psychologiczne w służbie kryminologii były przeprowadzane, uległy zmianie ze względu na rozwój technologii, przyrost wiedzy psychologicznej, rozwój badań eksperymentalnych, badań z dziedziny neurobiologii, jak i samego świata przestępczego. Spoglądając

wstecz na dzieje historii przestępczości zauważamy, że początkowo badania psychologiczne opierały się głównie na analizie bardziej fizjonomii ludzkiej, aniżeli na problemach związanych z głębszą, trudniej odkrywaną sferą psychiczną. Cesare Lombroso, XIX-wieczny włoski psychiatra i antropolog w swoich pracach przyczynił się do rozpowszechnienia teorii biomedycznych, które zawierały determinanty decydujące o skłonnościach przestępczych. Lombroso wskazywał na cechy "urodzonych przestępców", którymi miały być m.in. worki w policzkach jak u zwierząt, dodatkowy palec, odstające uszy, asymetryczność twarzy, nietypowe uzębienie, nieproporcjonalnie długie ramiona, czy wiele wiele innych [4, s. 29-30]. Teorie włoskiego antropologa biorąc pod uwagę badania psychologiczne prowadzone na przestrzeni lat, wydają się być dzisiaj kuriozalne, aczkolwiek wskazać należy na fatalne w skutkach przykłady ich użycia. W latach 20. ubiegłego stulecia doszło bowiem do skazania Edwarda Trautmanna na 12 lat pozbawienia wolności za dokonanie ponad dwudziestu morderstw. Oskarżenie zostało postawione przez wzgląd na stworzony profil psychologiczny, który jak się później okazało, nijak miał się do rzeczywistości. Faktycznym bowiem przestępcą był "sprawiający wrażenie dobrodusznego poczciwca - Karl Danke, którego zatrzymano w 1924 r." [4, s. 33]. Około trzydziestu lat po nieszczęsnym profilowaniu, dokładnie w 1956r., dzięki rozwijającym się badaniom psychologicznym, James Brussel, amerykański psycholog w przeciągu trzech tygodni przygotował profil przestępcy, który od 1940 r. podkładając bomby w urzędach i obiektach użyteczności publicznej USA, zyskał miano Mad Bomber. Tworząc obraz sprawcy nie miał informacji o dotychczasowych ustaleniach policji oraz liście podejrzanych. Mimo to, stworzony przez niego profil w niezwykle krótkim czasie zawęził krąg podejrzanych z ponad tysiąca do trzech osób, co doprowadziło do ujęcia niebezpiecznego przestępcy zaledwie w przeciągu pół roku od wykonania profilu [4, s. 34-36]. Dzięki rozwojowi badań psychologicznych i wyspecjalizowanym osobom w tej dziedzinie, doszło do ujęcia przestępcy, który przez szesnaście lat drwił sobie z organów ścigania, stanowiąc zagrożenie dla tysięcy ludzi. Stosowane przez psychologa metody znalazły zastosowanie również w przypadku profilowania innego przestępcy, znanego pod pseudonimem Boston Strangler, który gwałcił i mordował samotne kobiety na terenie Bostonu w latach 1962-1964. Trafne rozpoznanie profili przestępców było możliwe dzięki analizie i syntezie faktów na temat dotychczasowych działań przestępców oraz aktualnej sytuacji społeczno-ekonomicznej. Biorąc pod uwagę powyższe przykłady, trudno odmówić psychologii istotnej roli w rozwoju kryminologii oraz zwalczaniu przestępczości.

Lata 70. ubiegłego wieku były przełomowe dla rozwoju badań psychologicznych. Wcześniejszy okres badań psychologów doprowadził do powstania dwóch doktryn: egzogennej, która uwarunkowań prawidłowego lub zaburzonego rozwoju człowieka dopatrywała się w czynnikach środowiskowych oraz endogennej, która na piedestale stawiała w tym kontekście czynniki biologiczne. Naukowcy przełomowego dziesięciolecia doszli do wniosku, że nie jest szczególnie ważnym, a czasem niemożliwym do ustalenia jakie

czynniki, środowiskowe czy biologiczne, odegrały znaczący wpływ na rozwój człowieka w kontekście zagadnień kryminologicznych. Stwierdzili oni, że samo występowanie w życiu danej osoby niekorzystnego czynnika biologicznego nie warunkuje wystąpienia zaburzeń zachowania. Psycholodzy doszli do wniosku, że prócz podłoża biologicznego, czynników biopsychicznych, zbadać należy również tak zwane zmienne natury społecznej, czyli m. in. warunki szkolne, wpływ środowiska rówieśniczego, warunki rodzinne. Nie należy pomijać również własnej aktywności jednostki, jak i obranych przez nią celów, które w dużej mierze determinują jej zachowanie [7, s. 17].

Ugruntowała się w psychologiczno-naukowym świecie metoda badań technik psychodramatycznych, które skupiały się na odgrywaniu przez badanego pewnej, określonej przez naukowca roli. Badania te miały za zadanie dostarczyć informacji o cechach osobowości osoby badanej, co stanowi bardzo istotne źródło wiedzy we współczesnym profilowaniu. Popularność zaczęły zyskiwać wówczas wszelkiego rodzaju testy psychometryczne. Już wtedy zaczęto stosować m.in. *Test Rorschacha*, który pozwala na badanie osobowości, a także ocenę poziomu intelektualnego badanego, przy zastosowaniu metody czarno-szarych i barwnych plam. Innym przykładem jest, stosowany również współcześnie, *Test Apercepcji Tematycznej* H. A. Murraya, który na podstawie dobranych odpowiednio fotografii pozwala ustalić zależności między potrzebami oraz wpływem zewnętrznych bodźców na ich kształtowanie się [6, s. 128-131]. Ważne w kryminologii stały się kwestionariusze, które były nieocenioną pomocą w przeprowadzaniu badań osobowościowych, do których zaliczamy m.in. Inwentarz Osobowości H. J. Eysencka. W teście tym ujmowane są trzy wymiary osobowościowe: ekstrawersja-introwersja, zrównoważenie-niezrównoważenie emocjonalne i psychotyczność. Wyniki tego inwentarza mogą wskazywać na tendencje antyspołeczne. Istotnymi również wtedy kwestionariuszami były *Uczucia i nastroje* A. H. Bussa i A. Durkee oraz *Inwentarz Psychologiczny* H. G. Gougha, który pozwala określić poziom uspołecznienia badanego [6, s. 132-133]. Nie można zapomnieć również o istotnym wkładzie badań z zakresu psychologii społecznej. Dzięki badaniom na temat fałszywych zeznań świadków, do etapu postępowania przygotowawczego wprowadzono test wykrywania kłamstw. Poligraf rejestruje reakcje fizjologiczne zachodzące w ciele badanej osoby, których psychologiczna analiza pozwala na rozpoznanie kłamstwa. Mimo wielu kontrowersji krążących wokół tej metody badań, niewątpliwie jest ona solidnym wsparciem w działaniach kryminologicznych [8, s. 551-554].

Nowsze tendencje w kryminologii wskazują również na istotę zagadnień rozwoju układu nerwowego oraz fizjologicznego podłoża różnych procesów psychicznych [3, s. 62]. Zagadnieniem tym zajmuje się zarówno psychologia rozwojowa, jak i neuropsychologia. Zachowania przestępcze mogą być najczęściej pierwszym objawem patologicznych zaburzeń funkcjonowania układu nerwowego. Dzięki wyspecjalizowanym, współczesnym metodom badania budowy oraz funkcjonowania układu nerwowego na przestrzeni całego życia człowieka, wykryto defekty mózgowia, które rzutują na rozwój osobowości

przestępczej. Wyrobek-Renczyńska w swoich badaniach, przeprowadzonych na grupie przestępców skazanych za morderstwa i skierowanych na badania tomografią komputerową, wskazała na znaczące dysfunkcje w obszarze funkcjonowania kory czołowej. Podobne wyniki uzyskał Reine wraz ze współpracownikami, wykazując iż przestępcy odznaczają się mniejszą ilością substancji szarej kory przedczołowej. Nadmienić należy, iż kora przedczołowa pełni ważne funkcje w zakresie regulowania pobudzenia fizjologicznego. Jej uszkodzenia prowadzą do "zwiększenia potrzeby poszukiwania doznań i skłonności do przejawiania zachowań ryzykownych, dodatkowo osoby te (z uszkodzeniami) podejmują złe decyzje nawet wtedy, gdy mają świadomość i możliwość dokonania korzystniejszego wyboru". Zagadnienie to jest jednak niezwykle złożone i w dalszym ciągu brak wielu informacji, które umożliwiłyby pełną analizę oraz wyjaśnienie przyczyn tych patologicznych zjawisk. Efekty przytoczonych wyżej badań stanowią podstawę i kanwę do poszukiwania nowych rozwiązań i podjęcia trudu odpowiedzi na pytania, które wciąż pozostają niewyjaśnione [9, s. 107-109].

Dzięki licznym badaniom psychologów, które doprowadziły do powstania tych i wielu innych narzędzi, współczesna psychologia dysponuje ogromnym wachlarzem metod pozwalających na coraz sprawniejsze profilowanie przestępców, określanie motywów ich działań, a finalnie we współpracy z ekspertami kryminologii, przeciwdziałanie przestępczości.

Od lat psychologia stanowi wsparcie dla kryminologii, jak i sądownictwa, nie tylko pomagając w profilowaniu przestępców i tym samym ułatwiając ich ujęcie, ale również przez analizę ich zachowań i metod, aby zrozumieć motywy ich działań. W kontekście omawianej analizy w psychologii pojawia się osoba Zygmunta Freuda, którego poglądy dotyczące przyczyn rozwoju tendencji przestępczych, kontynuowane były także przez późniejszych naukowców. Według Freuda 5-6 rok życia dziecka jest kluczowy w kwestii kształtowania się "superego". To wtedy właśnie dzieci naśladują zachowania rodziców, traktując ich za najwyższy autorytet. Jeżeli ze strony rodziców zostaną zapewnione odpowiednie warunki wychowawcze, to "superego" rozwinie się, powstrzymując dziecko od działań niezgodnych z obowiązującymi normami społecznymi i moralnymi na kolejnych etapach życia. Nawiązując do teorii Freuda, psycholog więzienny A. C. Carliste uważał, że nieprawidłowe warunki wychowawcze z kolei prowadzą do tzw. podzielenia się osobowości, w której przemoc staje się niejako rekompensatą i uzupełnieniem braków z dzieciństwa. Inne spojrzenie na tę kwestię mają przedstawiciele podejścia behawiorystycznego, którzy istoty demoralizacji jednostki dopatrują się w środowisku zewnętrznym, stanowczo nie doceniając znaczenia wewnętrznych procesów psychicznych. Posługując się terminologią związaną z systemem nagród i kar, wzmocnieniem dla przestępcy miałoby być osiągnięcie spełnienia, sławy oraz nierzadko satysfakcji seksualnej [5, s. 239-242].

Wieloletni wkład psychologów we współpracę z organami porządku publicznego, jak i liczne badania przez nich przeprowadzone przyczyniły się

w znacznym stopniu do rozwoju dziedzin kryminologii, jak i psychologii samej w sobie. Mimo wielu lat pracy nad tworzeniem profili kryminologicznych, po dziś dzień zawód profilera nie istnieje jako taki. Zadania związane z profilowaniem zazwyczaj wykonują psycholodzy i psychiatrzy, a także osoby posiadające szeroką wiedzę i doświadczenie w zagadnieniach badania psychiki ludzkiej, np. policjanci, prawnicy czy antropolodzy [10, s. 87]. W pracy psychologów, którzy zajmują się opracowywaniem sylwetek przestępców istotnymi zagadnieniami są m. in. eksperymenty śledcze, dane etniczne, rasowe, warunki socjalne ofiary, a także dane geograficzne. Cenną heurystyką postępowania na tym polu okazała się zasada *7 złotych pytań kryminalistyki:* Co? Gdzie? Kiedy? Jak? Czym? Dlaczego? Kto? Poszlaki uzyskane przez odpowiedzi na te pytania pozwalają na stworzenie podstaw profilu psychologicznego sprawcy. We współpracy z organami śledczymi i organami policji uzyskane w sposób powyższy informacje, pozwalają niejednokrotnie dokonać przełomu w sprawie [10, s. 91-93].

Bardzo ważnym zagadnieniem dla efektywnego współdziałania psychologii i kryminologii jest kwestia problemów z jakimi przyjdzie się mierzyć ekspertom i praktykom tych dziedzin w przyszłości. Jednym z zagrożeń, któremu czoła muszą stawić dzisiejsi psychologowie, jest cyberprzemoc, czyli inaczej agresja w Internecie. Przeprowadzone w 2011r. badania ukazały, że aż 57% badanych nastolatków przynajmniej raz było na zdjęciu lub filmie, który został upubliczniony bez ich wiedzy i zgody. Nawiązując do badań *Fundacji Humanity in Action,* obecny w naszym kraju internetowy "hejt" przybiera niepokojące rozmiary [11, s. 130-131]. Kolejny problem ostatnich lat stanowi, będący wypadkową nagłego rozwoju technologii jak i Internetu, powszechnie występujący stalking. Według statystyk w samych Stanach Zjednoczonych ok. 1,4 mln osób w ciągu roku zostaje dotkniętych stalkingiem. Ów problem łączony jest z pojęciem uporczywego nękania, które jest czynem karalnym i za który na przestrzeni 5 lat liczba skazanych z art. 190a KK wzrosła 22-krotnie, co daje przejrzysty obraz skali problemu, jakim stalking stał się w dzisiejszych czasach [12, s. 163-168]. Następnym z problemów jest wciąż pojawiające się w badaniach psychologicznych i kryminologicznych zagadnienie *ciemnej liczby*. Problem ten dotyczy odsetek przestępstw, które mimo zaistnienia, nie zostały uwzględnione w jakichkolwiek statystykach. Sytuacja ta jest utrapieniem dla pracy psychologów, ponieważ nie daje pełnego obrazu przestępczego świata w Polsce, jak i w innych krajach naszego globu. Naturalnym więc wydaje się, że nad tym właśnie zagadnieniem powinni w dużej mierze skupiać się obecni, jak i przyszli psychologowie i kryminologowie, którzy przez swoje badania, a także piastujące stanowiska, są w stanie wywrzeć wpływ i zmniejszyć skalę występowania *ciemnej liczby* [13, s. 70].

Mając na uwadze istotę psychologii i kryminologii, ich przeszłość, a także liczne problemy, z którymi owe nauki muszą się mierzyć, określić można pożądany kierunek ich rozwoju. Po pierwsze skupić należy się na badaniach wiktymizacyjnych, które pomogą określić stopień efektywności zastosowania prawa karnego wobec przestępców. Innym istotnym aspektem, nad którym

warto się zastanowić są warunki więziennego życia przestępców, bowiem ich podnosząca się jakość często stanowi ważny punkt w kalkulacji, której wynikiem jest decyzja o popełnieniu przestępstwa. Zwraca na ten problem uwagę *teoria strategiczna przestępstwa,* Maurice'a Cussona, która nakreśla występowanie prowadzonych przez potencjalnych przestępców bilansów zysków i strat, których wynik determinuje decyzję o popełnieniu danego czynu [13, s.70-71].

Według predykcji psychologów zajmujących się kryminologią powinniśmy spodziewać się rozwoju badań, które pomogą wyjaśnić wpływ czynników biologicznych w kontekście przestępczości. Istotne także są czynniki makrospołeczne, w których zawierają się niektóre zjawiska kulturowe, takie jak relatywizm poznawczy i moralny, rewolucja seksualna, zbyt duża tolerancja prowadząca do braku reakcji na zło, czy przesadnie liberalna polityka karna [13, s. 71].

Wspomniane wyżej przykłady to tylko wybrane problemy i wyzwania z którymi mierzy się współczesna kryminologia i psychologia. Niezwykle istotne dla dalszych postępów na tym polu jest znaczenie współpracy pomiędzy specjalistami obu tych dziedzin w zakresie wymiany wiedzy, prowadzenia wspólnych badań, doskonalenia technik profilowania, usprawnienia procesów śledczych, czy podejmowania działań prewencyjnych w zakresie przestępczości.

Bibliografia:

1. Roczne raporty statystyczne, statystyka.policja, statystyka.policja.pl/st/raporty/roczne-raporty-statyst, Data dostępu 24.03.2019r.
2. Psychologia i życie, Philip G. Zimbardo, Richard J. Gerrig, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2012.
3. Kryminologia, Brunon Hołyst, wyd. LexisNexis, Warszawa 2009.
4. Profilowanie Kryminalistyczne, Bogdan Lach, Wydawnictwo LEX, Warszawa 2014.
5. Wpływ uwarunkowań psychologicznych, psychiatrycznych oraz biomedycznych w genezie przestępstwa na przykładzie seryjnych zabójców, Agnieszka Daniszewska, Współczesna przestępczość i patologie społeczne z perspektywy interdyscyplinarnych badań kryminologicznych, Wydawnictwo C.H. Beck, Warszawa 2017.
6. Kryminologia Podstawowe Problemy, Brunon Hołyst, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1977.
7. Teorie Kryminologiczne, Krystyna Ostrowska, Dobrochna Wójcik, Akademia Teologii Katolickiej, Warszawa 1986.
8. Psychologia Społeczna. Serce i umysł, Elliot Aronson, Timothy D.Wilson, Robin M. Akert, Zysk i S-ka Wydawnictwo s.c., Poznań, 1997.
9. Neuroanatomiczne podłoże skłonności do zachowań dewiacyjnych (przestępczych) – wybrane zagadnienia, Grzegorz Wróbel, Przegląd badań z zakresu kryminalistyki i medycyny sądowej, Wydawnictwo Naukowe TYGIEL sp. z o.o., Lublin 2017.
10. Profilowanie kryminalne i lingwistyka kryminalistyczna jako multidyscyplinarne metody typowania sprawców przestępstw, Monika Wasiak, Security, Economy& Law, Wyższa Szkoła Bezpieczeństwa Publicznego i Indywidualnego "Apeiron" w Krakowie, Kraków 2016.
11. Między cyberprzemocą a "hejtem". Kampanie społeczne związane z agresją w Internecie, Anna Leszczuk - Fiedziukiewicz, Współczesna przestępczość i patologie społeczne z perspektywy interdyscyplinarnych badań kryminologicznych, Wydawnictwo C.H. Beck, Warszawa 2017.
12. Stalking jako przestępstwo współczesne, Marta Rajkowska, Współczesna przestępczość i patologie społeczne z perspektywy interdyscyplinarnych badań kryminologicznych, Wydawnictwo C.H. Beck, Warszawa 2017.
13. O niektórych ogólnych problemach kryminologii i znaczeniu paradygmatu humanistycznego, Leon Tyszkiewicz, Archiwum Kryminologii, Instytut Nauk Prawnych PAN, Warszawa 2009.

СУЧАСНІСТЬ, ЩО ПОТРЕБУЄ РЕВІЗІЇ СТАРОДАВНОСТІ: РЕАКТУАЛІЗАЦІЯ

Кузнєцов Андрій,
студент Факультету філософії та суспільствознавства
НПУ імені М.П. Драгоманова

Час поділяє життя людини на окремі фрагменти: минуле, у яке щосекундно перетворюється мить, майбутнє якого поки що немає, а також єдиний та унікальний момент у якому ми перебуваємо, або те «тут-і-зараз» про яке полюбляють дискутувати філософи. За цих умов, все що залишається людині, це пам'ятати минуле, та здогадуватися та робити припущення щодо майбутнього. Саме це спонукає людину звертатись до досвіду попередників, щоб зробити найбільш ймовірний футурологічний прогноз прогноз чи можливо навчитися на «помилках» для того аби не припускатися в подальшому хиб та по можливості винести їх за межі життєвого сценарію. Однак чи дійсно є актуальним для людини, особливо сучасної людини з її уявленням про світ, з технічним розвитком та технологічними досягненнями, тощо, попередній досвід, наприклад, чи є доцільною ре-актуалізація стародавної філософії для вирішення/в контексті вирішення сучасних проблем?

Не можна заперечувати факт того, що люди в залежності від свого часу, географічного положення, соціальної, політичної та економічної ситуації, розвивали різноманітні ідеї та концепції, спираючись на вищезгадані фактори. У людини є потреби, які необхідно задовольняти. Абрахам Маслоу (як і окрема низка філософів та філософських течій) зазначав, що у цій ієрархії перше місце займають фізіологічні потреби і вже потім інші. До таких за Маслоу можна віднести голод та секс. Це постійні супутники людського життя, і як зазначав Маслоу ці потреби можна замінити чимось іншим: «И наоборот, голод можно отчасти заглушить другими видами деятельности, например выпить воды или выкурить сигарету» [2, с. 61]. В реаліях життя, зазвичай відбувається так, що кожен окремий обиватель зводить сенс свого існування до задоволення цих потреб та до отримання насолоди від них, а звідси і релігійні вказівки про гріхи, серед яких блуд та черевоугодництво, які є логічним наслідком надмірного «захоплення» задоволенням первинних потреб.

Це свого роду «гедоністична установка». Варто звернути увагу, що згідно філософсьского словника гедонізм визначає добром те, що приносить задоволення. Одним з найвидоміших представників гедонізму є учень Сократа, Арістіпп з Керени. Він зводив задоволення до чуттєвих задоволень, ціллю ж існування він вважав отримання максимальної кількості цих насолод. Також, достатньо відомим представником даного вчення є Епікур, і хоча його погляди тісно пов'язані з ідеями Арістіппа та кіренаїків,

Епікур вважав, що задоволення – це відсутність страждань, а відповідно задоволення елементарних потреб можна визнати як позбавлення від страждання.

Однак, не слід вважати базові потреби чимось негативним, навпаки нехтування цими потребами може бути небезпечним для суспільства. Яскравим прикладом є події у Франції 1968-го року. Існує одна з версій, що ситуація у якій опинилась держава почалась з заборони студентам чоловічої статі відвідувати жіночі гуртожитки. Відповідно, що на більш пізніх стадіях революції у протестувальників були різні ідеї та лозунги, але цей масштабний рух розпочався саме з невдоволення студентів через посягання на їх сферу інтересів, на те від чого вони отримували задоволення. Один з найвідоміших філософів тих часів, Герберт Маркузе, у своїй праці «Ерос та цивілізація» писав, що сучасна цивілізація є репресивною і тим самим примушує людину «притупляти» свої інстиктивні бажання, оскільки, начебто вони не є сумісними з правилами суспільства [1]. Відповідно, праці цього мислителя швидко знайшли відгук, адже дуже часто ідея є своєрідним товаром на який є свій попит і пропозиція.

Як це пов'язано з стародавньою філософією? Джордж Сантаяна писав: «Хто не пам'ятає свого минулого, приречений пережити його знову» [6, с.284]. Ми можемо побачити, що існувало та інсує багато течій, що пропагають чи просто обстоюють думку щодо отримання задоволення від життя, які існували у різних культурах та часах, і вони відображають вічні «базові» потреби людини. Це питання підіймали мислителі стародавності, це проблема, яка червоним пунктиром тягнеться через століття, це проблема, яка гостро стоїть перед сучасністю, оскільки ті умови в яких ми живемо лише посилили, збочили та загострили її. Навіть вже на основі цього можна зробити висновок, що людство не змінюється, через це існують свого роду «вічні проблеми», яким у різні часи приділяли багато уваги. Відповідно, нам слід користуватись досвідом наших попередників у вирішенні різних питань. Адже дуже часто виходить так, що все хороше нове – це забуте старе. Слід зазначити, що неможливо дати повну оцінку певним проблемам суспільства у такій невеликій праці. Однак, слід наголосити, що на прикладі цих течій, вивчаючи стародавню філософію, ми могли б уникнути повторення різноманітних трагедій та конфліктів, що вже мали місце у історії.

Література:

1. Маркузе Г. Эрос и цивилизация. Одномерный человек: Исследование идеологии развитого индустриального общества / Герберт Маркузе. – Москва: Издательство АСТ, 2003. – 526 с.

2. Маслоу А. Мотивация и личность / Абрахам Маслоу. – Санкт-Петербург: Питер, 2012. – 352 с. – (3). – (Мастера психологии).

3. Сантаяна, Джордж. Матеріали зі словника. – [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: https://ru.wikiquote.org/wiki/Джордж_Сантаяна

4. Фролов И. Т. Философский словарь / И. Т. Фролов. – Москва: ПОЛИТИЗДАТ, 1986. – 588 с.

5. Шакир-Заде А. С. Эпикур / Аддин Садриддинович Шакир-Заде. – Москва: Издательство социально-экономической литературы, 1963. – 223 с.
6. Santayana G. The Life of Reason or The Phases of Human Progress / George Santayana. – New York: Charles Scribner's Sons, 1918. – 291 с.
7. Sevendeadlysins. – [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: https://www.britannica.com/topic/seven-deadly-sins.
8. Smith A. W. Egalité! Liberté! Sexualité!: Paris, May 1968 [Електроннийресурс] / Andreas Whittam Smith // The Independent. – 2008. – Режимдоступудоресурсу: https://www.independent.co.uk/news/long_reads/may-1968-paris-student-riots-demonstrations-sorbonne-nanterre-de-gaulle-a8335866.html

КАРНАВАЛІЗАЦІЯ І КАРНАВАЛ У СУЧАСНОМУ СВІТІ:СПІВВІДНОШЕННЯ ПОНЯТЬ.

Куцак Світлана Анатоліївна
асистент кафедри івент-менеджменту
та індустрії дозвілля
Київського національного університету
культури і мистецтв

Зіставлення витокового та сучасного змісту поняття «карнавалізація» з ознаками карнавалу як явища культури й різновиду масових свят дозволило автору здійснити типологію сучасних карнавалів та виявити їх особливості. Зроблено висновок, що карнавал у його тривалих історичних формах є таким специфічним масовим святом, в якому, окрім сакральних складників, присутній прихований протестний потенціал. Однак сьогодні характер цієї протестності в окремих карнавалах знову набув автентичного сакрального змісту.

Ключові слова: *карнавал, масові свята, карнавалізація, сакральне, культурні зімни.*

Наприкінці XX – початку XXI ст. до наукового обігу дедалі ширше входить поняття «карнавалізація», запроваджене ще в 1960 рр. М.М. Бахтіним для означення виявлюваних у мистецьких явищах Модерну ознак впливу на них середньовічного карнавалу. Однак нинішнє використання поняття відмінне від витокового. Останнім часом бахтінська карнавалізація починає фігурувати в наукових дослідженнях соціогуманітарного спрямування як універсальний принцип аналізу, за яким у явищах не лише модерної, а й сучасної культури (і не лише її) виявляються елементи й властивості, притаманні феномену середньовічного і ранньомодерного карнавалу.

Під таким кутом зору сучасна культура в цілому та окремі її ділянки, особливо пов'язані з дозвіллям (спортивні видовища, свята, молодіжні субкультури тощо) характеризуються як такі, що в постмодерний час набувають карнавальних рис [17]. Лунають і твердження, що карнавалізації піддається все суспільне життя: публічна сфера та комунікація, політичні промови і заходи тощо [11; 15; 16; 18; 19]. «У цілому для сучасної

соціокультурної ситуації – пише, наприклад, М. А. Загібалова, – характерною рисою є карнавалізація всіх сфер людського життя (шоу-бізнесу, спорту, релігії, політики тощо), що являє собою карнавалізацію життя – «втрату відмінностей між реальністю і видовищем» [6, с. 53]. Своєю чергою феномен карнавалізації культури пов'язують з культурними змінами, що відбулися під впливом світобачення, властивого постмодерну, та з того роблять висновок про перебування культури у кризовому стані. У деяких роботах карнавалізація оголошується буквально показовим симптомом «антропологічної кризи» [7].

Активний поступ України на шляху ствердження себе в європейському та світовому геополітичному й соціокультурному просторі, якщо довіряти згаданим вище спостереженням і аргументам, також може інспірувати процеси культурної кризи як властивої глобалізованому світу. А отже питання кризи культури, яким воно постає у зв'язку з нібито її карнавалізацією в наш час, є для нас актуальним і потребує дослідження.

Однак, видається, що до фактологічних досліджень самого культурного стану України та аналізу сучасної культури з позицій пошуку її кризових ознак і характеристик карнавалізації варто чіткіше окреслити застосовувані у зв'язку з даною проблемою поняття та з'ясувати, чи не відбулося їх певної підміни чи змішування при значному розширенні (в порівнянні з бахтінським) самого поняття карнавалізація. Адже карнавал – культурне явище, присутність елементів якого вбачають у інших явищах, карнавал як особлива форма масового свята, що отримала поширення в Середньовічній та Ранньомодерній Європі, зберігся до сьогодні, та, поширившись усім світом, зазнав певної трансформації. Відтак виникає низка проблемних запитань. Головними з них є такі: чим, якими сутнісними ознаками вирізняється карнавал серед інших форм і видів масових свят? Вирізняється настільки, що саме його ознаки шукають у культурних формах для діагностики кризового стану культури? Друге ж питання звучатиме дещо парадоксально: чи є сучасний карнавал достатньою мірою карнавалізованим? Відповіді на ці запитання і дадуть, на наш погляд, можливість судити про правомірність розширеного застосування терміну «карнавалізація» для характеристики сучасної культури. Відтак нашими тезами є наступні.

Карнавал – це масове свято, і для нього мають бути властиві характеристики, притаманні масовому святу взагалі. Тому для його аналізу доцільно дати ці характеристики в систематизованому вигляді. У сучасній культурологічній літературі найбільш вдало й вичерпно і, водночас, стисло таку систематизацію здійснено, на наш погляд, К.А. Гайдукевич. Авторка, спираючись на праці вітчизняних учених (З.О. Босик, О.Г. Босого, О.Р. Кісь, С.Б. Кримського, С.К. Лащенко, Н.А. Лисюк, О.В. Ліманської, Т.О. Метельової, М.В. Поповича, М.І. Чумарної тощо) та класиків дослідження сакрального складника культури (Дж. Фрезера, Ф. Боаса, Б. Спенсера, Б. Малиновського, К. Леві-Строса, Л. Леві-Брюля, С.С. Аверинцева, М.М.

Бахтіна, Ю.М. Бородая, А.Я. Гуревича, О.Ф. Лосєва, В.М. Топорова та ін.), виділяє наступні риси масового свята: його щільний зв'язок з такими культурними формами як міф і ритуал: «Свято як процедура оновлення-творення світу в його антропних і культурних формах і якостях, приведення його в належний вигляд – таким, за висновком багатьох сучасних науковців, є головна функція свята в усі часи і в усіх історико-культурних регіонах», – пише К.А. Гайдукевич [3, с. 34]. А отже святу, або його історично вихідній формі, що за своїми визначальними властивостями збереглася й у наш час, властиве а) апелювання до якоїсь «точки відліку» (приводу, з якого відбувається свято); б) тематична конотація з життєвим циклом, який відновлюється через символічний статевий акт сакральних сил у святковому ритуалі (в сучасному світі витісняється сублімованою формою – підвищеним насиченням еротичною компонентою); в) «логіка навиворіт» (за термінологією М.М. Бахтіна), – амбівалентність і семантична інверсія змісту й сенсу ритуальних дій, інверсованість щодо буденного життя. За означенням В.М. Топорова, «свято своєю структурою відтворює порубіжну ситуацію, коли з Хаосу виникає Космос. Воно починається з дій, протилежних тому, що вважається нормою, з заперечення існуючого статусу і закінчується відновленням організованого цілого» [10, с. 15-16.]. Нарешті те, що С.П. Гурін назвав «тілесністю свята» [4, с. 110], під час якого виняткового значення набуває людське тіло – і як зовнішнє уособлення (символізація) хтонічних сил, і як елемент того, на що перетворюються учасники свята, – єдиного колективного цілого. Такі об'єднувальні, консолідовувальні властивості свята додають йому ще одного визначення, сформульованого Г.Г. Карповою: «свято як феномен певної культури і найважливіший соціальний інститут виступає ресурсом родоплемінної ідентичності і внутрішньогрупової згуртованості доіндустріального суспільства…» [8, с. 22]. І не лише доіндустріального, додамо ми – такі властивості свята зберігаються й у наш час. У підсумку висновуємо: до конститутивних рис свята належать: встановлення й ствердження належного, «вихідного» стану світу; зв'язок усіх часів і переплетення їх з вічністю; інверсованість усіх зв'язків як передумова повернення й катарсичного очищення; ритм і повтор як визначальні засоби досягнення належного стану буття. За висновком В.Н. Топорова, в усіх масових святах «збігається набір елементів святкової композиції, багато операцій, речові атрибути, система символів, а іноді навіть і супроводжуючі різні свята ритуальні тексти» [9, с. 331]. Тому можливо говорити навіть про єдину сутність, що лежить в основі всіх свят в усьому їх різноманітті. Карнавал тут не виняток. Що ж вирізняє його з-поміж іншими типами масових свят?

Як випливає з аналізу середньовічного і ранньомодерного карнавалу, здійсненого М.М. Бахтіним [1], а також П. Берком [2], усі ці риси властиві й карнавалу в його середньовічній і ранньомодерній формі. Особливо ж значущими дня нього є мотиви відродження й оновлення, заперечення існуючого та інверсивна логіка. «Карнавал … це особливий стан усього світу,

його відродження і оновлення, до якого всі причетні. …Інші середньовічні свята карнавального типу були в тих чи інших відношеннях обмеженими і втілювали в собі ідею карнавалу в менш повному і чистому вигляді; однак і в них вона була присутня і жваво відчувалася як тимчасовий вихід за межі звичайного (офіційного) ладу життя» [1, с. 11]. Відтак, як зазначає П. Берк та доводить це, спираючись на історичні факти, і карнавал у цілому, який перебував в опозиції до чинного світу і світопорядку, а отже був заряджений латентним протестним потенціалом, і один з елементів карнавалу – ритуал «шаріварі» (ритуал висловлення ворожого ставлення спільноти до осіб, які вийшли за межі загальноприйнятих норм [2, с. 215]) міг переростати й часом переростав у справжні акції протесту, непокори й навіть повстання.

Про протестний потенціал карнавалу пише й французький історик Н. З. Девіс, а також Ш. Говард [14] та Р. Родрігес [20]. Окреме дослідження переростання карнавалу на повстання та ролі карнавалу у процесах реформації здійснено Б. Скрибнером у роботі «Реформація, карнавал і світ догори дригом» [21], де автор, спираючись на першоджерела – німецькі хроніки XVI ст., описує 24 випадки, коли карнавальні дії перетворювалися на реальне повстання. Як переконливо доводить П. Гурін, у концепції карнавалу М. М. Бахтіна зв'язок цього свята з сакральними засновками ігнорується, натомість невиправдано абсолютизується інший складник свята – його протестна, «низхідна частина траєкторії руху, пов'язана з дезінтеграцією, деструкцією, деконструкцією, десакралізацією» [5]. Однак зміщення акцентів з «позитивного» складника карнавального дійства, в якому встановлюється зв'язок профанного й сакрального, нинішнього й позачасового, на складник «негативний», протестний, на наш погляд, є цілковито виправданим, принаймні з огляду на неспростовні історичні факти, коли він набував реальності справжнього повстання. Є сенс вважати, що переважання «десакралізації» реальності над її сакральним відродженням, уособлюване гротескним світом навиворіт, наскрізною інверсованістю, і є специфічною ознакою карнавалу як масового свята.

Беручи до уваги цю «протестну» рису карнавалу, можна говорити про карнавалізацію культури як зростання в ній ваги деструкції. Постомодерн з його закликом до скидання влади будь-яких метанаративів, урівнювання в культурному значенні «високої культури» і мас-культу, справді можна означити як «філософію карнавалізації». Та чи означає це, що й сама культура в епоху глобалізації карнавалізується? На наш погляд, відповідь на це питання може бути радше негативною. Однак воно потребує окремого дослідження. Ми ж дамо лише конспективну відповідь на вже поставлене запитання: чи є сучасний карнавал таким, який відповідає ознакам «карнавальності»?

З XVIII ст. європейські карнавали набувають ознак світського свята, втрачаючи сакральні складники, які замінюються театралізованою видовищністю. Водночас більшість традиційних святкувань карнавалу в країнах Європи практично зійшло нанівець і зникло до середини XIX ст.

Однак привнесення європейського карнавалу в колонії Нового Світу надало новий поштовх до його відродження як справжнього свята. Особливого значення в новій історії карнавалу набуло його перше святкування в Новому Орлеані (штат Луїзіана, США) в 1827 р., організоване французькими переселенцями на честь заснування їх поселення напередодні Великого посту, 2 березня 1699 р. [13, P. 232.]. Карнавал отримав назву Марді Гра, що французькою означає «Жирний вівторок».

Сьогодні карнавали проводяться у більшості країн світу, здебільшого у традиційний для «класичного» карнавалу період – наприкінці зими. Карнавали світу можна поділити на три групи: 1. автентичні європейські, що наслідують європейську традицію, хоча деякі з них після довгої перерви відновлені вже як суто світські розважальні заходи; 2. карнавали, привнесені з Європи в інші країни світу колоністами та переселенцями; 3. «наслідувальні карнавали», запозичені країнами від інших народів, як-от карибський карнавал у Ноттінг-Гілі (Лондон, Велика Британія) та карнавал самби («Асакуса Самба») й карибський карнавал у Токіо (Японія).

Серед європейських особливо відомими є: Венеціанський карнавал (Італія), що з перервою на 200 років (відновлений у 1980 р.) зберігся принаймні з XIII ст., витоки якого сягають римських Сатурналій. Він особливо відомий своїми дивовижними масками і величезною кількістю театралізованих вистав і костюмованих перфомансів, а також кількістю «трикстерів» у натовпі – блазнів, арлекінів, п'єро, панталонів, коломбін тощо. Карнавал у Ніцці (Франція) відомий з 1294 р. «Родзинкою» свята є обрання під час його відкриття королеви складом спеціального журі та квиткові паради. Карнавал у Кельні (Німеччина), офіційне проведення якого було затверджене міською владою в 1823 р., розпочинається з так званого «бабиного четверга» – дня, коли жінкам дозволено геть усе: чіплятися до перехожих, «полювати за чоловіками», зривати з них частини одягу тощо. Іншими його складниками є «рожевий понеділок» – день вистав та «фіалковий вівторок» – день спокути гріхів, коли на головній площі спалюють опудало, що символізує очищення від накопичених за рік гріхів. Карнавал у Бінше (Бельгія) має свої «родзинки» – власного головного персонажа Жюля та день, коли повну «владу» отримує молодь. Карнавал Фастнахт у Базелі (Швейцарія) – триденне свято в традиціях Середньовіччя, участь у якому беруть, окрім гостей, геть усі мешканці міста і де учасники вбрані у костюми королів, магів, магічних істот та тварин.

Серед карнавалів другої групи слід назвати вже згаданий Марді Гра, який проходить за день до початку католицького Великого посту і офіційно відзначається з 1839 р. Особливістю карнавалу є принципова відсутність концепції, що робить його одним з найбільш непередбачуваних карнавалів у світі, та час його проведення: він мусить закінчитися рівно опівночі. Всесвітньо відомим є й карнавал у Ріо-де-Жанейро (Бразилія), наймасштабніший і найпопулярніший у світі, на який щорічно збираються понад 2 млн людей. Його відзначають рівно за 7 тижнів перед Великоднем.

Фестиваль триває 5 днів і прикметний насиченістю самбою – бразильським танцем. Карнавал в Оруро (Болівія) – фольклорний карнавал, що органічно наклався на стародавнє індіанське свято, присвячене богині Землі (Пачамама) і богу підземного світу (Тіо-супу). Обов'язковою його частиною є виконання «танцю демонів», який символізує боротьбу добра і зла, та танцювальним шоу, що без перерви триває три доби – вдень і вночі. Карнавал у Гоа (Індія) був започаткований португальськими колонізаторами і з часом злився з місцевими традиціями. Дні карнавалу – це час, коли запановує триденне царювання короля Мома, далекого гоанського «нащадка» міфічного Момуса, язичницького бога веселощів, пустощів і гумору. До цієї ж групи належать карнавали Канарських островів (у Санта-Крус-де-Тенерифе, Тринидаді й Тобаго, Сент-Вінсенті й Гренадінах, на Мартініці, Гаїті та Кайманових островах), що беруть початок з часів їх колонізації європейцями (іспанцями та французами) – з XVI ст.

Якщо карнавали першої групи збережені або відроджені на європейських обширах як автентичні за формальними ознаками, однак перетворені сьогодні передусім на комерційне видовище, то карнавали другої групи, пересаджені на чужий ґрунт, злилися з автохтонними місцевими традиціями [12] й цей симбіоз дивовижним чином – за всієї нинішньої комерціалізованості свята – сприяв відродженню його сакрального складника у місцевих формах. За визначенням Ш. Тайлор, сучасні практики карнавалу «закорінено в практиках наших предків» – місцевого населення [22]. Натомість карнавали третьої групи – це весела й цілком світська театралізована спроба копіювання, в якій сакральні засновки свята відсутні. Однак присутнє інше – вкрай важливе сьогодні: діалог культур [23].

Відповідаючи на наше останнє запитання, можна сказати, що сучасний карнавал залишився святом (holiday (англ.) – святим днем) переважно в другій групі. Якщо ж під карнавалізацією якогось явища розуміти його латентний протестний потенціал, то сучасний карнавал зберіг його виключно у формах екзистенційно-діонісійського протесту, втративши соціальний його вимір.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бахтин М. М. Творчество Франсуа Рабле и народная культура средневековья и Ренессанса. 2-е изд. М. : Худож. лит., 1990. 543 с.

2. Берк П. Популярна культура в ранньомодерній Європі / Ред. О. Гриценко. К. : УЦКД, 2001. 376 с.

3. Гайдукевич К. А. Масові свята : ретроспектива і перспектива. Культурно-дозвіллєва діяльність у сучасному світі : колективна монографія. – Київ : Видавництво ЛІРА, 2017. С. 28-47.

4. Гурин С. П. Маргинальная антропология. Саратов : Изд. центр СГСЭУ, 2000. 237 с.

5. Гурин С. П. Концепция карнавала М. Бахтина и теория архаического праздника В. Топорова. Топос: літературно-философский журнал. URL: http://www.topos.ru/article/ontologicheskie-progulki/koncepciya-karnavala-m-bahtina-i-teoriya-arhaicheskogo-prazdnika-v (дата звернення: 01.02.2019).

6. Загибалова М. А. Антропологический аспект границы в современной культуре:

карнавализация и неономадизм. Известия Тульского государственного университета. Гуманитарные науки. Тула, 2012. С. 50-57.

7. Загибалова М. А. Феномен карнавализации современной культуры: автореф. дис. … канд. філос. наук : спец. 09.00.13. Тула, 2008. 20 с.

8. Карпова Г. Г. Праздник в контексте социальных изменений : автореф. дис. ...канд. социолог. наук. : спец. 22.00.06 «Социология культуры, духовной жизни». Саратов, 2001. 24 с.

9. Топоров В. Н. Праздник. Мифы народов мира: Энциклопедия. М. : Советская энциклопедия, 1980. С. 331.

10. Топоров В. Н. О ритуале. Введение в проблематику. Архаический ритуал в фольклорных и раннелитературных памятниках. М. : Наука, 1988. С. 7-60.

11. Alienation and the Carnivalization of Society (Routledge Studies in Social and Political Thought) by Jerome Braun, Lauren Langman. Routledge, 2012. 193 p.

12. Curley C. A. Brief History of Carnival in the Caribbean. Tripsavvy. URL: https://www.tripsavvy.com/brief-history-carnival-in-caribbean-1488004 (дата звернення: 06.02.2019).

13. Dewald J. Europe 1450 to 1789: encyclopedia of the early modern world, Vol. 6. Michigan: Charles Scribner's Sons, 2004. 497 p.

14. Howard S. Carnival and the Carnivalesque. URL: https://earlymodernnotes.wordpress.com/2004/08/31/carnival-and-the-carnivalesque/ (дата звернення: 01.02.2019)

15. Langman L., Halnon K. B. The Carnivalization of Society. SAGE Publications Inc, 2005. 254 p.

16. Langman L. The carnivalization of the public sphere. URL: https://www.academia.edu/6605339/THE_CARNIVALIZATION_OF_THE_PUBLIC_SPHERE (дата звернення: 31.01.2019)

17. Maltseva O. The phenomenon of the carnivalization of sport in postmodern society. URL: https://www.researchgate.net/publication/324459935_The_phenomenon_of_the_carnivalization_of_sport_in_postmodern_society (дата звернення: 29.01.2019).

18. Morris R.N. Carnivalization of Politics: Quebec Cartoons on Relations with Canada, England and France, 1960-1979. McGill-Queen's University Press, 1995. 160 p.

19. Ravenscroft N., Gilchrist P. Spaces of transgression: governance, discipline and reworking the carnivalesque. Leisure Studies. V. 28, 2009. Is. 1. P. 35-49.

20. Rodriguez R.E.G. The carnivalization of the world as criticism: laughter, political action and subjectivity in social life and speech. Athenea Digital, Vol. 13, № 2, 2013, P. 121-130.

21. Scribner B. Reformation, carnival and the world turned upside□down. Social History, 1978. Vol. 3, № 3. P. 303-329.

22. Taylor Sh. How Carnival Became a Global Pop-Culture Festival. Bitchmedia. URL: https://www.bitchmedia.org/article/how-carnival-became-a-mega-cultural-export (дата звернення: 03.02.2019)

23. Zuyan Zh. Carnavalisatin in the Jorney to the West. Cultural dialogism in fictional festivity. URL: https://www.jstor.org/stable/495307?seq=1#page_scan_tab_contents (дата звернення: 05.02.2019).

PRZEMIANY TEKSTUALNE W POLSKIEJ HISTORIOGRAFII ŚREDNIOWIECZNEJ – SPOJRZENIE INTERDYSCYPLINARNE NA ŹRÓDŁA HISTORYCZNE (RELACJA ANONIMA ZWANEGO GALLEM, OPOWIEŚĆ KADŁUBKA, *KRONIKA WIELKOPOLSKA*)

dr Anna Łozowska-Patynowska
Akademia Pomorska w Słupsku
lozowskaanna@wp.pl

Analiza kronik średniowiecznych dokonywana z perspektywy porównawczej wznosi nową jakość w badania historyczne i literackie. Spojrzenie interdyscyplinarne daje możliwość głębszej interpretacji źródeł, stając się doskonałym gruntem badawczym dla mediewistów i historyków literatury. Aby przybliżyć charakter prac porównawczych nad tekstami, należy skoncentrować się na kilku ważnych aspektach różnic i podobieństw prezentowanych narracji.

Celem podjęcia moich prac nad trzema znanymi średniowiecznymi relacjami kronikarskimi, powstałymi na ziemiach polskich, do których należą: *Kronika polska* Anonima zwanego Gallem (pocz. XII w.), *Kronika polska* Mistrza Wincentego zwanego Kadłubkiem (pocz. XIII w.) oraz *Kronika wielkopolska* (przełom XIII/XIV w.), jest wskazanie elementarnych różnic w przedstawieniach kronikarskich. Z racji przynależności gatunku kroniki do tekstów zarówno historycznych, jak i literackich, opartych na fikcji literackiej, utwory te należałoby odczytywać w dwóch uzupełniających się zakresach. Wydaje się, iż ważnym czynnikiem je konstytuującym jest kompozycja, selekcja materiału przez kronikarza i wykorzystanie faktografii do opowiedzenia historii z konkretnej pozycji obserwatora. Doskonałym przykładem jest tu najmłodszy chronologicznie tekst. Kronikarz wielkopolski korzystał zarówno z *Rocznika kapituły poznańskiej*, z którego pochodzą niektóre partie jego tekstu, jak i ze źródeł poprzedników, Galla i Wincentego, od których zaczerpnął opowieść o dawniejszych losach królestwa. Stosował zatem twórczą interpretację wcześniejszych narracji. Wykorzystywał luki, które uzupełniał i modyfikował w taki sposób, by zgadzało się to z jego „polityką" i światopoglądem. Dlatego interesujący obszar porównawczy między źródłami stanowią: r. 26-28 ks. III *Kroniki polskiej* Kadłubka oraz r. 31-21 *Kroniki wielkopolskiej*. Wybrane fragmenty, odnoszące się do panowania Władysława II, który odziedziczył po Bolesławie Krzywoustym koronę, i jako senior popadł w konflikt z juniorami, wydają się stanowić doskonałą materię do badania zmian, jakie zaszły w późniejszej, wielkopolskiej relacji wobec wcześniejszej opowieści Wincentego. Znacząca różnica wynika z wykorzystania historii Kadłubka poprzez uzupełnienie jego tekstu informacjami dotyczącymi przebiegu ataku na Poznań w 1146 roku oraz włączeniu w opowieść informacji o Piotrku z Dacji, któremu według kronikarza Władysław „był niechętny", co więcej „kazał go schwytać i po odcięciu języka oślepić" [s.102]. Między tekstami występują pewne niuanse.

Jak zaznaczała Brygida Kürbisówna, „szczegół o podnoszeniu tarcz mógłby wskazywać, że Wincenty znał źródło poznańskie, ale swoim zwyczajem opuścił konkrety, wprowadzając refleksje dydaktyczne" [s. 164].

Dużą rolę w przekazie wielkopolskim zdaje się pełnić informacja o Piotrku z Dacji, którego historia wykreowana została na wzór opowieści z elementami hagiografii. Z kroniki dowiadujemy się, iż haniebny czyn Władysława, polegający na okaleczeniu Piotra, doczekał się Boskiej ingerencji: „Lecz za zrządzeniem Boga została mu przywrócona zarówno mowa, jak i wzrok" [s.102]. Pogłębia to negatywny stosunek kronikarza do tego władcy, który, będąc Bożym Pomazańcem, pozbawił siebie możliwości sprawiedliwego sprawowania władzy i w konsekwencji „doznał zawstydzenia pod Poznaniem w roku Pańskim 1142" (chociaż, jak podają inne źródła nastąpiło to w roku 1146, a datę kronikarz przepisał z *Rocznika kapituły poznańskiej*). Władysław II został wygnany do Niemiec i uznany za sprawcę zła, którego rozmiary naszkicował kronikarz w wersie: „Niech wie, iż zemsta wraca do swego sprawcy" [s.106]. Niejasne jest, dlaczego w opowieści Wincentyńskiej brakuje informacji na temat upomnienia Władysława pod groźbą Bożej kary przez Jakuba ze Żnina, arcybiskupa gnieźnieńskiego, oraz nałożenia na tego „wroga wiary chrześcijańskiej" klątwy. Kronikarz wielkopolski wydaje się bazować na różnych przekazach, co potwierdza Gerard Labuda [s.1147-1167], a zdaje się wskazywać na wiarygodność opowieści, miejscami ubarwionej regionalnymi przypowieściami. Po klątwie ma miejsce pewne zdarzenie: „kierowca wózka niespodziewanym przypadkiem złamał nim słup namiotu. Ten padając wraz z częścią namiotu omal nie zgniótł Władysława wróżąc mu przyszłe nieszczęście" [s.104]. Dlaczego Kadłubek zrezygnował z inspirujących podań ludowych, wszak dziejopisarstwo Wincentyńskie jest kojarzone z najbardziej „barwną" narracją w historiografii? Wydaje się, iż historiograf nie próbował przedstawić pozytywnego wizerunku Władysława II, lecz pragnął wskazać dylematy moralne jednostki. Wspominał o werbowaniu cudzoziemców jako najemników do walki o tron i zjednywaniu sobie sojuszników w „obcych", a podsumował te starania nakreśleniem trudnej sytuacji egzystencjalnej władcy: „Cóż ma począć jagniątko zewsząd osaczone zasadzkami zajadłych wilków?" [s.162], by w r. 29 dokończyć historię Władysława: „Tak i jego przemieniła w samotka własna samotka [to jest żona]", w ten sposób „zatracił siebie samego" [s.166].

Wobec tego mamy do czynienia z dwiema różnymi relacjami kronikarskimi, typowo kaznodziejskim przekazem wielkopolskim, który zdaje się nosić znamię dyktatu, oraz moralno-filozoficzną wykładnię z *Kroniki polskiej*, w której pobrzmiewa echo niejednoznaczności ludzkiej natury, mającej ewoluować ku dobru bądź, jak w przypadku Władysława, z powodu „żądzy cudzej własności", skłonić się ku złu. Ten pragmatyczny wymiar porównawczy skłania badacza do przyjrzenia się kilku elementom konstytutywnym trzech wspomnianych kronik. Podział ten ma na celu wskazanie na ewolucję słownych kronikarskich aranżacji.

Różnice w narracji.

Prowadzenie opowieści w każdej z kronik przyjmuje jakiś kształt. Symboliczno-hagiograficzna struktura wypowiedzi Galla skłania ku wskazaniu rysu osobowego postaci Bolesława. Stąd bierze się tekstualne podporządkowanie materii słownej w trybie personalnym, które zakłada ilustrację związku władcy z przestrzenią sakralną, poprzez udział w szerzeniu doktryny chrześcijańskiej oraz model bohatera pokutującego za swoje winy Bolesława Krzywoustego. Ideę nawrócenia, dążenia do świętości dostrzegli już niektórzy historycy. László Tapolcai wydobył z tekstu aspekty symboliczne wędrówki Bolesława trwającej *tribus diebus et noctibus* [s.171-173]. Zatem okrucieństwo wobec Zbigniewa niekoniecznie wykluczało Bolesława z „pretendowania do szeregów świętych" [s.178], ponieważ „Anonim zrobił bardzo wiele, aby swojego księcia z dobrą opinią przywrócić do jego właściwych zadań dobrego wojownika i wodza" [Kürbis, *Wizerunki…,* s.213]. Ponadto Paweł Kozioł postawił tezę, iż jego dzieło to nie „statyczny panegiryk", lecz „dynamiczna opowieść o rozpoznaniu własnej winy" [s.189], a to odsłania nowy aspekt interpretacyjny utworu, każąc doszukiwać się w tekście elementów kształtującego się wzorca moralitetu. Jak ważny jest zatem ów model nawrócenia w całej narracji, na to zagadnienie rzuca nowe światło tekst Kadłubka, dla którego utwór Galla jest pomniejszą inspiracją. Wincenty zaczerpnął z jego opowieści o dziejach dawnych perspektywę uniwersalną o człowieku, którą jeszcze poszerzył.

Niezwykle interesujący typ narracji odsłania Mistrz Wincenty, proklamator ideologii religijnej, być może zagorzały filozof-prepersonalista, który może i podporządkowuje swoją narrację osobie Kazimierza Sprawiedliwego, lecz określenie mianem panegiryczno-laudacyjna kompozycja, szczególnie IV księgi Mistrza (Por. koncepcja R. Bubczyka), wydaje się niewystarczające. Rysy osobowe religijnego władcy zostają w komponowane w obszerne kompendium wiedzy o ówczesnym świecie wartości i antywartości. Nasuwa się pytanie, czy w wymiarze dramaturgicznym w formie pre-moralitetu można by było zamknąć całą problematykę tekstu? Rozwój tego gatunku w Europie przypada na czasy średniowieczna (wiek XIV). Kronika Wincentego ma nieco inny kształt niż typowy moralitet. Pojawiają się w niej jednak cechy konstytutywne tego gatunku, m.in. postawienie przed czytelnikiem wyboru moralnego między dobrem a złem (fragment o Władysławie II).

Bohater moralitetu to uosobienie całej ludzkości. Wydaje się to korespondować z zagadnieniem poszukiwań aksjologicznych Mistrza nie tylko poprzez prezentację osoby Kazimierza, lecz także jego poprzedników oraz wrogów. Wyjątkowe i nietypowe na tle ówczesnych kronik jest tworzenie dialogu między personifikacjami pojęć (ks. IV r.20). Śmierć Kazimierza Sprawiedliwego następuje przed postawieniem przez księcia pytań egzystencjalnych: „gdy zadawał właśnie pewne pytania biskupom o zbawienie duszy, wychyliwszy maleńki kubek – na ziemię się osunął i duszę wyzionął" [s.236]. Koncepcja idealizacji Kazimierza, próba przykrycia jego wad, budowania i popularyzowania jego sylwetki moralnej, mimo tendencji księcia do opilstwa, może mieć swoje

uzasadnienie. Wydaje się jednak, że oprócz tego kronikarz pozostawia nam jeszcze jedną ścieżkę odczytania tekstu. Wincenty, jako kreator opowieści, postawił człowieka przed ostatecznością. Eschatologiczny wymiar przebiegu zdarzeń musiał odnaleźć argumentację w kreacji literackiej, ponieważ żadne racjonale przesłanki, również hipotezy o potencjalnym otruciu księcia, nie wydawały się adekwatne do zakończenia tej historii. Dialog z ks. IV r. 20 określić można jako tren [Kürbis, s.236], lecz o nietypowej strukturze. Epicedialny wymiar trzywersowego utworu poetyckiego wcielonego w opowieść narracyjną wydaje się mieć pewne konsekwencje dla odczytania kroniki. Premoralitetowy wydźwięk tekstu wzmacnia informacja o pewnym „pakcie", co zdaje się wiązać rozważania z kwestią Wesołości: „Tak mnie kuszą, tak próbują" oraz z wizją roztoczoną przez Wolność, ilustrującą przed nią „wiosła wybawicielskie", prowadząc do pytań Kazimierza o ostateczność. Jak podkreśla Roztropność chodzi tu o „pakt wiary". Poetycka struktura dialogiczna tego fragmentu wydaje się dotykać tkanki rozważań egzystencjalnych, bowiem życie ludzkie składa się i ze smutku i z radości. Biblijny kontekst zaślubin oblubienicy ze smutkiem ze „Słów Autora" wydaje się stanowić ilustrację kondycji każdego człowieka skazanego na przemijanie. Pojmuje to Wincenty jako proces naturalny. Ścierają się tutaj dwie tradycje, niechrześcijańska, o której pisał Swieżawski [s.327], według pogańskiego prawa dotycząca „rozwiązłości starszyzny przy nieboszczyku, wobec wdowy, przeznaczonej na stos razem z jego ciałem" [s.240, przyp.238], z chrześcijańską, gwarantującą bliskim Kazimierza godne przeżycie żałoby („świeżą jeszcze bliznę noszę", [s.241]).

Z jednej strony jest to próba przeforsowania aksjologii chrześcijańskiej, dającej prymat wierze w zbawienie i ocalenie człowieka, z drugiej tekst należałoby prześwietlić od strony potencjalnego spisku i zrealizowanego w sposób skuteczny zamachu na życie Kazimierza. Pojawiają się w owym dialogu ślady świadczące o otruciu księcia („Tak trucizna żółć cykuta/ Sztuka jadem tarcze kryła/ Przeciw trucicielstwa złu" oraz „Jad się mieści w tych pucharach,/ W tyglu śmierć" [s.242]). Zdaje się, iż podmiot liryczny nie wierzy w racjonalność sądu o otruciu, bądź też nie chce wierzyć a może nawet z jakiś przyczyn nie wolno mu zaufać temu osądowi? Posuwa się zatem do pogodzenia interesów różnych stron, co zastępuje amplifikacją: „Żeby zgody jedność była/ Między sprzecznościami" [s.243], co z kolei może być poczytywane jako forma pogodzenia politycznych waśni wewnątrz królestwa. Z głębszych rozważań nad okolicznościami śmierci Kazimierza zdaje się całkowicie rezygnować kronikarz wielkopolski. W r. 44 czytamy: „Kazimierz (….) wnet przewrócił się i zmarł, nie wiadomo czy skutkiem choroby, czy z powodu otrucia" [s.125]. Wydaje się, że zawiłość tłumaczenia Wincentego wskazywać może na głębszą wiedzę w tej kwestii, a poetycka aranżacja może zostać uznana za osłonę pozyskanych przez kronikarza wiadomości na ten temat.

Powyższa analiza zdaje się otwierać przed literaturą nową przestrzeń werbalizacji, która w formule moralitetu osiągnie swój kunszt dopiero w dobie polskiego renesansu. Dzieło Wincentego jest w tym procesie utworem ważnym,

ponieważ za sprawą podziału na role dla dwóch interlokutorów porusza kwestie fundamentalne dla społeczeństwa, co wsparte jest na mocnych fundamentach średniowiecznego dydaktyzmu Kadłubka oraz jego autorskich umiejętności retorycznych. Jego relacja ma wymiar w dużej mierze dyskursu na temat aspektu jakościowego ludzkiej społeczności, jego wykładni moralnej i czynników destruktywnych czy też budujących ówczesną mentalność.

Natomiast *Kronika wielkopolska* swoją strukturą wydaje się odpowiadać ujęciu kronikarsko-rocznikarskiemu. Dziejopisarz rezygnuje zarówno z realizacji strategii laudacyjno-panegirycznej w narracji, nie ma tutaj zbyt wielu elementów hagiograficznych, wyjątek wydaje się stanowić historia o Piotrze z Dacji, wspomniana przez kronikarza wcześniej w r. 27 (możliwa konfuzja postaci Piotra Duńczyka z Piotrem Włostowicem [Kürbis, s.87]). Nie powinna być także bagatelizowana religijna sfera poruszona w kronice, do której kronikarz odwołuje się wielokrotnie, co zaznaczałam dokładniej w interpretacji porównawczej opowieści o Władysławie II. Ma ona swoją rolę, wprowadzającą do opowieści o księciu Przemyśle II – „panującym obecnie władcy".

Funkcje kronikarskiej opowieści.

Między relacją Galla z początku XII wieku a opowieścią wielkopolską z końca XIII lub z XIV w. rozciąga się niemalże dwuwiekowa przepaść. Narracje te rozdziela kronika Wincentego, źródło nietypowe, gdyż najbardziej zbliżone do dzieł literackich.

Pod pojęciem wspomnianej funkcji opowieści rozumiem zmianę percepcji kronikarza, który poprzez przyjęty kształt narracji, zmienia charakter odbioru tekstu. W przypadku kroniki Galla wydaje się możliwe zastosowanie oglądu symbolicznego tekstu, przypisując w ten sposób roli Bolesława Krzywoustego, i wcześniejszym Bolesławom, Chrobremu i Szczodremu, ogromne znaczenie. Aspekt symboliczno-alegoryczny z kolei wydaje się mieć większe znacznie dla narracji Mistrza Wincentego, która ciąży ku perspektywie odczytania dziejów królów i książąt polskich z literackiego punktu widzenia. Zarówno dialogiczna struktura opowieści w trzech pierwszych księgach, jak i personifikacji idei opłakujących śmierć Kazimierza, wydają się mieć konsekwencje dla odczytania wizji królestwa polskiego. Rozciągający się na oczach kronikarza głęboki kryzys władzy w okresie rozbicia dzielnicowego, być może związany z walką o tron krakowski w latach 1202-1210 przez Leszka Białego i Mieszka III Starego, mógł mieć znaczenie dla zawieszenia narracji Kadłubka, która kończy się w roku 1202. Autor tekstu być może wykorzystał rezerwuar operacji alegorycznych, opowiedział powierzoną mu historię, a oddanie jej sensu w całości skłoniło go do jej zawieszenia. Z kolei *Kronika wielkopolska* od momentu zakończenia się relacji Kadłubka przechodzi z kronikarskiego na rocznikarskie ujęcie, oddalając się od modelu literackiej opowieści. Wydaje się, że dziejopisarstwo otrzymuje dojrzalszą, zmierzającą już w innym kierunku formę werbalizacji zdarzeń przeszłych. Historiografia, z tekstu graniczącego z innymi dyscyplinami, krystalizuje się w kierunku narracyjnej opowieści faktograficznej. Nie wyklucza

to całkowicie wiązania opowieści historyka z kreacją literacką, pozwala jednak z opowieści uczynić syntezę zdarzeń istotnych, które będą przywoływać i poddawać interpretacjom późniejsze pokolenia.

Przywołanie metodologii wiąże się z postawieniem ważnego pytania, o granice „używania" tekstu wcześniejszego przez późniejszego kronikarza, głębokość tych związków oraz ich funkcje w późniejszym przekazie. Dużą rolę w tym zakresie odgrywa zakres międzytekstualnych badań porównawczych. Bitwa pod Nakłem zamyka kronikę Galla. Banaszkiewicz pisał o „magicznym znaczeniu" rzucenia włócznią, które dostrzeżone zostało przez Wincentego, a ideowo wykorzystane przez *Kronikę wielkopolską* [s.4-5]. Trzy relacje różnią się między sobą. Kronika Galla podaje jedynie, iż Bolesław „nawiedził" wrogów „żelazną rózgą" (ks.III, r. 26), zajął „gród Wyszogród" i „obległ drugi gród" (Nakło), a walka z mieszkańcami tej twierdzy była niezwykle trudna, chociaż Bolesław ze swoimi wojami był nieustępliwy. Ostatecznie w 1113r. „oddano gród", a jego mieszkańcy „otrzymawszy gwarancje bezpieczeństwa (…) nietknięci odeszli" [s.161]. Z kolei odsiecz spowodowała, iż Bolesław zdobył sześć innych grodów. Stanisław Rosik uważa, iż liczba siedmiu warowni pomorskich niesie ze sobą treść metaforyczną, gdyż jest symbolem doskonałości [s.176].

Biblijną, apokaliptyczną symbolikę „żelaznej rózgi" wykorzystuje Wincenty, by w swoim przekazie zilustrować charakter *Dies irae*−dnia spełniającego się proroctwa. Dlatego Bolesław okazał się wyrazicielem woli Boga, wyruszającym przeciw „świętokradczym bałwochwalcom" (ks. III, r.14): „Wojska wyruszają na Pomorze, a jadący przodem biskup woła, że dzieje się sprawa Boża, a nie ludzka" [s.132]. W tym miejscu Wincenty wykorzystał podobną legendę o młodzieńcu na białym koniu pod Gnieznem (ks. II, r.6), tworząc fragment o człowieku, który zszedł ze szczytu kościoła św. Wita w Kruszwicy i „machnął włócznią", jak dookreślił „jakby w stronę Nakła". Pisał o podstępie pogan w dniu św. Wawrzyńca, którzy zostali doszczętnie wybici, a wielu jeńców „spętanych własnymi rzemieniami". Miłosierny, choć waleczny Bolesław z opowieści Galla kontrastuje tu ze sprawiedliwym, choć bezwzględnym rysopisem Bolesława z narracji Wincentego. Kanwa biblijno-religijna zdaje się jednak uprawomocniać czyny Bolesława-Bożego Pomazańca, którego działania podsumowuje Wincenty, wkładając w usta Mateusza następujące słowa: „Wojowniczość lwów (…) cieszy się jedynie stosami trupów. (…) Choćbym mówił językami wszystkich [ludzi], nie zdołałbym wyrazić słowami rozmiaru tej ogromnej rzezi" [s.134]. Z kolei w zrekonstruowanej ponownie historii przez kronikarza wielkopolskiego brakuje rozłożenia akcentów biblijnych w kreacji Bolesława Krzywoustego (r.24). W ten sposób wywołuje to w czytelniku wrażenie większej obiektywizacji w narracji, a przywołana legenda o pięknym młodzieńcu, który „rzucił na miasto z rozmachem złoty oszczep" zdaje się mieć odniesienie do wyniku późniejszego starcia. Prowadzący historię wskazuje na mechanizm samej narracji, która wydaje się przewidywalna, oraz na samozwrotność opowieści, każąc domniemywać, iż autor przywiązywał dużą wagę do funkcji tekstualności

w odbiorze czytelniczym i to właśnie tekst odgrywał rolę kształtowania postaw. Jak podkreślał Banaszkiewicz, kronikarz wielkopolski pragnął „wykorzystać ładunek ideowy" wizji Wincentyńskiej, młodzieniec odegrał „rolę przewodnika" do tego grodu. W tym dostrzegł badacz rytualny gest otwarcia walki [s.4-5 i n.]. Czy była to tylko kulturowo uprawomocniona praktyka Polan w państwie Piastów [s.24], czy równolegle strategia relacyjna wzmacniająca spójność tekstu z perspektywą sakralną, ważną dla ideologicznego odbioru dzieła? Kronikarz wielkopolski nie pisze nic o bezwzględności Bolesława, lecz o odwadze podczas zasadzki wrogów. W jego relacji wzięci do niewoli Pomorzanie „ucieszyli się, że pieniędzmi będą mogli okupić życie". Zanika tu jednoznaczność wykorzystanej perspektywy sakralno-personalej ważnej dla ówczesnego autorytetu moralnego i religijnego, kapłana-biskupa Mistrza Wincentego. Władza pieniądza, za który odzyskać można było wolność, staje się dla kronikarza wielkopolskiego codziennością. Rysuje się zatem ważna konfrontacja szerzonej przez kronikarza mentalności: rezygnacja z dóbr materialnych oraz wypełnienie Boskiej misji posłanniczej przez władcę, odziedziczona po wizji Galla, oraz sytuacja społeczno-prawna powziętych jeńców, którzy dzięki woli wygranych mogli „dogadać się" w sprawie odzyskania pełni praw i stać się z powrotem ludźmi wolnymi. Rzutuje to na dostrzeżenie szeregu przemian w społeczności wieków wcześniejszy i późniejszych.

Presja autorytetu.

Wydaje się, iż wykształcenie autora, pochodzenie, stosunek do religii mają odzwierciedlenie w historiografii. Czy są to warunki konieczne, by narracja przybrała jakąś konkretną formę, czy rozsądnym wyjściem byłoby oddzielenie autora od tekstu? Anonim zwany Gallem był obcokrajowcem, prawdopodobnie Wenecjaninem [Gacka, s.57; Jasiński, s.15-26;107], związanym ze środowiskiem mnisim, jak sam o sobie pisał *exul et peregrinus* (wygnaniec i pielgrzym) [Küribs, s.93] i człowiekiem wykształconym. Autor-„szafarz szczupłej okrasy" ks. II (*List*), sługa biskupa Pawła i kanclerza Michała, starał się przezwyciężyć niemoc „nieporadnego wysłowienia", dedykując swój tekst dwóm „pobożnym" osobom. Rozciąga się w ten sposób stosunkowo szeroka autonomia autorska nad tekstem, ponieważ pismo nie tylko jest używane do werbalizacji pochwały powyżej wspomnianych person, ale także staje się polem do ujawnienia stosunkowo szerokiej erudycji autora. Z perspektywy literackiej *List* staje się tekstem popisowym. W rzeczywistości chodzi Gallowi o sytuację autora, który swoją pozycję może odnotować tylko poprzez szereg metafor. Zdradza to optykę przyjętą przez kronikarza: „I nikt nie będzie uważał za niestosowne, jeśli w obrazie obok wspaniałych barw dla rozmaitości przydany zostanie kolor czarny" [s.58]. Obrazowość staje się kolejną metodą obserwacji tekstu Galla, bowiem przykłady, które „ma przed oczami" pobudzają wyobraźnię czytelnika, uplastyczniając odbiór. Autor dokonuje w pewnym sensie przekładu intersemiotycznego, z obrazu na kształt tekstualny, „dziecinnym językiem niejako bełkocząc" [s.58]. Jest to z jednej strony świadectwo niedoskonałości

słowa, które nie oddaje całokształtu ludzkich emocji i dramatyczności zdarzeń, z drugiej pole werbalizacji wyobraźni samego autora.

Podobna konwencja utrzymana została przez Wincentego. W ks. IV, r.1 Kadłubek wprowadza osobę uniżonego „sługi" biskupów, który zdaje się opowiadać dalszą historię po ich śmierci (najprawdopodobniej po 1167r., na co wskazuje M. Plezia [s. 174]) już nie w formie dialogicznej, lecz monologowej, chociaż jak wskazuje Wójtowicz „sytuacja rozmowy zakłada od samego początku wspólnotę trzech osób" [Wojtowicz, s.42]. Wydaje się, iż między kronikami wywieść można pewną paralelę. Zaczątki myśli Galla, który zastanawiał się nad istotą świadomości jego „uczestnictwa" w konstrukcji narracyjnej, wydaje się mieć swoje punkty odniesienia w relacji Wincentego. Samozwrotność tekstu jest lepiej widoczna, co zaznacza Wojtowicz podczas analizy *Prologu*: „Odkrywanie „prawdziwej" tożsamości dokonuje się poprzez język. „Filozoficzna" interpretacja *Prologu* zakłada zdolność odbiorcy do wydobycia tego, co, głęboko ukryte, stanowi istotę rzeczy. *Integumentum* staje się techniką interpretacji [Wojtowicz, s.47]. Sytuacja i rola autora każe nam wiązać tekst Wincentego z „niezrozumiałą kategorią genologiczną, symbiozą epiki i tragedii" [s. 48], która elementy swe ujawnia we wspomnianej wcześniej prezentacji *quasi*-moralitetowej *Kroniki polskiej*. Głos opowiadającego, pochodzący „spoza pulpitu", łączył się z przedstawieniem kolejnych osób w „bezgłośnej pantomimie" [s.48]. Rozważania Wojtowicza zdają się wspierać hipotezę na temat premoralitetowości tego przekazu. Tekst kronikarski Wincentego zakładał obecność idealnego czytelnika, który potrafiłby rozszyfrować kamuflaż metaforyczny obecny nie tylko w *Prologu*, lecz w całym źródle. Zatem „gliniane lalki"− metafora kreacji literackiej zdaje się przenosić interpretację w przestrzeń realną, w świat „wizerunków prawdziwych ojców". Z kolei narrator – „uniżony sługa", zapisujący wszystko „wiernie w rejestrze", miał stać na straży wiarygodności przekazu, ocalać od „zapomnienia" przeszłość, nadając jej literacki kształt, będący esencją jego aktualnej rzeczywistości. Jak zauważa Banaszkiewicz, Wincenty „pozostaje w wykreowanej przez siebie fabularnej rzeczywistości" [*Mistrz Wincenty…,* s.270]. W oczach badacza Kadłubek staje się „dokumentalistą" wykładu, który prowadzą autorytety, z resztą twórcą „adaptacji pewnej koncepcji Platona" [s.270]. Autorytet wydaje się słusznym rozwiązaniem dla zawiłej sytuacji narracyjnej w *Kronice polskiej*, opartej na „zaklęciu *memini*-pamiętam" [s.272].

Z kolei w *Kronice wielkopolskiej* wtrącenie fragmentu o Boguchwale, użycie pierwszej osoby w r. 89 kroniki, ustala się jako znacznik autorstwa, podobnie jak myśl o Godzisławie Baszku, którą poddała B. Kürbis [s.21]. Właściwie o autorze nie wiemy nic, bowiem pragnie on być nieodkryty. Jednak tekst pozostawia ułamki jego ideologii: religijność, znajomość geografii, tekstów filozoficznych i pism chrześcijańskich, wcześniejszego kronikarstwa, oraz zainteresowanie polityką, co świadczyć może o gruntownym wykształceniu tego kapłana. Mimo przywiązywania wagi do faktografii, autor kroniki nie wydaje się obdarzony intuicją literacką. Rzutuje to na tekst, co pozwala mówić o różnicach

między badanymi źródłami.

Przemiany modeli tekstualnych na przestrzeni wieków.

Powyższe rozważania wskazują na wspólnotę mentalną tych utworów, które należałoby w tym kontekście rozumieć jako logiczny proces czytania przeszłości przez kolejnych dziejopisarzy. Czynnikiem gwarantującym spójność tych narracji są zbliżone idee, proponowana koncepcja władzy autorytetu, która ustala porządek narracyjny oraz świadoma realizacja przyjętej przez kronikarza koncepcji opowiadania. Czynniki różnicujące sposoby opowiadania przeszłości wynikają z przyjętych rozwiązań kompozycyjnych. Jak wskazywała Danuta Pandowska elementy te pogłębiały różnicę między przekazami kronikarskimi. Badaczka dostrzegła niespójność w relacji Gallowej i Wincentyńskiej w odniesieniu do informacji na temat walk Władysława Hermana i Bolesława Krzywoustego z Pomorzanami, formułując wniosek, iż eliminacja pewnych faktów z opowieści Wincentego zadecydowała o realizacji „z góry założonej przez niego koncepcji dziejów" [Pandowska, s.83], z kolei układ narracyjny kroniki stał się w ten sposób „logiczny i przejrzysty, lecz bardzo upraszczający, a niekiedy zupełnie zniekształcający wydarzenia faktograficzne"[s.84].

Przekaz Galla pragnie być uznany za wiarygodną relację o przeszłości, a fragmenty poetyckie wspierają tylko artyzm utworu o dziejach. Z kolei narracja Wincentyńska, mimo ogromnej erudycji twórcy, wydaje się zachowywać większą swobodę w opowiadaniu. O ile jednak dwie *Kroniki polskie* pretendują do uznania w nich zasadniczej roli kreacji literackiej, ocierając się o sferę fikcji literackiej, o tyle *Kronika wielkopolska* broni się przez uznaniem jej za dzieło tego typu, pragnąc przeforsować w czytelniku przeświadczenie, być może tylko pozorne, iż jest wiarygodnym zespołem, w którym dokonano zapisu tylko faktów, a nie zasłyszanych historii, co zdaje się, oczywiście, nieprawdą w kontekście przywołanej w rozważaniach wielkopolskich wizji kampanii nakielskiej.

Bibliografia:

Kronika wielkopolska, przeł. K. Abgarowicz, wstęp B. Kürbis, Kraków 2010.

Nobis operique favete. Studia nad Gallem Anonimem, pod red. A. Dąbrówki, E. Skibińskiego, W. Wojtowicza, Warszawa 2017.

Anonim tzw. Gall, *Kronika polska*, przeł. R. Grodecki, oprac. M. Plezia, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź 1982.

Banaszkiewicz J., *Mistrz Wincenty i naśladowcy – wizje najstarszych dziejów Polski XIII-XV wieku,* [w:] *Przeszłość w kulturze średniowiecznej Polski,* t. I, *Przeszłość obrazowana w tradycjach zapisanych i ujęciach historiograficznych,* red. J. Banaszkiewicz, W. Dąbrówka, P. Węcłowski, H. Manikowska, Warszawa 2018.

Banaszkiewicz J., *Włócznia i chorągwie. O rycie otwierania bitwy w związku z cudem kampanii nakielskiej Bolesława Krzywoustego (Kadłubek, III, 14),* „Kwartalnik Historyczny" 1988, nr 94.

Bubczyk R., *Kazimierz Sprawiedliwy – władca idealny Mistrza Wincentego* (*Chronica Polonorum, Lib*. 4), „Kwartalnik Historyczny" 2009, R. CXVI, nr 1.

Jasiński T., *O pochodzeniu Galla Anonima*, Kraków 2008.

Küribs B., *Pisarze i czytelnicy w Polsce XII i XIII wieku*, 1994.

Kürbis B., *Wizerunki Piastów w opiniach dziejopisarskich,* [w:] *Piastowie w dziejach Polski.*

Zbiór artykułów z okazji trzechsetnej rocznicy wygaśnięcia dynastii Piastów., red. R. Heck, Wrocław 1975.

Labuda G., *Zabiegi o jedność państwa polskiego w latach 1138-1146,* „Kwartalnik Hitoryczny"1959, nr 4, s. 1147-1167.

Mistrz Wincenty (tzw. Kadłubek), *Kronika polska,* przeł. i oprac. B. Kürbis, Wrocław-Warszawa-Kraków 1992.

Pandowska D., *Władcy, mnisi, rycerze,* pod red. B. Śliwińskiego, Gdańsk 1996.

Rosik S., *Bolesław Krzywousty*, Wrocław 2013.

Świeżawski E., *Z przeszłości ludoznawstwa polskiego*. *Dyalog pogrzebowy z t. z. Kadłubka ku czci Kazimierza Sprawiedliwego*, „Lud" 1903, nr 9.

Wojtowicz W., *Niektóre aspekty retoryczne „Prologu" „Kroniki" Mistrza Wincentego*, [w:] *Teatr wymowy. Formy i przemiany retoryki użytkowej,* red. J. Sztachelska, J. Maciejewski, E. Dąbrowska, Białystok 2004, s. 41-51.

Summary

Text conversions in polish medieval historiography – interdisciplinary look on historical sources
(stories written by Anonim Gall, Kadłubek and *Kronika wielkopolska*).

In the article have been compared three narrative structures known medieval chronicles and character of presentation of historical events. In the texts have been subjected allegorically components, especially seen in Gall's and Mistrz Wincenty's works, and perspectives of its 'use' and processing of this stories by the author of *Kronika wielkopolska*.

Reconnaissance in chronicles written by Gall and Kadłubek shows stereotypes of black and white person, which seems to appeal to question about human being and its existence. Particular values in this sphere seems to show Wincenty's *Kronika polska*, which overflowed moral questions and formed pattern of pre-moralitet. Interesting are parts of *epicedium* and lyrical fragments in chronicle, which lead reader in direction of figurative reading. In juxtaposition with consideration in these chronicles*, Kronika wielkopolska* run away from literature typical patterns and represents model of association of chronicles and annals. This problem illustrate events of war waged by Boleslaw Krzywousty over Nakło.

Methods of literature research transmit on historic ground, accordance with above-mentioned sources, seem to open innovatory fields of its interpretations.

Key words: medieval chronicles, chronicle narration, panegyric, symbolism, personification, central idea of the text.

ВИНОГРАДАРСТВО ХЕРСОНСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ XIX – НА ПОЧАТКУ XX СТОЛІТЬ

Малащук Оксана Степанівна
кандидат економічних наук, доцент
Одеський державний аграрний університет;
докторант Національної сільськогосподарської бібліотеки НААН України
osmalashcuk@gmail.com

Виноградарство завжди було важливою галуззю для української економіки. Херсонщина входить у число основних виноградарських регіонів України, де виноградарство має велику і багату історію.

Розвиток і подальше розповсюдження культури винограду на Херсонщині розпочинається з 1889р., коли група французько-німецьких колоністів із Бессарабії (43 сім'ї), на чолі з відомими виноградарями Жатоном Ц.І., Майером Юлієм, Гехлером М.Л. поселились на лівому березі ріки Дніпра, поблизу м. Каховки, утворили на піщаних кучугурах селище «Основа» [4, с. 83]. Привізши з собою виноградну лозу і висадивши її в неродючий «рухливий» пісок, вони не передбачали тих труднощів, з якими їм прийшлось стикнутись в практичній своїй роботі. Личинки мармурового хруща знищували до 90% нових виноградних насаджень, а також грунт, що видувався вітрами («рухливий» пісок) до оголення коренів виноградних кущів – головні та найбільш серйозні біди при культурі винограду на пісках. Але практичність і наполегливість засновників виноградників перемогли ці перешкоди, і там де були голі піски, появились квітучі виноградники.

Ще одним піонером культури виноградарства на пісках, але вже ближче до Кінбурнської коси, був лісничий Збур'ївського лісництва І.А. Борткевич, який заклав своє виноградне господарство в 1896р,, одночасно з виникненням виноградного господарства в Козацькому (колишнє кн. Трубецького), також піонерського, але вже на правобережжі ріки Дніпра – на непіщаних ґрунтах.

Найбільш підприємливі селяни, які були незнайомі до того з культурою винограду, зацікавились цією галуззю сільського господарства і вже в 90-х рр. XIX ст. виноградарство, як на одній, так і на іншій стороні Дніпра, мало місце в окремих сільських господарствах наступних населених пунктів: Лугове, Ключова, Козацькі Лагери, Альошки, Гола Пристань, В. Копани і Збур'ївка Дніпровського повіту; Старошведське, Клестендорф, Мюльгаузендорф, Токарівка Херсонського повіту; Новий Данціг, Нейкарлсруе, Ефенгар Миколаївського округу [4, с. 85].

У Херсонській губернії районами найбільш придатними для розвитку виноградарства були Одеський і Тираспольський повіти. Виноград у Тираспольському повіті ріс у садах, займаючи третю його частину.

У приватновласницьких виноградниках переважали кримські сорти винограду, зустрічалися французькі і грецькі. Незначні виноградники були розведені колишніми поміщицькими селянами в Малаєштах 2, в м. Ново-Петровському (дача № 21), Ново-Катеринівці (дача № 23) та ін. [3, с. 242].

На території Херсонської губернії виноградники зустрічалися окремо від садів у німецьких колоністів. Для розведення виноградників вони вибирали переважно долини балок і річок та захищені сонячні схили з чорноземом чи піщаним ґрунтом. Так в Тираспольському повіті виноградники були висаджені по балках, що впадали в Дністер, по р. Малому Куяльнику (Гофнунгсталь, Катаржина і Кассель), в Одеському повіті по р. Кучурган та її лиману (Баденська, Зельцська волості), район найбільшого розведення німецького виноградарства розміщувався на схилах балки і струмка Барабоя, що перетинав Гросс-Лібентальську волость, де піщаний чорнозем сприяв розвитку виноградарства [2, с. 758].

Виноградники німецьких колоністів Тираспольського повіту знаходились на суспільній землі. Така ж ситуація за деякими винятками була і в Одеському повіті. Майже в кожній колонії був громадський виноградник, що знаходився в суспільному користуванні. У місцевостях з великим розвитком виноградарства, наприклад в колоніях Гросс-Лібентальської волості, майже кожен господар-німець мав свій виноградник. У 1892 р. кількість кущів винограду в Тираспольському повіті становила 306 526, з них кущів білих сортів 120 127 (48 %), чорних – 186 399 (61 %); в Одеському повіті – 1 309 446, з них кущів білих сортів 502 575, чорних – 806 871 [1, с. 184].

Відсутність у населення елементарних знань з культури виноградної лози і помітна тяга до виноградарства, зумовило Земство в 1902р. запросити спеціаліста-інструктора для надання агрономічної допомоги населенню. За декілька років виноградарство вже настільки розвинулось, що в 1908р. виникла необхідність в організації вже інструкторської мережі із 6-ти інструкторів на повіт, а з 1911р. на території Херсонського та Дніпровських повітів, паралельно з земською інструкторською організацією почав функціонувати утворений, відповідно до закону 21.04.1910р. Комітет виноградарства та виноробства зі своїм технічним персоналом.

Все це дає поштовх до створення групових і громадських виноградників, які з 1911р. були закладені в селах: Федорівка, Ольгівка, Отбєдо-Василівка та єврейська колонія Львово Херсонського округу, Ново-Полтавка, Явкіно, Привольне і Піски Миколаївського округу, та Інгулець, Миколаївка 1-ша, Миколо-Козельськ Криворізького округу [4, с. 86].

До 1914р. на території Херсонщини припадає розквіт виноградарства, на той час в Херсонському окрузі нараховувалось 3557 десятин квітучих виноградників. Попит на посадковий матеріал значно перевищував пропозицію і одним з найбільших гострих питань в роботі Комітету виноградарства і виноробства було питання організації одного великого розсадника американських лоз і цілої мережі малих кустарного типу

розсадників окремих селян, але війна, яка розпочалась в 1914р. завадила здійснити ці практичні починання.

З 1915р. по 1917р. включно, в історії виноградарства Херсонщини спостерігається зупинка в подальшому розвитку виноградарства і навіть з деякою тенденцією в сторону занепаду.

Період 1918-1922рр. – це період значного занепаду культури виноградної лози; обстеження 1922р. показало зменшення загальної площі виноградників напроти довоєнної цифри на 53,1%. Достатньо цікаво відмітити наступний факт: там, де виноградники представляли собою плантації групового або громадського характеру вціліли на 80-85%; на територіях, де виноградники розкидані поодиноко, чи мали характер індивідуального користування, - майже всі загинули.

Відновлення виноградарства розпочинається з 1922р., коли не лише на піщаному ґрунті лівобережжя Дніпра, де період занепаду не був таким сильним, але і на правобережжі річки, де майже всі виноградники загинули, робоче селянство, майже неврожайного в рільництві 1921р. і урожайного в той же час року у виноградарстві, знову сильно зацікавились виноградарством, як засухостійкою культурою, яке рятувало всіх виноградарів від голоду.

Список використаних джерел

1. Виноградники Херсонской губернии // Сборник Херсонского земства. – Херсон, 1892. – № 7. – С. 168-191.

2. Лесоводство и садоводство в немецких колониях Новороссийского края // Сборник статей о сельском хозяйстве Юга России / Сост. И. А. Палимпсестов. – Одесса, 1868. – С. 756-761.

3. Чорна Л.М. Промисли та ремесла сільського населення Херсонської губернії в другій половині XIX – на початку XX століть // Чорноморський літопис: науковий журнал. – Миколаїв. – 2014. – Вип. 9 – С. 110 – 118.

4. Шептицкий М.А. Історичний огляд культури виноградної лози на Херсонщині і її перспективи. / Шептицкий М.А. // Збірник присвячений В.Є. Таїрову в ознаменование 40-ліття його діяльності.–за редакцією В.А.Гернета / Одеса: видавництво Центрально науково-дослідної винобробної станції ім. В.Є. Таїрова. – 1925. – С.83-86.

МЕДІА ЯК ПРЕДМЕТ КУЛЬТУРОЛОГІЇ (ЗА Л. ВАЙТОМ, М. МАКЛЮЕНОМ)

Манделіна Олександр Сергійович,
аспірант КНУ ім. Т. Г. Шевченка
omandelina@gmail.com

Медіа звично вважати предметом журналістики, соціології або мистецтвознавства. Натомість є вагомі підстави вважати їх питомим предметом культурології у тому сенсі як її розумів її засновник, Леслі Вайт. Це пов'язано із тим, що у своєму теоретичному базизі теорія медіа Маршала Маклюена та теорія культури Л. Вайта мають суттєві збіжності та загалом є фундаментально суміжними. Цей спільний базис становлять три ключові настанови: культурний універсалізм, еволюціонізм та технодетермінізм.

Під універсалізмом ми розуміємо позицію культурного універсалізму, а разом із ним і позицію культурного детермінізму, які відстоював Леслі Вайт на противагу домінуючому серед його сучасників культурному релятивізму і дифузіонізму. Вайт відстоює тезу про універсальний характер культури як цілісної системи, що виступає екстрасенсорною детермінантою людської поведінки.

Еволюціонізм в теоріях Вайта і Маклюена проявляється у визнанні еволюції культури та можливості виокремлення її закономірності та прогнозування. Подібним чином для Маклюена та його колег по Торонській школі комунікації медіа виникають, модифікуються і розвиваються разом із культурою згідно закономірностей, які піддаються виявленню і науковому аналізу.

Для Вайта, як і для Маклюена важливою є позиція технологічного детермінізму. Технологічна підсистема культури за Вайтом є визначальною і обумовлює розвиток решти підсистем. Водночас для медіатеорії основною тезою є роль засобів комунікації, що вже за своєю природою і способом використання детермінують характер і розвиток культури, а відтак і поведінку людини.

В той час, стверджує Вайт, коли у інших біологічних видів поведінка і соціальна взаємодія є функцією безпосередньо від їхніх організмів, у людини це функція від культури. Тим часом сама культура визначається винесенням назовні, поза індивідуальний організм, механізмів виживання та адаптації виду. Розробляючи свою концепцію культури Вайт повсюди чітко заявляє про її екстрасоматичну природу. Для нього культура це «складний екстрасоматичний механізм, який певний вид тварин – людина – використовує у боротьбі за виживання і за існування» [1, с. 39]. Насуттєвішою особливістю культури є її здатність бути переданою між спільнотами і поколіннями за допомогою небіологічних, позаорганічних засобів, соціальних механізмів та матеріальних об'єктів, зовнішніх носіїв

інформації. Саме така тяглість екстерналізованої у навколишнє середовище інформації уможливлює культурний спосіб існування.

Вайт виділяє три підсистеми культури, які є водночас її складовими і різними способами її існування: технологічна, соціальна та ідеологічна. При чому базовою тут є саме технологічна підсистема, яка обумовлює інші дві. Вайт розуміє її як всю множину знарядь праці та технологій їх використання, що опосередковують взаємодію людини з навколишнім середовищем.

Ідея культурної еволюції за Вайтом полягає у тезі про закономірний, послідовний і неперервний розвиток культури із характерним переходом від однієї еволюційної стадії до іншої та необхідним виростанням однієї культурної форми з іншої.

Три розглянуті вище позиції становлять фундамент науки про культуру Вайта і є також справедливими для медіатеорії Маклюена. Завдяки близькості підходів обидвох теоретиків дискурс медіа легко вписується в культурологічний контекст.

Міркуванням Маклюена про медіа також притаманний універсалізм. Для нього медіа та культурні ефекти, що їх супроводжують це не окремі випадкові явища – це суттєвий чинник культурного генезису взагалі, незалежно про китайську культуру йде мова чи про європейську. Його універсалізм щодо медіа проявляється в тому, що вони вже за визначенням мають універсальне значення, є комунікативними засобами, які створює людина поза національними чи етнічними відмінностями.

Згідно Вайтового підходу до визначення ролі культури і техніки в житті людини, за Маклюеном справедливо визнати таку ж позицію технодетермінізму. В його теорії медіа, як комунікативні технології, обумолюють комунікацію за тою ж логікою, що і культура обумовлює людську поведінку за Вайтом.

Так Деніс Маквейл, один з провідних теоретиків медіа, основною тезою Торонтської школи вважає технологічний детермінізм, згідно якого домінантний засіб комунікації визначає соціальні і культурні ефекти, незалежно від конкретних повідомлень (контенту), що передаються цим засобом.

Маклюен прямо посилається на Вайта, переймаючи тезу про те, що саме екстерналізація комунікації робить культурний спосіб існування людини можливим: «Винесення назовні або вираження відчуттів, чим і є мова – це інструмент, що «уможливлює для людини накопичення досвіду та знань у формі, яка дозволяє їх легко передавати та максимально ефективно використовувати» [2, с. 5].

Технодетермінізм лежить в основі ключової тези теорії медіа, він іманентний самій концепції медіа. Медіа – це, передусім, технології у їхньому медійному модусі, у відношенні посередництва. При цьому поняття «медіа» береться в універсальному значенні, а не як конкретні об’єкти в конкретних обставинах. Навпаки, медіум тут абстрагується від

конкретних комунікативних процесів, які виступають, скорше, множиною його повідомлень.

Маклюнівське уявлення про еволюцію медіа, з яким пов'язане його поняття змісту медіума, поєднує в собі принцип технологічного поступу та ідею еволюції культури. Принцип розвитку медіазасобів у Маклюена такий же як і у еволюції культури Вайта: з однієї форми виростає наступна, яка водночас містить в собі попередню і додає нову якість, що її розширює і модифікує.

В результаті ми можемо стверджувати, що теорія медіа і культурологія збігаються у тому щоби 1) бачити культуру як систему, що має свої внутрішні закономірності і здатна обумовлювати поведінку людини як на рівні індивіда так і суспільства в цілому; 2) визнавати еволюційний характер культури, а разом із нею і спадкоємний спосіб розвитку медіа; 3) вбачати в технологіях базову систему культури, яка детермінує спосіб її існування, зокрема у вигляді медіа, що визначають спосіб комунікації, мислення та поведінки людини.

Зважаючи на узгодженість теорій Л. Вайта і М. Маклюена теорію медіа цілком доречно вважати культурологічною, а медіа – питомим предметом культурології.

1. Уайт Л. Энергия и эволюция культуры / *Вопросы социальной теории: научный альманах*. / пер. з англ. Е. М. Лазаревая. 2017. Т. 9. С. 39–63.

2. McLuhan Marshall. *The Gutenberg Galaxy. The Making of Typographic Man*. University of Toronto Press, 1962. 293 с.

СПЕЦИФІКА ЖІНОЧОЇ ЗАЧІСКИ В КОНТЕКСТІ АНТИЧНОЇ ФІЛОСОФІЇ КРАСИ

Міненко Оксана Анатоліївна,
кандидат мистецтвознавства,
Комунальний вищий навчальний заклад
«Хортицька національна навчально-реабілітаційна
академія», м. Запоріжжя
oksana.ok986@gmail.com

Західна цивілізація завдячує давньогрецькій культурі надбанням практично у кожній галузі людської діяльності. Інновації давніх греків сформували сучасну владу, медицину, образотворче мистецтво, спорт та філософію, здійснивши неабиякий вплив на сучасне життя. Можливо, одним із найскладніших, але недооцінених внесків греків, була концепція розуміння та оцінки краси.

Краса, як одна з найстійкіших та суперечливих тем у західній філософії, традиційно вважається чи не головною цінністю добра, правди та справедливості. Природа краси і чи є вона об'єктивною чи суб'єктивною – концепція, що вважається фундаментальною у філософській естетиці.

На думку багатьох зарубіжних дослідників, давньогрецька концепція краси схожа на сучасне ідолопоклонство красі, популяризоване засобами масової інформації, оскільки в соціокультурному просторі XXI ст. поняття краси може бути визначено саме через сучасні стандарти та громадське сприйняття. Давньогрецьке зацікавлення красою відображається в культурі краси сучасного суспільства та проявляється в жорстких стандартах, нав'язаних громадськості через ЗМІ та всесвітню мережу Інтернет.

Через широке охоплення терміну «краса» *(давньогр.* **kalos***),* дискусія античних філософів нерідко фокусувалася на широкому обговоренні та осмисленні кінцевих цінностей. Вони вірили, що краса складається з трьох основних компонентів – симетрії, пропорції та гармонії, проте дотримувалися різних, як об'єктивних так і суб'єктивних поглядів. Наприклад, філософи піфагорійської школи фокусували увагу на порядку та симетрії, як ознаках краси, акцентуючи на її об'єктивному вираженні космічної істини, натомість Сократ, Арістотель та Платон, вважали головною ознакою пропорції та гармонію, зазначаючи, що краса – важливий компонент людського досвіду, нерідко пов'язана із задоволенням, а тому доцільно осмислювати її у суб'єктивному світлі. Зв'язок між красою та емоціями передбачає, що краса – це не лише об'єктивна якість, а й викликана у об'єкта емоція [3, p. 199].

Відтак, можемо позиціонувати красу як властивість об'єкту, що викликає естетичне задоволення. На сучасному етапі прагнення до краси – універсальне та впливає на особистісний вибір та культурний розвиток, що підтверджує культ краси, створений та популяризований традиційними й інноваційними ЗМІ. Саме ідея архетипової краси впливає на відчуття, думки та поведінку мас.

Багато сучасних стандартів краси були сформовані під впливом ідеалів античності. На формування жіночих зачісок XXI ст. впливають різні культури, релігія, твори образотворчого та монументального мистецтва, а також такі аспекти як образ життя, рухова активність, соціальна приналежність та прагнення проявити внутрішні почуття. Проте філософське сприйняття зачіски як уроджене бажання людини підкреслити свою красу та силу безумовно походить від часів античності.

Зачіски позиціонувалися античними греками як форма вираження самооцінки та фоні провідних культурних та політичних поглядів. У той час коли єгиптяни голили голову та носили перуки, греки вважали волосся джерелом життя; як і давні германські племена, асоціювали їх зі свободою, а також силою та чистотою.

Характерні для архаїчного періоду жіночі зачіски (дуже тонкі коси. – *Авт*.) у V ст. до н.е. трансформувалися у довге волосся, зазвичай завите на

лобі та з обох боків голови і затягнуте в пучок на потилиці [2, p. 42].

Прикраси для волосся були відомі ще за часів Гомера, який в «Іллiаді» описав *нитi, сітки та браслети*, що прикрашали волосся Андромахи. Археологічні знахідки також свідчать про використання вінків у формі листя, зроблених зі срібла та золота, а також бігуді зі слонової кістки та шпильки для волосся. Для людини епохи античності, літературна спадщина Гомера була символом еллінської єдності та героїзму, джерелом мудрості та пізнання всіх сторін життя, відтак логічним є тенденція популяризації описаних ним зачісок.

Одним із еталонів красивого волосся й нині лишається зачіска Єлени Троянської, доньки Зевса та Леди, відома своєю красою, що ніби стала причиною Троянської війни. Завдяки літературним джерелам («Іллiада» і «Одісея» Гомера. – *Авт*.) та творам образотворчого мистецтва, наступні покоління володіють інформацією, що Єлена була світловолосою. Варто зазначити, що описаний давньогрецькими міфографами образ Єлени нагадує типову англо-європейську зовнішність, тоді як світле волосся, особливо у поєднанні зі світлою шкірою, були незвичним та бажаним явищем для античного світу. На більшості творів мистецтва часів античності, зображені фігури з традиційним темним волоссям, наприклад, на картині «Дами у блакитному» Е. Гільєрона (зображення трьох мікенських жінок було відновлено з фрагментів фресок із критського Палацу Кносса). Схвальні відгуки та компліменти Єлена Троянська отримувала саме за світле волосся, яке на думку населення античного світу робило її красивою, що призвело до культивування нетипового для греків кольору.

Варто зазначити, що англо-європейська модель світлого волосся та світлої шкіри й на сучасному етапі лишається головним ідеалом для жінок в західній індустрії краси, що безумовно пов'язано з глобалізацією ідеалів.

Беззаперечним є й вплив на формування античних грецьких жіночих зачісок римської культури – тонкі римські сітки для волосся, зроблені з золота та прикрашені дорогоцінним камінням (рубінами та перлами), фарбування (попелом, хною або кольоровим воском), освітлення, завивка або випрямлення волосся дуже швидко стали звичним явищем. Для створення складних зачісок використовувалися щипці для завивки волосся. Завитки та коси завжди розміщувалися відповідно до ретельно продуманої схеми, щоб не порушувати ідеали краси [1, p. 299].

На сучасному етапі беззаперечним є факт, що античні ідеали краси, не дивлячись на трансформації та модифікування в процесі еволюції, зберегли основні, сутнісні характеристики, що відповідали сформованій ментальності конкретної культури. Це актуалізує подальше дослідження аксіологічних аспектів античної культури у контексті сучасної західноєвропейської. Осмислення стійкості високодуховних ідеалів стародавніх греків та римлян, розуміння механізму їх відтворення позиціонується наразі не лише як знак пошани минулому, а й як звернення до сучасності, з метою збереження традиційних для ментальності європейської культури ідеалів краси.

Список використаних джерел:

1. Haas N., Toppe F., Henz B.M. Hairstyles in the Arts of Greek and Roman Antiquity. Journal of investigative dermatology symposium proceedings. 2005. № 100 (3), pp.. 298-300. DOI: https://doi.org/10.1111/j.1087-0024.2005.10120.x

2. Hurschmann, R. Haartracht. in: H. Cancik, H. Schneider (Eds.) *Der neue Pauly: Enzyklopädie der Antike.*Vol. 5. Stuttgart, Metzler; 1998: 39–45.

3. Lorand, Ruth. "Beauty and Ugliness." New Dictionary of the History of Ideas. Ed. Maryanne Cline Horowitz. Vol. 1. Detroit: Charles Scribner's Sons, 2005. 198-205. Gale Virtual Reference Library. Web. 17 Apr. 2016.

ДЕРЖАВНО-ЦЕРКОВНІ СТОСУНКИ В УРСР ЗА ЧАСІВ «ЗАСТОЮ»: ТРАНСФОРМАЦІЯ ЧИ ПРОДОВЖЕННЯ КУРСУ?

Нікіфоров Карен Сергійович
аспірант, Київський університет імені Бориса Грінченка
karen.nikiforov@ukr.net

Епоха правління у 1964-1985 роки в СРСР трьох генеральних секретарів Комуністичної партії Радянського Союзу Л.І. Брежнєва, Ю.В. Андропова, К.У. Черненка відзначилася їхньою загальною діяльності, яка вписувалася в назву, якою наділили цей період в радянському народі – «застій». Після реформ попереднього керманича СРСР М.С. Хрущова в усіх сферах політичного (розділення комітетів партії на сільські та міські), економічного («кукурудзяна епопея», збільшення виробництва м'яса та молока, освоєння цілинних земель), соціального (будівництво багатоквартирних будинків, покращення соціального забезпечення, паспортизація селян) та культурно-релігійного життя (антицерковна кампанія «штурму небес», заборона творчості модерністів), 60-80 роки XX ст. дійсно відзначилися певною стагнацією.

Згідно з постановою Ради Міністрів СРСР №1043 від 8 грудня 1965 р. «Про перетворення Ради у справах Російської православної церкви при Раді Міністрів СРСР і Ради у справах релігійних культів при Раді Міністрів СРСР в Раду у справах релігій при Раді Міністрів СРСР» було створено єдиний державний орган, що опікувався релігійним життям в Радянському Союзі[1, арк.2]. Головою об'єднаного органу став голова Ради у справах РПЦ з 1960 р. Володимир Олексійович Куроєдов, на цій посаді він перебуватиме до 1984 р. Треба відзначити, що всі двадцять чотири роки свого находження на керівних посадах в органах, що опікувалися релігійним життям, В.О. Куроєдов залишався неухильним прибічником атеїстичного концепту радянського державного будівництва. Як влучно зазначила Т.О. Чумаченко, попереднього голову Ради у справах РПЦ Г.Г. Карпова оцінюють доволі

неоднозначно, однак як тільки справа доходить до порівняння лояльності до релігії Карпова та Куроєдова, симпатії всіх істориків, у тому числі і церковних, явно на стороні першого[2, с.6]. У 1984 р. головою Ради у справах релігій стає Костянтин Михайлович Харчев, який пробуде на посаді до 1989 р. та з іменем якого пов'язують «відлигу» у державно-церковних стосунках. Сам К.М. Харчев характеризував сутність своєї роботи як «втілення в життя нової політики держави відносно Церкви. Була «перебудова», і вона полягала у […] відродженні демократичних принципів у всіх сферах, у тому числі в галузі відносин Церкви та держави»[3, с.827-828].

Звичайно, що такі кардинальні зміни в організації Рад знайшли відгуки серед партійної верхівки ЦК КПРС та республіканських Центральних Комітетів. В цілому, партійні та державні органи нейтрально або схвально поставилися до такої оптимізації. Але у владних верхівках союзних республік знайшлися противники об'єднання органів в один, серед них були секретарі ЦК Компартій Литви, Казахстану й України[2, с.81-82].

В традиціях радянської бюрократії, постанова Радміну була продубльована на республіканському та обласних рівнях. Так, Центральний Комітет Компартії України спільно з Радою Міністрів УРСР видали постанову № 11 від 25.01.1966, за якою уповноваженим Ради у справах релігій затверджено було Костянтина Захаровича Литвина[1, арк.1]. Костянтин Захарович мав довгий партійний та державницький досвід, перебуваючи на посадах міністра культури УРСР (1953-1956 рр.) та уповноваженим Ради у справах релігійних культів при РМ Української РСР (1963-1966 рр.). Таким чином, одразу можна помітити, що призначення на посади місцевих уповноважених було юрисдикцією республіканських Радмінів, а не центральної Ради у справах релігій, що свідчить про повну залежність співробітників Ради на місцях від центральної державної та партійної влади.

У 1974 р. постановою Ради Міністрів УРСР №517 від 6 листопада було створено Раду у справах релігій при Раді Міністрів УРСР[4, с.96]. Підвалинами для прийняття такого рішення стало давнє прагнення В. Щербицького та партійної верхівки України до більшої автономізації адміністративних систем в УРСР (так, наприклад, в РРФСР своя Рада з'явиться тільки у 1986 р.[5, с.30]). Однією з причин такого виділення УРСР з загальносоюзного контексту став також той факт, що в Україні діяло дві третини всіх православних громад на території СРСР, 9 з 16-ти монастирів РПЦ, приблизно 40% всіх пізньопротестантських (баптистських, адвентистських, п'ятидесятницьких тощо) громад і майже 40% офіційно зареєстрованих у Радянському Союзі «служителів культу»[6, с.345].

Таким чином, протягом доби «застою» в сфері державно-конфесійних стосунків спостерігалося одночасно два явища. З одного боку, із заснуванням єдиного органу – Ради у справах релігій та відходом радянської влади від реалізації особливої конфесійної стратегії щодо РПЦ, всі релігійні справи

зосередилися в руках одного органу. Експерименти сталінсько-хрущовської доби з цим закінчилися, а основними завданнями державного органу у справах релігій стала легалізація незареєстрованих релігійних громад та контроль над тими, що вже існували. З іншого боку, адміністративний тиск на представників опозиційно налаштованих релігійних громад продовжувався, іноді радянська влада вдавалася до відвертих репресій проти найактивніших представників євангельських християн-баптистів та свідків Єгови.

ЛІТЕРАТУРА

1. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі -ЦДАВО). –Ф.Р-4648. – Оп.5.– Спр.1. –21 арк.

2. Чумаченко Т. Совет по делам Русской православной церкви при СНК (СМ) СССР. 1943-1965 гг.. Автореф. Дис. докт. ист. наук, МГУ им. М.В. Ломоносова, 2011. – 50 с.

3. Мельниченко О. Государство и Русскаяправославнаяцерковь в России. 1985-1990 гг.: эволюциявзаимоотношений / Олег Мельниченко // Известия ПГПУ им. В.Г. Белинского. – №27. – 2012. – С.827-832.

4. Заблоцька Н. Розвиток державно-церковних відносин на початку 1960-х - середині 1980-х рр. крізь призму діяльності рад зі справ релігій. / Неля Заблоцька// Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. –№11. Ч.1. – 2011. – С.92-100.

5. Королев А. К вопросу о союзном и республиканском Советам по делам религий в СССР. / Алексей Королев, Олег Мельниченко // Альманах современной науки и образования. – №2. – 2011. – С.30-31.

6. Єленський В. Велике повернення: релігія у глобальній політиці та міжнародних відносинах кінця XX – початку XXI століття./ Віктор Єленський. – Львів: Видавництво Українського католицького університету, 2013. – 504 с.

WYPALENIE ZAWODOWE A STRES W MIEJSCU PRACY

Ober Józef,
Adiunkt na Wydziale Organizacji i Zarządzania Politechniki Śląskiej
Jozef.Ober@polsl.pl ORCID ID http://orcid.org/0000-0001-6290-381X
Wiśniewska-Placheta Edyta,
Wydział Organizacji i Zarządzania Politechniki Śląskiej
ORCID ID http://orcid.org/0000-0002-6154-9828

Streszczenie. Celem niniejszego opracowania jest scharakteryzowanie czynników mających wpływ na wypalenie zawodowe ze szczególnym zwróceniem uwagi na stres w miejscu pracy. W artykule porównano różne definicje, rodzaje i ujęcia stresu oraz wytłumaczono na czym polega wypalenie zawodowe i w jaki sposób powiązane jest ze stresem.

Słowa kluczowe: wypalenie zawodowe, syndrom wypalenia zawodowego, stres, wyczerpanie emocjonalne.

Key words: professional burnout, professional burnout syndrome, stress, emotional exhaustion.

1. Wprowadzenie

Dynamicznie zmieniająca się gospodarka XXI wieku sprawia, że człowiek żyje w dobie bardzo szybkiego rozwoju cywilizacyjnego, to z kolei wymaga elastycznego przystosowania się do otoczenia społecznego oraz jego funkcjonowania w zmieniającej się rzeczywistości. Do sytuacji, która warunkuje przystosowanie społeczne oraz osobiste funkcjonowanie człowieka zaliczyć można jego sytuację w pracy zawodowej, która stanowi jedną z najważniejszej form aktywności ludzkiej. Jednak bardzo ważne jest to, że praca oprócz pozytywnych aspektów może ujawniać także negatywne symptomy, takie jak napięcie, sytuacje stresowe oraz problematyczne. Wyczerpanie psychiczne i fizyczne oraz nieustanny stres w miejscu pracy mogą rodzić objawy takie jak brak chęci do wykonywania obowiązków, zobojętnienie, rezygnację, bezsilność a nawet chorobę.

2. Definicja i rodzaje stresu w ujęciu ogólnym

Słowo stres wywodzi się z języka angielskiego, w znaczeniu potocznym pojęcie te oznacza coś niemiłego, negatywnego, jest czymś co przytrafia się ludziom w różnorodnych sytuacjach życiowych - w domu, w miejscu pracy, w kontaktach z najbliższymi jak również z obcymi. Twórcą pojęcia stresu jest Hans Selye, według niego: „stres jest nieswoistą reakcją organizmu na wszelkie stawiane mu żądanie" [11, s.11]. Natomiast według Zimbardo: „stres jest to zespół specyficznych i niespecyficznych reakcji organizmu na zdarzenia bodźcowe, które zakłócają jego równowagę i wystawiają na poważną lub przekraczają jego zdolność radzenia sobie" [18, s.485]. Z powyższych definicji wynika, że stres wywołują bodźce, czyli tak zwane stresory, które działają na człowieka z zewnątrz, oraz psychika, która odbiera dane bodźce a następnie je przekształca. Zdaniem Borowskiej: „stresor jest zdarzeniem bodźcowym, który wymaga od organizmu jakiegoś rodzaju reakcji przystosowawczej. Reakcja

organizmu na stresory zewnętrzne nosi nazwę napięcia, a reakcja jednostki na potrzebę zmiany składa się z różnych procesów zachodzących na kilku poziomach: fizjologicznym, behawioralnym, emocjonalnym i poznawczym" [4, s.116]. W ramach klasycznej teorii stresu według Hansa Selyego dotyczy on zmian w organizmie, zachodzących pod wpływem czynników zewnętrznych, czyli pojawiających się zagrożeń i stawianych mu wymagań. Rozróżniamy następujące stresory:

- Stresory społeczne czyli spory, niezgoda, konflikty, odseparowanie, utrata bliskiej osoby, mobbing;
- Stresory fizyczne między innymi hałas, zmienność temperatury, zimno bądź ciepło, ból głowy, choroby, obrażenia fizyczne, uciążliwa praca fizyczna, nadmiar bodźców zewnętrznych;
- Stresory psychiczne, czyli lęk przed postawionymi zadaniami i celami, obciążenie nadmiarem obowiązków, utrata samodzielności, brak kontroli, zabieganie, pośpiech oraz brak czasu [11, s.11-12].

Amerykański fizjolog Walter Cannon, który zajmował się regularnymi badaniami nad stresem, zaobserwował, że organizm człowieka w momencie gdy pojawia się niebezpieczeństwo podejmuje różne działania, które są niezbędne do usunięcia lub odseparowania danego zagrożenia. Między innymi organizm w ten sposób buduje warunki przetrwania, zjawisko to nazwał reakcją „walki bądź ucieczki". Cannon nie posługiwała się pojęciem „stres", tylko używał terminów odpowiadających temu określeniu: zaburzenia, napięcia oraz zniekształcenia. Natomiast sam twórca tego pojęcia, Hans Selye uważał, że każdy zewnętrzny bodziec, którego destrukcyjne działania skierowane są na określone położenie w organizmie człowieka, wywołuje tzw. „Lokalny Zespół Przystosowawczy". Są to charakterystyczne zmiany, pojawiające się w miejscu działania stresora. Powstanie destrukcyjnych czynników w określonych miejscach organizmu człowieka oraz funkcjonowanie ich przez dłuższy czas wywoła Ogólny Zespół Adaptacyjny (GAS), a wraz z nim różnorodne zmiany. Organizm reaguje tak samo, niezależnie od rodzaju stresora, jest to fizjologiczny proces, który przebiega w kilku fazach. Wyróżnić można: stadium reakcji alarmowej, stadium odporności i stadium wyczerpania. Jeżeli chodzi o pierwsze stadium, czyli fazę alarmową zaczyna się w momencie pojawienia się stresu w organizmie i polega na pobudzeniu mechanizmów obronnych organizmu człowieka. Aby stawić czoła stresowi, najpierw zwiększa się liczba hormonów, a następnie zmienia się temperatura ciała oraz ciśnienie krwi. W drugiej fazie organizm pomimo aktywności stresorów dąży do utrzymania równowagi. Z pozoru wszystkie reakcje jednostki wracają do normy, organizm jest przygotowany na działanie określonego stresora, natomiast nie radzi sobie z innymi pojawiającymi się bodźcami. Natomiast ostatnia faza wyczerpania dotyczy zmęczenia i osłabienia organizmu w wyniku długookresowego napięcia. Organizm pomimo tego, iż włącza działania mające za zadanie zwalczyć główne bodźce odpowiedzialne za pojawiający się stres, nie działa poprawnie, gdyż funkcje obronne organizmu zostały osłabione. Przedłużające się napięcie organizmu powoduje

trwałe zmiany w układzie pokarmowym, odpornościowym, krążenia i innych może być przyczyną poważnych chorób a nawet śmierci [17, s.365-366]. Zdaniem Borkowskiej rodzaje stresu można rozróżnić ze względu na rozmaite rozpatrywanie problematyki stresu między innymi:

- Organizacyjny, czyli jak człowiek radzi sobie w życiu, jego samoocena oraz pogląd własnej osoby;
- Fizyczny są to reakcje stresowe, nieprzewidywalne, nad którymi człowiek nie ma kontroli np. bladość, ból głowy, przyśpieszona akcja serca, suchość w gardle, skurcz mięśni, podwyższone ciśnienie krwi, bezsenność itp.;
- Psychologiczny jest to stan organizmu, który wywołany jest łańcuchem zdarzeń w dłuższym okresie, jego moc zależy od tego jak dana jednostka radzi sobie z pojawiającym się stresem [4, s.116].

Każdy z powyższym wyróżnionych rodzajów stresu powoduje przemiany w organizmie człowieka. Na poziomie funkcji psychicznych nadmierny bądź przewlekły stres może rodzić negatywne konsekwencje takie jak lęk i depresję. Z kolei na szczeblu fizjologicznym może powodować różnego rodzaju choroby oraz inne problemy zdrowotne. Natomiast jeżeli chodzi o poziom organizacyjny może się przekładać na: komunikację pomiędzy współpracownikami oraz przełożonym, efekty wykonywanej pracy, działać demotywująco, a na końcu może przerodzić się w wypalenie zawodowe.

Natomiast Hart wyróżnił kolejny podział stresu na dwa rodzaje: pozytywny czyli mobilizujący i negatywny czyli destrukcyjny. Stres pozytywny wspomaga organizm dlatego, że pojawia się tylko w negatywnych sytuacjach. Daje siłę napędową i rozbudza w człowieku chęć pokonania trudności i napotkanych przeszkód. Stres ten mobilizuje do zwiększenia sprawności mózgu, zwiększa koncentrację oraz zachęca do efektywniejszej pracy. Natomiast stres dobry może przeobrazić się w stres negatywny, gdy zapotrzebowanie na adrenalinę ani na moment nie maleje. Taki stres może powodować destrukcyjne skutki tj. płaczliwość, trudności w zasypiania bądź bezsenność, apatię, problemy z sercem, depresję, złość, częste bóle głowy oraz nadmierne reakcje emocjonalne [6, s.25].

3. Stres w miejscu pracy

Dla każdego człowieka praca stanowi pożądaną i naturalną formę aktywności. Aczkolwiek od zawsze pobudza ambiwalentne emocje – pozytywne ale również czasem negatywne. W zależności od sytuacji, czynników oraz wytyczonych celów może służyć zdrowiu, rozwijać umiejętności pracownika oraz dostarczać satysfakcji z wykonywanej pracy, ale może też być przyczyną powstania czynników patogennych, wszelakich chorób, napięcia emocjonalnego, wystąpienia zaburzeń w życiu społecznym i rodzinnym [1, s.72]. Według Blanc stres zawodowy zdefiniować można jako: „doświadczalną przez jednostkę niezgodność między wymaganiami środowiskowymi (związanymi z wykonywaną pracą) a osobowymi/sytuacyjnymi zasobami jednostki, której towarzyszą rozmaite symptomy psychiczne, fizyczne i behawioralne" [10, s.175]. Stres w miejscu pracy to stan dyskomfortu psychicznego spowodowany brakiem równowagi pomiędzy wymaganiami i obowiązkami stawianymi

pracownikowi a jego zdolnościami do poradzenia sobie z nimi w danym momencie. Stres zawodowy u pracowników powodowany jest najczęściej przez czynniki organizacyjne takie jak: zła atmosfera w organizacji, niejasny podział pracy, zbyt duże wymagania przełożonego wobec pracownika, zadania i obowiązki nieadekwatne do posiadanych umiejętności i kwalifikacji przez pracownika, brak organizacji pracy, konflikty pomiędzy pracownikami oraz przełożonym, niska płaca, brak określenia zakresu zadań i obowiązków, nieodpowiedni styl kierowania, częsta rotacja personelu, ciągła reorganizacja brak możliwości partycypowania w podejmowaniu decyzji, presja czasu, brak motywacji, brak możliwość rozwoju, monotonia pracy, zbyt szybkie tempo pracy, możliwość utraty pracy, zbyt duża odpowiedzialności za wykonywane zadania. Bezpośrednim źródłem pogłębiającym stres organizacyjną są czynniki takie jak: hałas, za wysokie lub za niskie temperatury w pomieszczeniach, niewygodna pozycja ciała w czasie pracy- siedząca, stojąca; przeciągi, brak klimatyzacji, praca przy sztucznym świetle i przed ekranem, praca zmianowa, zbyt krótkie przerwy w trakcie pracy, wydłużony czas pracy. Stres organizacyjny wynikający z braku komfortu środowiska może być przyczyną zakłóceń procesów psychofizjologicznych takich jak spadek motywacji do pracy, pogorszenie się sprawności receptorów oraz sprawności umysłowej [14, s. 79]. Stres w miejscu pracy może być również spowodowany czynnikami osobowościowymi czyli indywidualnymi cechami charakteru pracownika, można tutaj wyróżnić: trudności w nawiązywaniu kontaktów z innymi pracownikami, konformizm, nieśmiałość, niezrównoważenie emocjonalne, brak inicjatywy, niski poziom motywacji osiągnięć oraz trudności adaptacyjne [15, s.36]. Praca zawodowa u większości ludzi bardzo często wiąże się z napięciem i negatywnymi emocjami, dlatego organizacje są bardzo często największym powodem zaistnienia stresu u pracownika. Stres zawodowy w dzisiejszych czasach uważa się za destrukcyjny i szkodliwy zarówno dla pracownika jak i organizacji. Dlatego coraz więcej organizacji wymaga od potencjalnych pracowników odporności na stres. Doświadczany stres w miejscu pracy przez pracownika ma ogromny wpływ na jego samopoczucie w firmie oraz na funkcjonowanie całej organizacji a jego skutkami może być mniejsza efektywność wykonywanych obowiązków, gorsze wyniki pracy, wzrost wypadków, zwiększona abstynencja pracownika oraz wzrost kosztów związany z większą zachorowalności pracowników [14, s.188]. Każdy stres zawodowy wywołuje różnorodne skutki, mogą to być skutki destrukcyjne bądź też konstruktywne. Do głównych negatywnych skutków stresu zawodowego można zaliczyć: nerwice, złe samopoczucie, depresje, zobojętnienie, obniżenie kreatywności, lęk przed utratą pracy, przenoszenie stresu do domu - wyładowanie agresji na bliskich osobach, brak apetytu, bóle głowy, migreny, pogorszenie efektywności i wyników w pracy, rozkojarzenie, brak koncentracji, brak sił do pracy, rozdrażnienie, nadmierna pobudliwość, konflikty ze współpracownikami, brak pomocy koleżeńskiej, bezsenność, coraz mniejsza motywacja do pracy, dezorganizacja czasu pracy, podejmowanie złych decyzji, myślenie o pracy w wolnym czasie oraz popadanie w nałogi. Wszystkie powyższe

wymienione skutki w dłuższym okresie mogą prowadzić do zwolnienia z pracy, różnych chorób oraz do wypalenie zawodowego. Natomiast do pozytywnych skutków stresu zawodowego zaliczyć można: zwiększenie motywacji do pracy, mobilizację, pobudzenie, zwiększenie odporności na pojawiający się stres oraz radzenie sobie ze nim, zwiększenie efektywności pracy, polepszenie wyników pracy, zwiększenie odpowiedzialności za podejmowane decyzje, poprawienie organizacji pracy, dalsze doskonalenie zawodowe i kształtowanie myślenia strategicznego [14, s.202-205].

4. Zjawisko wypalenia zawodowego

Stres zawodowy oraz syndrom wypalenia zawodowego są ze sobą bardzo powiązane i stanowią aktualnie poważny i ciągle wzrastający problem społeczny. Skala tego zjawiska rośnie w dynamicznym tempie a ich negatywne następstwa objawiają się głównie w charakterze zdrowotnym ale również ekonomicznym [5, s.30]. Pojęcie „wypalenie zawodowe" czyli inaczej syndrom wyczerpania jako pierwszy przytoczył amerykański psychiatra M.J. Freudenberger w 1974 roku. Termin „wypalenie" w języku angielskim oznacza *burnout*, w latach 60 XX w. używano go mówiąc o konsekwencjach nałogowego spożytkowania narkotyków. W artykule pod tytułem *„Staff burn-out*" zostały opisane doświadczenia ze współpracy z osobami uzależnionymi. Autor ten scharakteryzował ten termin jako „stan psychologiczny pracowników socjalnych i wolontariuszy znajdujących się w ścisłym i napiętym kontakcie z klientami i pacjentami przy wykonywaniu obowiązków służbowych" [8, s.218]. Freudenberger scharakteryzował zjawisko wypalenia zawodowego na podstawie własnych doświadczeń zawodowych z ludźmi gdzie wyróżnił: wyczerpanie, ciągłe zaniedbywanie podstawowych potrzeby, zbyt duże poświęcenie dla konkretnej sprawy, odczucie presji ze strony przełożonego i klientów oraz nacisk zewnętrzny [5, s.31]. Według Emenera wypalenie zawodowe można zdefiniować jako „stan fizycznego i psychicznego wyczerpania, który powstaje w wyniku działania długotrwałych negatywnych uczuć rozwijających się w pracy i obrazie własnym człowieka" [8, s. 220]. Natomiast amerykańska psycholożka C. Maslach, która uważana jest za doświadczonego i uznanego badacza zjawiska wypalenia przedstawia inną definicję wypalenia zawodowego, według której „wypalenie jest zespołem wyczerpania emocjonalnego, depersonalizacji i obniżonego poczucia dokonań osobistych, który może wystąpić u osób pracujących z innymi ludźmi w pewien określony sposób" [2, s.75]. Według koncepcji E. Starostki „wypalenie zawodowe jest opisywane jako stan wyczerpania cielesnego, duchowego lub uczuciowego. Trudno jest określić dokładny początek tego procesu. Zazwyczaj sugeruje się, iż proces ten jest bardzo powolny i niezauważalny, a ujawnia się nagle i z dużą siłą. Jest on rezultatem długotrwałego lub powtarzającego się obciążenia w wyniku długoletniej intensywnej pracy dla innych ludzi [13, s.76]. „Według Międzynarodowej Klasyfikacji Chorób i Problemów Zdrowotnych ICD-10 wypalenie zawodowe należy do kategorii problemów związanych z trudnościami życiowymi. A zatem wypalenie zawodowe ma związek z podatnością jednostki na znoszenie obciążeń psychologicznych i można przyjąć,

że wynika ono z indywidualnego doświadczania stresu w kontekście społecznym pracy zawodowej" [9, s.78]. Syndrom wypalenia zawodowego jest jedną z konsekwencji stresu chronicznego związanego z pracą w której niezbędny jest kontakt z klientem oraz zbyt duże zaangażowanie emocjonalne pracownika w ich problemy. Wypalenie zawodowe pojawia się wtedy kiedy człowiek traci motywację i chęć do działania w zaangażowane przedsięwzięcia. Ofiary dotknięte wypaleniem borykają się z odczuciami trojakiego rodzaju: wyczerpania emocjonalnego, depersonalizacją oraz obniżonego poczucia dokonań osobistych [7, s.130]. Wyczerpanie emocjonalne odnosi się do odczucia danej osoby, która charakteryzuje się nadmiernym przeciążeniem emocjonalnym i przemęczeniem fizycznym np. wyczerpanie, bóle głowy, brak radości z życia, problemy ze snem, impulsywność oraz drażliwość. Głównymi objawami emocjonalnego wyczerpania może być brak chęci do pracy i wykonywania swoich obowiązków, oddalanie się od spraw zawodowych oraz obniżona aktywność połączona z napięciem psychofizycznym [3, s.252].

5. Przyczyny wypalenia zawodowego

Podstawową i główną przyczyną pojawiającego się wypalenia zawodowego jest długotrwały stres oraz brak poczucia sensu życia. Problematyką tą zajmuje się amerykańska psycholog C. Maslach, która prowadziła badania ludzi zajmujących stanowiska w stresujących zawodach jak np. pielęgniarki, pracownicy socjalni, lekarze itp. Takie osoby doświadczały mocne emocjonalne napięcie, którego symptomami były: zanik uczciwości, kryzys kompetencji zawodowych oraz ogólne wyczerpanie emocjonalne. Według przeprowadzonych badań okazało się, że wypalenie jest syndromem uwidaczniającym się szczególnie u osób pracujących w zawodach społecznych [2, s.77]. Według badań na wypalenia zawodowe najbardziej narażone są:

- Osoby ambitne, które są mocno zaangażowane w realizowanie swoich obowiązków i stawianych im celów. Przykładem mogą być tutaj menedżerowie, którzy poświęcają swoje życie głównie pracy, swoją wartość mierzą w kategorii zajmowanego stanowiska i zdobywanych sukcesów zawodowych. Dla takich ludzi utrata pracy bądź degradacja na niższe stanowisko może oznaczać zaburzenie aktualnego porządku świata, co może prowadzić do odczucia bezużyteczności i braku sensu życia.
- Osoby, których praca związana jest z bezpośrednim kontaktem z klientem/pacjentem, którego celem jest niesie mu pomocy, a więc przede wszystkim lekarze, nauczyciele, psychologowie, menedżerowie itp.
- Osoby, które znajdują się w decydującym momencie kariery zawodowej czyli 3-7 lat w zawodzie oraz ludzie w wieku powyżej 50 lat [3, s.252-253].

Według Chernissa pojęcie wypalenia rozumie się jako: „ogromny opór przed codziennym pójściem do pracy, uczucie zawodu wobec samego siebie, złość i niechęć, poczucie winy, brak odwagi i obojętność, negatywizm, izolację i wycofanie się, codzienne uczucie zmęczenia i wyczerpania, częste spoglądanie na zegarek, wielkie zmęczenie po pracy, utrata pozytywnych uczuć w stosunku do klientów, awersję do telefonów, niezdolność do koncentrowania się na klientach

lub ich wysłuchania, wrażenie bezruchu, cynizm i postawę strofującą wobec klientów, wzrost tendencji do pełnienia służby zgodnie z przepisami, zakłócenia snu, unikanie dyskusji z kolegami na temat pracy, zajmowanie się samym sobą, częste przeziębienia i grypy, częste bóle głowy i dolegliwości pokarmowe, nieustępliwość w myśleniu i niechęć do zmian, nieufność, problemy małżeńskie i rodzinne, częstą nieobecność w miejscu pracy" [2, s.80]. Syndrom wypalenia zawodowego dotyka najczęściej dynamicznych i kreatywnych pracowników, którzy stają się wrakiem człowieka. Proces ten rozwija się powoli i bardzo trudno go zidentyfikować. Pierwsze sygnały wyczerpania są zazwyczaj niedostrzegane lub są całkowicie błędnie interpretowane. Aby doszło do wypalenia zawodowego muszą pojawić się określone czynniki wewnętrzne oraz zewnętrzne. Czynniki zewnętrzne to między innymi cechy osobowościowe pracownika (wygórowane oczekiwania wobec siebie, wysokie ambicje, niska samoocena, perfekcja oraz pewność siebie), przekonania dotyczące siebie, innych ludzi, porządku świata, co jest ważne a co nie, postawa dotycząca radzenia sobie z pojawiającymi się problemami, przekonanie o braku potrzebnych kompetencji co powoduje i uruchamia poczucie wypalenia i bezradności, potrzeba bycia lubianym, znanym, niezależnym, możliwość wpływu na innego człowieka i dominacji nad nim. Takie nastawienia w późniejszym czasie doprowadzają do frustracji a następnie uruchamiają mechanizm wypalenia zawodowego. Następnym elementem czynników wewnętrznych jest poczucie bezradności, która wyrażana jest w złości tworząc pole do budowania negatywnych opinii i odczuć względem siebie oraz innych. Natomiast do czynników zewnętrznych występujących po stronie pracodawcy i zarządzania instytucją wyróżnić można: zbyt duży natłok obowiązków, niejasne bądź nadmierne wymagania wobec pracowników, brak partycypacji, brak możliwości rozwoju i perspektyw awansu, chaotyczny podział kompetencji, niezadawalające wynagrodzenie, częste zmiany przełożonych, niepoprawna komunikacja, brak sposobów rozwiązywania konfliktów i problemów oraz destrukcyjna rywalizacja w zespole. Bardzo ważnym czynnikiem zewnętrznym jest również charakter pracy gdzie zaliczyć można: stres, zbyt dużą odpowiedzialność, zmęczenie, wykonywanie rutynowych obowiązków, nadmierną ilość zadań do wykonania, zbyt częste zmiany zasad pracy, wykonywanie zadań nieadekwatnych do posiadanych kompetencji i kwalifikacji [8, s.221-222].

6. Sposoby zapobiegania zjawisku wypalenia zawodowego

W obecnych czasach syndrom wypalenia zawodowego dotyka wielu ludzi, dlatego bardzo ważne jest to aby wykryć je w początkowej fazie i podjąć działa redukujące zarodek w początkowej fazie wypalenia. Istnieje coraz więcej dowodów, że wypalenie może być odwracalne, tylko należy podjąć odpowiednie kroki. Ofiary wypalenia z odpowiednią pomocą mogą zredukować wyczerpanie emocjonalne oraz fizyczne. Bardzo ważne jest, aby osoba wypalona wyznaczyła sobie konkretny cel zawodowy oraz prywatny. Istotne jest również wsparcie bliskich osób oraz współpracowników, a także jakieś hobby [7, s.132-133]. Dzięki zastosowaniu różnych sposobów radzenia sobie z wypaleniem i

przywrócenia równowagi wewnętrznej możliwa jest przemiana, która umożliwi żyć w głębokim poczuciu sensu oraz pozwoli pracować zgodnie z wyznaczonymi kierunkami i celami. Wypalenie zawodowe jest efektem długotrwałego stresu związanego z wykonywaną pracą na danym stanowisku, ważne jest aby organizacja, kadra kierownicza oraz pracownicy wiedzieli jak przeciwdziałać ryzyku wystąpienia tego negatywnego zjawiska. Stosowane strategie powinny być ukierunkowane zarówno na jednostkę, która powinna zwiększać poczucie kompetencji zawodowych pracowników, zwiększać odporność na stres oraz kompetencje w radzeniu sobie z nim, wzbogacać warsztat pracy oraz uświadamiać sobie mocne i słabe strony [16, s.101-102]. Kadra kierownicza powinna dawać osobisty przykład swoim podwładnym, w sposób jasny i czytelny wdrażać cele i misję firmy oraz zapewnić jej wiarygodność. Kadra kierownicza ma obowiązek zapewnić podwładnym odczucie istotności i sensu ich wykonywanych zadać i celów oraz zaspakajać podstawowe potrzeby. Kolejnym obowiązkiem przełożonych jest sprawiedliwe i adekwatne do kompetencji delegowanie zadań pracownikom. Ważne jest aby pilnych pracowników nie obciążać dodatkowymi zadaniami, tylko dlatego, że nie potrafią się sprzeciwić swojemu przełożonemu. Brak pochwał, zbyt wysokie wymagania, brak określonych celów oraz złe traktowanie może skutkować wypaleniem zawodowym u pracowników. Natomiast jeżeli chodzi o pracowników, oni sami powinni określać w swojej pracy cele i priorytety oraz nauczyć się rozróżniać oczekiwania stawiane przez organizację do zadań, które sami pracownicy sobie powierzyli [8, s.234-235]. Starając się zachować równowagę pomiędzy sprawami zawodowymi a życiem prywatnym można osiągnąć sukces przy jednoczesnym czerpaniu radości i przyjemności z życia. Należy zdać sobie sprawę z tego, że jedno bez drugiego nie może istnieć, a zachowanie zdrowego i właściwego umiaru w pracy oraz życiu osobistym jest jedyną drogą do pozyskania całkowitego zadowolenia człowieka [12, s.83].

7. Podsumowanie

Współczesne czasy i zmieniające się środowisko pracy powodują, że niepożądane zjawiska takie jak stres zawodowy i syndrom wypalenia zawodowego będą się dalej pojawiać i rozwijać u pracowników w różnych jednostkach organizacyjnych. Dlatego bardzo ważne jest aby pracownicy mogli szybko odczytać niepokojące sygnały i umiejętnie poradzić sobie z nimi. Obowiązkiem pracodawców powinno być organizowanie dla pracowników szkoleń z zakresu wiedzy na temat stresu i wypalenia zawodowego oraz skutecznych metod radzenia sobie z negatywnymi konsekwencjami tych zjawisk.

Literatura

1. Bańka A.: Psychopatologia pracy. [w]: Kraczla M.: Wypalenie zawodowe jako efekt długotrwałego stresu. Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Humanitas, Zarządzanie nr 2. Sosnowiec 2013.

2. Bartkowiak G.: Człowiek w pracy od stresu do sukcesu. Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 2009.

3. Beck E., Orlińska-Gondor A., Stres jako kategoria jednostkowa i organizacyjna. [w]: Nowe tendencje i wyzwania w zarządzaniu personelem, pod redakcją Zbiegień-Maciąg L.,

Wydawnictwo Wolters Kluwer, Kraków 2006.
4. Borkowska A.: Kształcenie dla przyszłości. Wydawnictwo Akademickie Żak, Warszawa 2004.
5. Dyląg A., Heiatman J.: Człowiek w dżungli współczesności. Wydanie I, Wydawnictwo PPU „Park", Bielsko-Biała 2004.
6. Hart A. D.: Adrenalina a stres. Wydawnictwo W drodze, Poznań 2005.
7. Jachnis A.: Psychologia organizacji- kluczowe zagadnienia. Wydawnictwo Difin, Warszawa 2008.
8. Kozak S.: Patologia analfabetyzmu emocjonalnego. Wydawnictwo Difin SA, Warszawa 2012.
9. Kraczla M.: Wypalenie zawodowe jako efekt długotrwałego stresu. Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Humanitas, Zarządzanie, nr 2, Sosnowiec 2013.
10. Le Blanc P., J. de Jonge, Schaufeli W.: Stres zawodowy a zdrowie pracowników. [w]: Psychologia pracy i organizacji. Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2003.
11. Litzke M., Schuh H.: Stres, mobbing i wypalenie zawodowe. Wydawnictwo GWP, Gdańsk 2007.
12. Sęk H.: Wypalenie zawodowe - końcowa faza stresu. PWN, Warszawa 2007.
13. Starostka E.: Wypalenie zawodowe- przyczyny, objawy i konsekwencje dla funkcjonowania społecznego jednostki. [w]: Gembalska-Kwiecień A., Żurakowski Z.: Przyczyny i skutki wypalenia zawodowego. Zeszyty Naukowe Politechniki Śląskiej, nr kol. 1955, Politechnika Śląska 2016.
14. Szopa J., Harciarek M.: Stres i jego modelowanie. Sekcja Wydawnictwa Wydziału Zarządzania Politechniki Częstochowskiej, Częstochowa 2004.
15. Terelak J. F.: Człowiek i stres. Oficyna Wydawnicza BRANTA , Bydgoszcz-Warszawa 2008.
16. Wachowiak J.: Dysfunkcjonalne zachowania pracowników. Wydawnictwo Difin SA, Warszawa 2011.
17. Wons A.: Stres i radzenie sobie ze stresem. [w]: Psychologia, pod redakcją A. Trzecienieckiej-Green, Wydawnictwo Universitas, Kraków 2006.
18. Ziembardo P.G.: Psychologia i życie. Wydawnictwo PWN, Warszawa 1999.

BRZEMIĘ MATKI W OPIECE NAD DZIECKIEM CHORYM PSYCHICZNIE A WYPALENIE SIĘ SIŁ

Ornatowska Maria Adela,
Doktorant Uniwersytetu Jana Kochanowskiego w Kielcach,
mar61or@interia.pl
Promotor – dr hab. Anna Kieszkowska, prof. UJK

Mother's burden in caring for a mentally ill child and burnout of strength
Summary
Mental illness in the family is a new situation in which the family faces the necessity of accepting everything that it brings with it. The news that a child is sick is like a bad dream, which unfortunately is hard to wake up. Mental disability in the family makes it difficult to perform everyday activities, ruins the current schedule of the day, limits social contacts, reduces the status of the family, hinders the implementation of personal and professional plans of family members. Usually in such a traumatic situation, families are ready for sacrifices, they give upout of the privileges of life so far, engaging in full-sized help for a loved one. In the world of science, the cases of women are known for which the traumatic life situations have a mobilizing effect. Warriors, regardless of the situation, do not cease in the fight for a better tomorrow for their disabled children. They are active in many dimensions of life, independent, alone overcome all the hardships of life, and this is most likely a phenomenon of reliable strength. This strength "to rise up" is a characteristic of a strong woman, focused on constant work on herself in the service of others. Active attitude of life and own resources such as: a well-established system of values, self-esteem, strong moral backbone, a set of personality traits including temperament, own philosophy of suffering or based on the experience of others, autonomy (independence), the ability to give yourself "strokes", passions, interests and finally unwavering faith and hope are the guarantee of the strength and reliable power of the mother, who alone accompanies the child burdened with a double diagnosis.

Key words: burden, burnout of forces

Wstęp

Choroba psychiczna w rodzinie jest nową sytuacją, w której rodzina staje wobec konieczności zaakceptowania tego wszystkiego co niesie ona ze sobą. Wiadomość o tym, że dziecko jest chore, jest jakzły sen, z którego niestety trudno się wybudzić. Niepełnosprawność psychiczna w rodzinie utrudnia wykonywanie czynności dnia codziennego, rujnuje dotychczasowy harmonogram dnia, ogranicza kontakty towarzyskie, obniża status rodziny, utrudnia realizację planów osobistych i zawodowych członków rodziny. Dom, którыhipotetycznie zakładając był spokojnym i radosnym, dającympoczucie bezpieczeństwa, staje się miejscem męczącym, smutnym, pełnym niepokojui niepewności. Każdy dzień to nowy scenariusz, rzadko powtarzalny i niejednokrotnie nieprzewidywalny.

Zwykle w tak traumatycznej sytuacji, rodziny są gotowe do poświęceń, rezygnują z przywilejów dotychczasowego życia, angażując się w pełnowymiarową pomoc kochanej osobie. Początkowo jesteśmy pełni nadziei na skuteczną terapię i wyzdrowienie, ale z czasem w obliczu narastających trudności i braku efektu terapeutycznego nasze siły i zapał wygasają. Rodzi się zwątpienie, bezsilność, wtedy zaczyna doskwierać ból, nasila się cierpienie, urealnia się współprzeżywanie i towarzysząca niemoc

sprawcza. Trudny czas, ale musimy brnąć dalej, nie możemy dać poznać kochanej osobie, że coś jest nie tak, że brakuje nam sił, bo przecież Oni żyją naszą mocą, obecnością bez względu na okoliczności, wyczuwają zmianę tonu, zaszklone oczy, wyrywają się ze snu sprawdzając czy jesteśmy obok. Rodzi się bezwarunkowa zależność, bez naszej miłości, obecności, wsparcia „umierają". Śmierć w wymiarze psychologicznym, pociąga za sobą wymiar fizyczny.

Rola matki i trudności w opiece nad dzieckiem chorym psychicznie

Termin „brzemię"oznacza znosić trudy, nieszczęścia, przykre doświadczenia. Brzemię matki w opiece nad dzieckiem chorym psychicznie jest symbolicznym przekazem „kroczenia u boku zniewolonego chorobą, ukochanego dziecka, bez względu na Jego stan, nasilenie objawów wytwórczych, stan zagrożenia życia, towarzyszące uzależnienia". Heroicznie dźwigać jego cierpienie i własną bezsilność wobec fenomenu nieuleczalnej choroby w wymiarze duchowym. Brzemię matki nie odnosi się jedynie do choroby bliskiej osoby, ale emanuje w negatywnym tego słowa znaczeniu na całokształt życia rodziny. Choroba psychiczna jest specyficzną niepełnosprawnością, zaburza mózg(centralę, procesor w ujęciu technicznym), który jest centrum dowodzenia, steruje wszelkimi procesami zachodzącymi w organizmie, jest źródłem, magazynem i powiernikiem naszej tożsamości, naszych myśli, pragnień i wyobrażeń.Mózg decyduje o naszym «być albo nie być». Dzięki niemu nie tylko myślimy, poruszamy się, widzimy, czujemy, ale w ogóle mamy świadomość swego istnienia. W związku z tym nasuwa się pytanie, czy jesteśmy w stanie wyobrazić sobiesamego siebie z taką właśnie dysfunkcją, jeśli nie to warto się nad tym zastanowić. To pytanie powinna sobie zadać przede wszystkim najbliższa rodzina chorego, aby nie „zabijała" tego co się jeszcze tli, ale profesjonalnie i z wyczuciem uzupełniała luki w opiece poprzez alternatywne zachowania i szanse dla chorego członka rodziny.Z całą pewnością to pozwoli zrozumieć Tych ludzi, ich bogactwo doznań, ich zakodowany świat.Zabrzmi to paradoksalnie, ale można się zachwycić potęgą podświadomości chorych psychicznie. Teraz rozumiem już fascynację profesora Kępińskiego i jego ogromny szacunek do chorych psychicznie. Ale, żeby dojść do takiego poziomu zaangażowania, tolerancji trzeba być pasjonatem albo kochającą matką. Oczywiście taki poziom dojrzałości empatycznej pomaga towarzyszyć choremu psychicznie w trudnej drodze przez życie.

W tym miejscu, aby uświadomić jak trudna to droga warto przytoczyć fragment z refleksji matki opiekującej się synem w chorobie psychicznej : „Kolejna hospitalizacja była spowodowana zażywaniem dopalaczy, w wyniku których przestał brać leki. Pod wpływem dopalaczy był wyjątkowo agresywny a nasilenie objawów przybrało nowy obraz. Twierdził, że" został obdarty ze skóry przez diabły…., ma tajną bazę w Kalifornii, jest poddawany działaniu promieni słonecznych, jest truty. Po przyjeździe karetki jak zwykle uciekł, po kilku godzinach poszukiwań przez policję w asyście psa tropiącego udało się syna odnaleźć i bezpiecznie dowieźć do szpitala"(zbiory autorki).

Tak więc kroczenie u boku chorego psychicznie wymaga odwagi, samozaparcia, determinacji i wiary, że mimo wszystko nadejdzie lepszy czas, który pozwoli odetchnąć, wyciszyć się i nabrać sił na kolejne wyzwanie. Nie musi ono dotyczyć stricte chorego psychicznie, ale innych aspektów życia rodziny. Oczywiście poza chorym, który jest w centrum naszych zainteresowań i oddziaływań musimy sprostać potrzebom dnia codziennego, a więc zarobić na przysłowiowy chleb, utrzymać dom, zaoszczędzić grosz na wyjście do kina. W tym miejscu niejednokrotnie zaczynają się schodki. Samotna matka z brzemieniem chorego dziecka nie jest dobrą kandydatką na pracownika, jest pomijana, oszukiwana, pozostawiona bez nadziei- persona non grata. Zawsze można ją zbyć byle czym, mimo, że swoją dotychczasową pracą nie dała powodu do takiego traktowania. Zawsze sumienna, niezawodna, bezinteresownie oddana pracy. Pomniejsza się jej wartość, doszukuje błędów, nie ma szansy na awans. Jej asertywność jest odbierana jako konfliktowość, brak pokory, bo jakże matka chorego psychicznie może stawiać warunki, może o coś walczyć- o lepsze jutro, jakie lepsze jutro?. Status społeczny przecież już z góry jest przypisany. Nie liczy się, że całe życie ciężko pracuje. Mimo tylu obowiązków nieustannie się edukuje, między innymi z myślą, że w końcu ktoś ją dostrzeże i doceni, bo przecież sama jest zbyt honorowa, aby wyjść przed szereg. Życiowe zasady są święte, nie podlegają korekcie. A więc zero znajomości, przekupstwa, sponsoringu, pozostaje jedynie formalna ścieżka, która w tym przypadku zawodzi. Świat nie jest głodny ludzi prawych, bo jakiż miałby w tym interes. Stwierdzenie bolesne, ale prawdziwe. Tak więc odnosi wrażenie, że Ktoś sprząta jej sprzed nosa każda intratną ofertę na lepsze życie. W pośpiechu zaciera się wszelkie ślady po jej działalności zawodowej i charytatywnej. Ceniona przez najbardziej wymagających pacjentów, nagle staje się bezużyteczna i sukcesywnie ubezwłasnawalniana społecznie. W życiu prywatnym przyświeca jej jeden cel -nowa alternatywa dla swojego dziecka. Paradoksalnie mimo tylu wysiłków cel się oddala.

Doświadcza statusu osoby bezrobotnej po 36 latach pracy, czego nie spodziewała się nawet w najczarniejszych scenariuszach, bo przecież przygotowuje się psychicznie do różnych sytuacji życiowych. Wydawało się, że już nic nie jest w stanie jej zaskoczyć, a jednak. Początkowo żyła nadzieją, że może ktoś zaproponuje jej posadę marzeń, bo przecież nie ukrywała, że chętnie pokierowałaby placówką tworząc z niej wzorcowy ośrodek, ma przecież kompetencje. Była więcnaładowana pozytywną energią. Ale mimo być może złudnych nadziei intensywnie poszukuje pracy, ma przecież trzy zawody. Każdy dzień bez pracy to brak dochodów, to ogromna strata szczególnie dla osoby przedsiębiorczej, która może tyle dać z siebie a tu paradoksalnie nikt nie chce brać.Po wstępnych rozmowach przyszli pracodawcy sprawiają wrażenie zainteresowanych ofertą , ale ostatecznie do zatrudnienia nie dochodzi. Sprawia to wrażenie magicznego zaczarowanego kręgu. Mimo narastających wątpliwości, spekulacji co może być powodem takich decyzji, rodzi się przekonanie, że przecież to nie może trwać wiecznie, musi nadejść przełom,

przecież nie ma sytuacji bez wyjścia. Im dłużej trwa ta poniekąd dramatyczna sytuacja, bo przecież 500zł na utrzymanie domu i zaspokojenie potrzeb dziecka z chorobą psychiczną , któremu trudno jest wszystko wytłumaczyć i do Niego dotrzeć, że nie będzie więcej pieniędzy, narasta niepokój co będzie dalej. Jest to sytuacja, gdzie niezaspokojone są podstawowe potrzeby. Mówimy o potrzebach egzystencjalnych: przetrwania, zaspokojenia głodu, wody, tlenu, snu czy biologicznego funkcjonowania człowieka.Do nich należy również potrzeba bezpieczeństwa, która ściśle związana jest z gwarancją zatrudnienia i stabilizacją życiową. Zgodnie z teorią Maslowa zaspokojenie potrzeb w pierwszej kolejności niższego rzędu, jest warunkiem zaspokajania kolejnych potrzeb - wyższego rzędu. Działania motywacyjne są skazane na niepowodzenie, jeśli zaspokaja się pewien poziom potrzeb, ignorując poziom hierarchicznie niższy. Mechanizmem sterującym ludzkimi zachowaniami według Maslowa są potrzeby, pojmowane jako brak czegoś, wywołujący jednocześnie dążenie do zaspokojenia tego braku. W obliczu tak dramatycznej sytuacji wszystko inne zaczyna nie mieć znaczenia, najważniejsze, aby wstać rano i podążać za „chlebem", korzystając z różnych dostępnych form np. zbieranie grzybów, puszek itd., żeby tylko nie zostać bez grosza.W tym przypadkuw grę nie wchodzi jakakolwiek pomoc z zewnątrz, bo taka sytuacja dla „ normalnego" człowieka jest upokarzająca. Moim zdanieminstytucja „pomocy społecznej" jest złem(czy koniecznym?), ponieważ demotywuje, utrwala pasożytniczy tryb życia, spycha siłą rzeczy podmiot na margines społeczny. Brak pracy z psychologicznego, pedagogicznego, medycznego, socjologicznego i wreszcie społecznego wymiaru jest stanem niepożądanych dla jednostki i całego społeczeństwa. A przecież wystarczy tak niewiele….. dać pracę i godną zapłatę za jej wykonywanie, żadna sztuka a jednak…… stanowi problem dla kolejnych rządzących partii politycznych. Problem rozwiązuje się sam nie tylko w tym konkretnym przypadku, ale w skali krajowej. Niepotrzebna by była pomoc społeczna, fundacje, stowarzyszenia itp. Tu warto się zatrzymać nad lawiną problemów, które rodzi brak pracy, jak dalece komplikuje się życie. Matka opiekująca się dzieckiem chorym psychicznie nie wyjedzie za pracą do innego miasta czy za granicę, tego niestety nie da się pogodzić, co w związku z tym? . Czy wystarczy jej drugie imię „zaradność życiowa"?, czy będzie musiała w ostateczności podjąć jakąkolwiek pracę?, żeby nie umrzeć z nędzy i głodu, mimo posiadanych kompetencji.Ile może wytrzymać, żyjąc od kilkunastu lat pod presją, bo tyle się dzieje w jej życiu. Posiadanie statusu bezrobotnej to nie czas relaksu, odpoczynku, regeneracji, ale to czas niepokoju, zagrożenia, braku perspektyw, wreszcie zmiany pełnionej roli w rodzinie, społeczeństwie.Ten stan zawieszenia, regresji jest bardzo destrukcyjny, wypala jak agresywny nowotwór.

Co z uczuciami ? czy naturalnym zachowaniem będzie hura optymizm, nie… w takiej sytuacji normą jest zatroskanie, niepewność, przygnębienie. Nie ma mowy o stabilizacji życiowej i oddala się autonomia, dlatego radość byłaby zachowaniem anormalnym. Wiele lat temu stwierdziła, że najbogatszym człowiekiem jest nędzarz, (nie

żebrak, bo to ostatnio jest zawodem dobrze płatnym), ponieważ całym Jego bogactwem jest On sam.

Ale większość z nas ma jakieś aspiracje życiowe, celedo których dąży, poprzeczki, które z uporem, ale też przyjemnością pokonuje, przecież to nasza karma, nasze być albo nie być. To nic innego jak potrzeby samorealizacji, szacunku i uznania czyli potrzeby wyższego rzędu zgodnie z typologią Maslowa. Prawo wzmocnienia określa natomiast nasze dążenia(**motywatory)** do zaspokojenia potrzeb wyższego rzędu.I bez względu na sytuację życiową w jakiej się znajdziemy nie możemy się zatrzymać, mimo niezaspokojonych potrzeb niższego rzędu,nie rezygnujemy z dążenia do osiągnięcia satysfakcji na wyższym poziomie, choćby za cenę rewolucji w **piramidzie potrzeb ludzkich według Maslowa.**

Dlatego też……chciałaby kupić samochód, żeby zabierać syna na wypady w góry, które tak kochał, na pływalnię lub gdzie dusza zapragnie. W związku z brakiem woli działania, chorych psychicznie jest trudnoich motywować do jakiegokolwiek wysiłku, dlatego też potrzebne są narzędzia, aby ułatwić dotarcie do celu. Kiedyś jeden z lekarzy zdziwił się, że pieniądze mają jakiś wpływ na zdrowienie u chorych psychicznie, przecież leki mają prawie za darmo. Jakże dalece ograniczone myślenie. Każdy chce żyć pełnią życia, bez względu na pochodzenie, status ekonomiczny, kolor skóry, narodowość, płeć, wyznanie etc.. Tym bardziej ludzie chorzy, u których to zdrowie jest dysfunkcyjne muszą godnie żyć, żeby również w tym wymiarze nie odstawać od „reszty świata". Aby móc wyjść poza schemat potrzebne są środki, szczególnie chorym psychicznie, którzy zostali zamknięci w „klatce społecznego egoizmui wyrachowania".

Chcąc otworzyć drzwi matkom opiekującym się chorymi psychicznie należy przede wszystkim **nie utrudniać im życia**, które nota bene już zostało naznaczone bolesnym doświadczeniem. Nie można ich dyskryminować na rynku pracy, wykluczać z życia społecznego poprzez naznaczanie licznymi etykietami. Nie mogą być ofiarą guru, pracodawcy, który traktuje przedmiotowo pracownika, nie przestrzegając kodeksu pracy, nie wykonując wyroków sądu, nie ponosząc przy tym konsekwencji łamania prawa. Praca zawodowa dla większości matek poza aspektem finansowym jest odskocznią, terapią, wymianą myśli, poglądów, doświadczenia, poprawia komunikację, jednym słowem ubogaca, dowartościowuje i **zapobiega** wypalaniu się sił. Wiele matek odpoczywa w pracy od bólu związanego z patrzeniem na cierpienie swojego ukochanego dziecka, dystansuje się czasowo od problemu, **nabiera sił** by ponownie zmierzyć się często z nowymi wyzwaniami, bo przecież każdy dzień jest inny w opiece nad dzieckiem niepełnosprawnym. Z rozmów z matkami doświadczającymi trudu życia można doznać zarówno radości, jak i w większym wymiarze poczucia samotności, odrzucenia, cierpienia ,bezradności … .Jedna z matek wybrała się na jednodniowa wycieczkę do Budapesztu, żeby nasycić się piękną architekturą, dowartościować się. Szczęśliwa wróciła do domu, w którym zastała "sajgon", graffiti na ścianie w pokoju gościnnym, zniszczone meble, zakropione panele podłogowe, odkręcony gaz. Bilans strat i zysków w wymiarze

ekonomicznym wypadł ujemnie, ale ubogacenie w wymiarze kulturowym pozostanie na zawsze.

Nie bez znaczenia dla matek opiekujących się dzieckiem chorym psychicznie jest fakt ograniczenia w przestrzeni czasowej i terytorialnej. Matki ujmując kolokwialnie są „uwiązane przy dziecku", ponieważ z perspektywy chorego dziecka są niezastąpione. Rozstania nawet na kilka dni są dla nich traumą, ale mimo wszystko należy podejmować takie wyzwania, aby usamodzielniać, uspołeczniać niepełnosprawne dziecko. Niestety bardzo rzadko zdarzają się oferty wspólnych wyjazdów rehabilitacyjnych , które byłyby z korzyścią dla obu stron.

Kontynuując działania zapobiegające zjawisku wypalenia się sił należy wskazać na istotny czynnik jakim *jest umiejętność radzenia sobie ze stresem.*

Niewątpliwie ważnym aspektem wpływającym na umiejętność radzenia sobie z sytuacją niepełnosprawności dziecka jest *wiara w lepszą przyszłość, oraz aktywna postawa życiowa rodzica, lecz znamiennym okazuje się też dostęp do społecznego wsparcia*, przy czym jak twierdzi H. Kubiak (2010, s.34), wielu opiekunów uznaje, że najistotniejszym wsparciem dla nich są rodziny wychowujące dziecko z zaburzeniami w rozwoju.

W oparciu o własne doświadczenie uzupełniłabym ten otwarty katalog czynników o :

-ugruntowany system wartości,
-silny kręgosłup moralny,
-zestaw cech osobowości w tym temperament,
-pozytywne myślenie
-własna filozofia cierpieniabądź oparta na doświadczeniu innych
-autonomia(niezależność) i z tym związany komfort psychiczny
-umiejętność dawania sobie „głasków"
-pasje, zainteresowania,
-wiara

Przedmiotem wielu prac badawczych była ocena najbardziej skutecznych metod pozwalających zmniejszyć lub ograniczyć jego destrukcyjny wpływ na osobowość i zdolnośćrealizowania zadań wychowawczych przez rodziców. W tym zakresie występującjednak znaczne różnice indywidualne a mianowicie: dla jednej osoby stanowi przeszkodę nie do pokonania a dla drugiej jest mało istotnym epizodem, bez większego znaczenia dla prawidłowego funkcjonowania w rolach rodzinnych czy zawodowych.

Dlatego też profesjonaliści powinni podczas kontaktów z rodzinami uwzględnić indywidualne zróżnicowanie, starając się dostosować program naprawczo-pomocowy do cech osobowości i sytuacji socjoekonomicznej podmiotom naszych oddziaływań.

Okazuje się również, że *kontrola własnego życia* jest ściśle skorelowana z radzeniem sobie z trudnymi sytuacjami życiowymi.Poczucie kontroli życia postrzegane jest jako wymiar osobowości, który decydujeo stosunku człowieka

do: otaczającej rzeczywistości, siebie samego orazsubiektywnejocenie możliwości własnego działania.

Umiejętność kontroli daje jednostce pewność,że bez względu na sytuację, będzie w stanie poradzić sobie z problemami i własnymiuczuciami. Kontrola życia postrzegana jest wielowymiarowo. F. Bryant(1989; 4: s.773–797)[1] wyróżnił cztery wymiary kontroli: unikanie, zmaganie się, utrzymywanie oraz doznawanie, pozwalające odczuwać kontrolę zarówno nad zdarzeniami, jak i nad własnymi emocjami w odniesieniu do tych zdarzeń, oraz kontrolę własnych emocji pozytywnych i negatywnych.

*Unikanie*obejmuje mechanizmy uruchamiane wtedy, gdy osoba uznaje sytuację za negatywną i zmierza do dokonania zmian w otoczeniu; przybiera to postać kontroli pierwotnej. *Zmaganie* pojawia się, gdy zdarzenia są ocenione jako negatywne i wyzwalają przekonanie o konieczności dokonania u siebie zmian wewnętrznych odczuć, sądów i umiejętności; przybiera postać kontroli wtórnej.

Utrzymywanie to przekonanie jednostki o osobistych zdolnościach i możliwościach przekształcania środowiska zewnętrznego w celu doświadczania pozytywnych zdarzeń; wyznacza kontrolę pierwotną.

Doznawanie obejmuje doświadczanie pozytywnych zdarzeń dających możliwość przeżywania pozytywnych emocji; to postać kontroli wtórnej.

Odzyskana kontrola życia pomaga urealistycznić myślenie, zmniejszyć społeczną izolację, brać na siebie odpowiedzialność za jakość rozwiązań bieżących kłopotów, szukać pozytywnych znaczeń tego, w czym uczestniczą na co dzień, nie zaprzeczać, a konfrontować się z problemami oraz zachowywać umiar w ekspresji swoich emocji.

Rehabilitacja może wiele uporządkować w wewnątrzpsychicznym i społecznym funkcjonowaniu, z pominięciem jednak dobrego poziomu myślenia dywergencyjnego, pozwalającego uwzględniać rozmaite rozwiązania tego samego problemu.

Z merytorycznego punktu widzenia zależność między posiadaniem umiejętności kontroli własnego życia a radzeniem sobie w trudnych sytuacjach jest ogromna.

Radzenie sobie w sytuacjach trudnych

Radzenie sobie to aktywność jednostki, pobudzona zaistnieniem trudnej dla niej sytuacji. Podejmowane wysiłki behawioralne i poznawcze mają za zadanie opanowanie wymagań (zewnętrznych i wewnętrznych), w określonym okresie przekraczających lub obciążających zasoby psychiczne danego człowieka(Lazarus R, Folkman S.1984)[2]. Mówiąc o radzenie sobie w trudnej sytuacji wyróżniamy dwie funkcje: *zadaniową*, ukierunkowaną na zmianę własnego działania i wprowadzenie zmiany w otoczeniu, oraz *emocjonalną*, nakierowaną na obniżanie własnego napięcia wewnętrznego i niwelowanie negatywnych stanów emocjonalnych, wzbudzonych przez doświadczaną trudność. Funkcje zadaniowa i emocjonalna wzajemnie na siebie oddziaływają i są zależne. Zmaganie się z różnymi problemowymi sytuacjami życiowymi

stanowi jedną z najbardziej trudnych, aleistotnych dla życia aktywności człowieka. Krytyczne wydarzenie życiowe są często początkiem trudności w życiu jednostki, które mają kluczowe znaczenie dla przebiegu i jakości życia.

Wydarzenia te zawsze są wyodrębnione z codziennych wydarzeń, zazwyczaj dotyczą cenionych wartości, dlatego też są bardzo ważne emocjonalnie i trudne zarazem, powodując stan napięcia i obciążenia psychicznego. Istotną rolę w doświadczaniu krytycznych wydarzeń życiowych odgrywa subiektywnaocena osobistych i zewnętrznych zasobów, które uaktywnione w optymalny sposób pomagają rozwiązać problem.

Dlatego tak bardzo ważne jest w wychowaniu dzieci, aby nie rozwiązywać ich problemów. Im więcej rozwiązanych trudnych życiowych zadań, tym mniejsza presja w przyszłości i większa odporność na stres. Ta umiejętność jest fundamentem zdrowia psychicznego, który zaowocuje w dorosłym życiu.

Wszystkie w/w czynniki zapobiegają wypaleniu się sił, które identyfikowane jest z wyczerpaniem czyli stanem zmęczenia zarówno fizycznego jak i psychicznego ludzi trudniących się udzielaniem pomocy innym. Według Santinello (1990)[3]wypalenie jest psychofizycznym stanem, któremu towarzyszy apatia, zdystansowanie i chłód w relacjach interpersonalnych, poczucie wyczerpania emocjonalnego swoich zasobów psychicznych a także bezradność w działaniu.Burisch(1989)[4]wskazuje na „zaburzone epizody działania" kumulujące się w stan „utraty autonomii".W obu przypadkach mamy do czynienia z sytuacjami, w których osoba systematycznie*doświadcza deficytu zasobów, co z jednej strony wyzwala procesy mobilizacyjne* określane terminem „stres", a z drugiej strony może skutkować pojawieniem się poczucia niekompetencji, które stres może wtórnie nasilać.

Burisch(1989)[4] uważa, że "wypalenie" stanowi rozmyty zbiór symptomów lub zbiór ludzi ujawniających te symptomy a więc style życia, sposoby myślenia. Subiektywne odczucie braku autonomii-jej utrata-jest pierwotną przyczyną i czynnikiem niezbędnym do wystąpienia zespołu wypalenia się. Rodzice doświadczają silnej utraty autonomii w opiece nad dzieckiem w sytuacjach stale powtarzających się mają poczucie bezradności i jak napisała Sullivan są „schwytani w pułapkę" mają poczucie uwięzienia i wyobcowania, czują się samotni i pozbawieni możliwości zmiany. Ten aspekt może być kluczowy dla analizy wypalenia rodziców, ponieważ w przeciwieństwie do pracowników, rodzice nie mogą zmienić sytuacji. W teorii Burischa(1989)[4]duże znaczenie dla wypalenia ma konflikt ról, niejasność roli i brak wsparcia społecznego. Istotne znaczenie dla niwelowania ryzyka wypalenia u rodziców ma wsparcie społeczne. Konflikt ról natomiast niesie ze sobą ryzyko wypalenia szczególnieu matek, które w związku z koniecznością opieki nad dzieckiem muszą zmieniać plany życiowe, rezygnować z pełni życia. Zmiana społecznej roli matki do głównie opieki nad niepełnosprawnym dzieckiem jest dla większości frustrujące a po latach dochodzenia do akceptacji może stać się nobilitacją, ale to już wyższa filozofia. Mądra matka powinna odbierać fakt opieki nad dzieckiem niepełnosprawnym jako wyróżnienie, dar od Boga, który ją uświęca. Nie

jest sztuką wychowywać zdrowe, zdolne dzieci, ale mistrzostwem świata jest opieka i miłość do dziecka nie rokującego nadziei na normalne życie. Dojście do takiego poziomu myślenia jest szczytem dojrzałej filozofii cierpienia, która jest niezawodną w najbardziej traumatycznych sytuacjach życiowych jakich doświadczamy.

R. Burisch(1989)[4] zaznacza, że podstawą wypalenia są *zakłócone modele działania*, które mogą przerwać ich fragment. Do nich zaliczamy:

1)Udaremnienie motywu, zwykle jest to przeszkoda, która może blokować osiągnięcie celu. Pojawia się w życiu rodziny dość często i można ją odnieś chociażby do pogarszającego się stanu zdrowia, niejasnej diagnozy, nawracających objawów chorobowych, bądź uzależnienia niepełnosprawnego dziecka. Innymi czynnikami pozostającymi poza rodziną mogą być problemy z poszukiwaniem właściwej pomocy, niechęć środowiska, kłopoty finansowe, utrudnienia wynikające z braku czasu wolnego i odpoczynku, które nawarstwiając się stanowią źródło zakłóconego sposobu działania.

2)Utrudnienie osiągnięcia celu-następuje wówczas, gdy cel można osiągnąć tylko kosztem deprywacji potrzeb i determinacjiwymagającej dodatkowych nakładów sił i energii. Przykładem tego modelu może być poszukiwanie nowych terapii, metod leczenia, bądź modyfikacji dotychczasowej w nadziei osiągnięcia celu.

3)Niewystarczająca nagroda-najogólniej można powiedzieć, że z formalnego punktu widzenia cel został osiągnięty, choć uzyskana nagroda nie spełniła oczekiwań. W praktyce można to zakłócenie działania odnieść do braku satysfakcjonujących efektów rehabilitacji, które były nieproporcjonalne, niewspółmierne z nakładempracy i zaangażowaniem obu stron.

4)Nieoczekiwane negatywne skutki uboczne, które niejednokrotnie mogą udaremnić wszelkie dotychczasowe osiągnięcia. W realnym świecie rodziny opiekującej się niepełnosprawnym dzieckiem oznacza to nałożenie się jednoczasowo wielu problemów o różnym charakterze ze wzmożoną siłą, która może skutkować utratą sił i ryzykiem wypalenia.

Problemem wypalenia się sił rodziców, zajęła się Ruth Sullivan(1979, 9,3, s.287-298)[5] ponieważ była matką niepełnosprawnego dziecka i osobiście doświadczyła takiej sytuacji. Skłoniło ją to do analizy procesu radzenia sobie i stopniowej akceptacji rodzicielskiej, jednocześnie było punktem wyjścia do podjęcia dyskusjina temat zagrożenia wypalaniem się.

W 1979 roku Sulilivan[5] i jej współpracownicy przedstawili koncepcje zespołu wypalenia się sił pojawiającego się u rodziców dzieci z zaburzeniami w rozwoju. *Samotność, izolacja, frustracja, beznadzieja, bezradność, poczucie „schwytania w pułapkę", brak możliwości wystąpienia znaczącej zmiany w życiu,* to charakterystyczne zdaniem Sullivan cechy funkcjonowania rodziców. Zdaniem autorki taki stan utrzymujący się długotrwale prowadzi do wyczerpania psychicznego i fizycznego. Jako przyczynę tego stanu Sullivan podaje *poczucie braku pomocy ze strony innych ludzi a także wyczerpanie się skutecznych metod rozwiązywania nowych*, bardziej skomplikowanych, nierzadko nawarstwiających

się problemów terapeutycznych własnego dziecka.

Według Procacciniego i Kiefabera(1983)[6] wypalenie rodzicielskie występuje jako funkcja chronicznego stresu z powodu zderzenia się z nieustającymi wymaganiami i potrzebami ze strony rodziny. Te żądania *wyczerpują energię i demotywują. Brak oczekiwanego rezultatu osłabia siły, zniechęca do działania, zabija wiarę i nadzieję na lepszą przyszłość*. Jest źródłem frustracji i gniewu.

Ciekawe badania przeprowadził zespół Tadeusza Gałkowskiego(PisulaE.1992)[7]wskazując piętnaście psychologicznych czynników sprzyjających wystąpieniu zespołu wypalenia się sił. Badanymi byli rodzice dzieci autystycznych i z chorobą Downa. Do znaczących czynników można zaliczyć:

-poczucie przeciążenia sprawowaniem ciągłej opieki nad dzieckiem ciężko chorym,-poczucie osamotnienia i braku pomocy,-poczucie niemożności osiągania znaczących zmian w życiu,-poczucie braku oczekiwanych wyników mimo zaangażowania w terapię dziecka,-poczucie wyłącznej odpowiedzialności za los dziecka,

Ponadto z doświadczeń własnych matkinależy dodać:-poczucie braku perspektyw dla niepełnosprawnego dziecka,-poczucie beznadziejności dnia codziennego,-poczucie braku sensu życia w odniesieniu do ciężko chorego dziecka,-poczucie braku satysfakcji z prowadzonej terapii, bądź oczekiwanych wyników,-działania pod presją, w ciągłym stresie, zagrożeniu o życie i zdrowie.

E. Pisula(1992)[7]prezentuje pogląd, że przyczyną pojawienia się u rodzicówpoczucia „wypalania się sił» jest: brak postępów w rozwoju dziecka, brakwsparcia pedagogiczno-terapeutycznego, należy uzupełnić, jako właściwego wsparcia odpowiadającego potrzebom danej osoby.

Autorka swój pogląd opierana wynikach badań angielskich uczonych dodając, że w wyniku długotrwałego stresu i poczucia „wypalania się sił» u matek nastąpiło

„zdecydowane pogorszenie się ich stanu zdrowia, nasilenia takich dolegliwości jak: cukrzyca, rozedma płuc, nadciśnienie.» Niezmiernie ważne jest, aby udzielenie matce dziecka niepełnosprawnego wsparcia psychicznego w sytuacjach stresu, wyczerpania i zniechęcenia nastąpiło bez zwłoki tzn. adekwatnie do czasu wystąpienia symptomów wypalenia się sił.

Z badań wynika, że *poziom stresu był jednym znaczącym predyktorermzarówno wypalenia jak i wyczerpania emocjonalnego matek*. W literaturze(Majewska,dostęp 2017-07-06, godz. 21:15)[8]długotrwały stres związany z opieką określa się mianem :**Zespołu stresu opiekuna** (**CSS** - CaregiverStressSyndrome) i jest to stan fizycznego, psychicznego i emocjonalnego wyczerpania, który pojawia się u części osób sprawujących długotrwałą opiekę nad kimś, kto nie może samodzielnie funkcjonować.

Opieka nad osobą niesamodzielną, schorowaną a w szczególności dzieckiem, to ciężka praca. Taka osoba najczęściej wymaga całodobowej opieki, w czasie której potrzebuje pomocy przy wykonywaniu podstawowych

czynności - jedzeniu, chodzeniu, myciu się, a nawet przy załatwianiu potrzeb fizjologicznych. Niestety, ten ogromny ciężar obowiązków spada zwykle tylko na jedną osobę - najczęściej na współmałżonka lub dziecko osoby chorej. Opiekun rezygnuje z życia rodzinnego, towarzyskiego i zawodowego, by pozostać w domu wraz ze swoim podopiecznym - w domu, który z czasem staje się swego rodzaju więzieniem.

Dodatkowo otoczenie (lekarze, rodzina, przyjaciele), które rzadko wspiera opiekuna w tym ciężkim zadaniu, wywiera na niego ogromną presję, ponieważ oczekuje pełnego zaangażowania się w opiekę i idealnego wywiązywania się ze swoich obowiązków, co jest bardzo trudne. Niestety, brak pełnego poświęcenia może zostać odebrany jako egoizm, przejaw braku miłości. W związku z tym opiekun stara się całkowicie oddać swojej pracy, co zwykle jest zadaniem ponad jego siły.

Sytuację często pogarsza brak komunikacji z chorym, utrudnianie przez niego wykonywania obowiązków, a także brak wdzięczności z jego strony - opiekunowie często czują się niedocenieni i niezauważeni przez osobę, której się poświęcają. Język komunikacji z chorym psychicznie jest specyficzny i uzależniony od stabilizacji bądź nasilenia choroby. Od stanu zdrowia zależy, czy dotrzemy siłą argumentów do chorego, czy też nie. Bez względu na efekt i poziom dialogu, próbę należy podjąć.Podopieczni niekiedy mogą być wręcz negatywnie nastawieni do swojego opiekuna.

Innym ważnym czynnikiem, który utrudnia pracę opiekuna, jest *brak wsparcia finansowego.* Rodzina dźwiga materialne, emocjonalne i społeczne konsekwencje choroby.

W wymiarze subiektywnym dyskomfort psychiczny rodziny związany jest z poczuciem stygmatyzacji z powodu chorego psychicznie w tejże rodzinie. Aspekt obiektywny odnosi się do zmian w codziennym życiu, relacjach rodzinnych i społecznych.

Zespół „wypalania się sił» może wystąpić na różnym tle, nieomal u każdego człowieka. Zdaniem A. Maciarz (2004as.42-44)[9]na zespół wypalenia się siłbardziej narażone sąmatki samotne, nadmiernie obciążone obowiązkami i nie mające wsparcia ze strony osób bliskich.

Zespól wypalenia się sił zależy zdaniem Sullivan od stopnia nasilenia występujących trudności w sprawowaniu opieki, a także od tego, czy zapewnione sąefektywne sposoby odpoczynku i regeneracji sił dla matek tychże dzieci. Należy dodać, że czynnikiem progresywnym w zespole wypalenia się sił jest rodzaj niepełnosprawności dziecka, nad którym sprawujemy opiekę.

Jak podaje M. Florkowski(1998)[10] „termin „wypalania się» (*burnout*) określa stan, w którym osoba traci zainteresowanie innym człowiekiem, zaczyna go traktować bardziej jak rzecz niż istotę ludzką.

Taką postawę może przyjąć każdy w szczególnych warunkach.Nie wszystkie osoby są jednak podatne na utratę zainteresowania innymi, ponieważ ludzie różnią się odpornością na stres, a także sposobami radzeniasobie z nimi. W świecie nauki znane są przypadki kobiet, na które traumatyczne sytuacje

życiowe działają mobilizująco. Najlepszym sposobem jest natychmiastowe, bez zwłoki podjęcie się nowych zadań. Wojowniczki, bez względu na sytuację nie ustają w walce o lepsze jutro swoich niepełnosprawnych dzieci. Są aktywne w wielu wymiarach życia, niezależne, samotnie pokonują wszystkie trudy życia, i to jest najprawdopodobniej fenomenem niezawodnej siły. Ta siła *„to riseup"* jest cechą silnej kobiety, skupionej na nieustannej pracy nad sobą w służbie innym.

Jeżeli zdarzają się chwile zwątpienia, bezsilności, to są one przelotne i stają się motywacją do kolejnych wyzwań. One nigdy się nie poddają, szukają nowych rozwiązań, stymulują wszystkich wokół do działania, zarażają energią, wolą walki, ich pokłady nadziei są nieograniczone. Pozytywne myślenie jest niezawodną karmą do ciągłego powstawania i działania.

Podsumowanie

Problem wypalenia się sił i ciężaru opieki nad dzieckiem chorym psychicznie nie był tematem poruszanym w publikacjach naukowych. A jest obciążony dużym ryzykiem wystąpienia zjawiska wypalenia się sił, szczególnie u matek samotnie zderzających się z trudem opieki i wychowania dziecka niepełnosprawnego psychicznie. Choroba psychiczna jest specyficzną niepełnosprawnością, ponieważ dotyczy stricte układu nerwowego, naszego centrum dowodzenia, powiernika naszych myśli, poglądów, pragnień. Kroczyć u boku zniewolonego chorobą ukochanego, często jedynego dziecka, bez względu na Jego stan, towarzyszące uzależnienie, należy do kategorii trudnych. Bezsilność wobec fenomenu nieuleczalnej choroby dziecka nie służy akceptacji a wręcz przeciwnie rodzi zwątpienie i jest źródłem frustracji. Dlatego powinniśmy się skupić na działaniach zapewniających komfort psychiczny matkom doświadczanym „darem" opieki, poprzez przede wszystkim pracę zawodową, możliwość samorealizacji i osiągania sukcesów. Niezmiernie ważnym jest praktyczne wsparcie czyli działanie „na zawołanie". Nie bez znaczenia jest realne poczucie samostanowienia,dlatego tężnie wolno Im odbierać reszty godności,ubezwłasnawalniając je społecznie. Marzeniem każdej z Nich byłaby stabilizacja ekonomiczna, żeby nie musiały martwić się o jutro. Aby zapewnić utrudzonym Matkom czas na efektywne sposoby odpoczynku i regenerację sił cudownie byłobyzorganizować zastępstwo choć na dwa dni. Jeżeli istnieje taka potrzeba należy Je wesprzećtreningami radzenia sobie w trudnych sytuacjach,wzmacniać odporność na stres. W sytuacjach traumatycznych stymulować procesy mobilizacyjne, pozytywne myślenie, umiejętność czasowego dystansowania się od problemów dnia codziennego, resetowania złych emocji i wewnętrznego oczyszczania z toksyn.Aktywna postawa życiowaoraz posiadanie zasobów własnych takich jak: ugruntowany system wartości, poczucie własnej wartości,silny kręgosłup moralny,zestaw cech osobowości w tym temperament,własna filozofia cierpienia bądź oparta na doświadczeniu innych,autonomia(niezależność), umiejętność dawania sobie „głasków",pasje, zainteresowania i wreszcie niezłomna wiara i nadzieja są gwarancją siły i niezawodnej mocy matki, która samotnie towarzyszy dziecku

обciążonemu podwójną diagnozą. Ale jesteśmy świadomi tego, że matek z takimi zasobami osobistymi jest niewiele, dlatego też troska o Nie powinna być priorytetem dla bliskich, środowiska lokalnego, zakładów pracy, czy też samorządów. Istotnym jest, aby nie ograniczyć się do głoszenia szczytnych teorii, idei, bo to tylko słowa w przestrzeni wirtualnej, ale połączyć je mostem dialogu i praktycznych działań w budowaniu dobra na rzecz prawdziwie potrzebujących.

Literatura

1)F. Bryant,(1989). A four-factor model of perceived control: avoiding, coping, obtaining and savoring.J. Personal. 4: 773–797.

2)R.Lazarus,S. Folkman, (1984).Stress, appraisal and coping. New York: Springer-Verlag.

3)M. Santinello,(1990). The Burnout Syndrome, Italy.

4) M. Burisch,(1989). Das Burnout Syndrome. Theorie der innerenErschopfiung, Berlin Springer.

5) R.C. Sullivan,(1979) Siblings of autistic children, Journal of Austim and Developmental Disorders, 9,3, s.287-298.

6) J. Procaccini, M. W. Kiefaber,(1983). Parent Burnout, New York

7) E. Pisula,(1992). Stres rodzicielski i zespół wypalenia się sił u rodziców dzieci autystycznych, (niepublikowana praca doktorska).

8) M. Majewska Zespół stresu opiekuna - co to jest? Przyczyny, objawy i leczenie zespołu stresu opiekuna. Pobrano z:http://www.poradnikzdrowie.pl/psychologia/choroby-psychiczne/zespol- stresu-opiekuna-co-to-jest-przyczyny-objawy-i-leczenie-zespolu_33780.html , 2017-07-06, godz. 21:15

9)A. Maciarz, (2004a), Macierzyństwo w kontekście zmian społecznych.Warszawa, Wyd. „Żak", s.42-44.

10) M. Florkowski,(1998). Syndrom wypalania psychicznego w zawodzie nauczyciela, [w:] Zdrowie psychiczne w zawodzie nauczycielskim, Red. T. Rongińska, W. Gajda, Zielona Góra, Potsdam Wyd. WSP

BEZPIECZEŃSTWO PAŃSTWOWE, A SŁUŻBY SPECJALNE – KRÓTKA ANALIZA HISTORYCZNA

Mgr Poborski Patryk
Student Uniwersytetu Gdańskiego
patryk.poborski@prokonto.pl

Służby specjalne na świecie egzystowały już w czasach starożytnych, w średniowieczu i nowożytności[1]. Postęp cywilizacyjny ma bezpośredni wpływ na działalność wywiadowczą i kontrwywiadowczą, która to rozwija się wraz z procesem budowania bezpieczeństwa państwa.[2] W starożytności uzyskanie informacji o wrogu, liczebności wojsk, czy terenie bitwy było nie lada wyzwaniem. Takie zadania specjalne realizowane były przez antyczne „specoddziały"[3] często przy mniejszym czy większym udziale ichniejszych bogów tj. Eris, którą to uważa się za prowokatorkę wojny trojańskiej[4]. Pierwsze wzmianki o szpiegach spotkamy właśnie przy Troi, mowa tu o dwóch osobach z różnych obozów walki – Diomedesie[5] i Synonie, nie wspominając o znanym nam wszystkim „koniu trojańskim" z „specoddziałem" w środku. To jedne z pierwszych przykładów działania służb specjalnych w czasach starożytnych.

Historia służb specjalnych

Służby specjalne zyskują na znaczeniu najczęściej w sytuacjach kryzysowych, wzrastaniu napięć czy wybuchu wojny.[6] Po drugiej stronie globu chiński strateg Sun Tzu (600 p.n.e.) wskazuje nam, że „*sto zwycięstw w stu bitwach nie jest szczytem osiągnieć. Najwyższym osiągnieciem jest pokonać wroga bez walki. Dlatego sprawą najwyższej wagi w wojnie jest rozbicie strategii wroga*"[7]. Daje nam do zrozumienia, jak ważne jest posiadanie informacji dla osiągniecia własnych celów. Sun Tzu zdobyte dane nazywa „przewidującą wiedzą". Dywagując dalej Azjata tak określa ludzi zajmujących się wywiadem: „*Spośród ludzi armii nikt nie jest tak bliski dowódcy jak poufny agent, ani też w nagrodach generał nie jest tak hojny wobec nikogo, jak wobec zaufanego informatora. Z wojskowych tajemnic żadne nie są tak dobrze strzeżone, jak te dotyczące tajnych planów*"[8]. Chiński strateg określa tym samym dwie, uważane za fundamenty strefy działań tajnych – zdobywanie danych i bezpieczeństwo

1 W. Filipkowski, W. Mądrzejowski, *Biały Wywiad. Otwarte źródła informacji – wokół teorii i praktyki*, Warszawa 2011, s. 44.

2 A. Żebrowski, *Wywiad i kontrwywiad XXI wieku*, Lublin 2010, s.17.

3 Tamże, s. 18.

4 B.W. Tuchamn, *Szaleństwo władzy. Od Troi do Wietnamu*, Katowice 1992, s. 5.

5 Homer, *Pieśń 5 („Waleczne czyny Diomedesa")*, s. 95-126.

6 K. Gruberg, *Szpiedzy Stalina. Z dziejów wywiadu radzieckiego*, Warszawa 1996, s. 6.

7 Sun Tzu, *Sztuka Wojny*, Warszawa 1994, s. 35.

8 Tamże, s. 143.

swoich zasobów. Sun Tzu ukazuje znaczną rolę i niezbędność sekretnych działań do uzyskania planowanych rezultatów.

Natomiast „Stary Testament", a konkretnie zawarta w nim „Księga Liczb" zawiera opis wysłania przez Mojżesza swoich agentów na tereny Kanaa: „*Jahwe przemówił do Mojżesza: Wyślij mężów, aby przebadali ziemią Kanaan, którą przeznaczam dla synów Izraela. Wyślijcie po jednym mężu z każdego pokolenia waszych ojców, i to same osoby znaczniejsze*"[9]. Powyższy cytat świadczy o tym, że w misjach typowo wywiadowczych mogli uczestniczyć tylko wybrani, o ugruntowanej pozycji i znacznym statusie społecznym ludzie. Jest to logiczne posunięcie z punktu widzenia bezpieczeństwa zadania, ponieważ są oni mało podatni na wpływy obcego otoczenia.

A przecież infiltracja wrogiego środowiska wiąże się bezpośrednio z owym wpływem poprzez fizyczne przebywanie na jego terytorium. Często też operacje wywiadowcze, są bardzo kosztochłonne, czasami bardziej niż potencjalne korzyści, dlatego też bardzo ważnym jest wybór szpiegów gotowych na takie niedogodności.

Wraz z rozrostem królestw w średniowieczu, zwiększaniem się ich granic, niezbędna stała się większa kontrola społeczeństwa spowodowana wzrostem jego populacji, pojawiła się zatem potrzeba utworzenia większych grup do prowadzenia działalności o charakterze służb specjalnych oraz ochrony bezpieczeństwa wewnętrznego. Tym samym zaczęły powstawać zespoły o cechach informacyjnych i policyjnych. Posiadały one własne komórki komunikacji, jak również represji. Jednym z pierwszych przykładów powstania początkowej organizacji wywiadowczej w państwie uwidacznia się na przykładzie Kalifatu Abbasydzkiego (IX n.e.). Mianowicie uwagę przykuwa tutaj instytucja na pozór zwykłego urzędu pocztowego. To naczelnik urzędu pocztowego posiadał służbę składającą się na cały kraj (w każdej prowincji znajdował się urząd pocztowy).

W Bagdadzie – głównym budynku poczty znajdowały się siatki planów dróg całego państwa z rozkładem rożnych stacji i odcinków pomiędzy nimi. Niewinny z pozoru urząd pocztowy służył tamtejszemu władcy za narzędzie kontroli informacji. „*Główny naczelnik poczty miał inną ważną funkcję poza doglądaniem poczty cesarskiej i nadzorowaniem pracy przy zakładaniu różnych placówek pocztowych. Był także szefem szpiegowskiego systemu, któremu podlegała cała służba pocztowa. Dlatego też pełny jego tytuł brzmiał: kontroler poczty i służby wywiadowczej. W tym charakterze występował jako naczelny inspektor i bezpośredni agent centralnego rządu. Prowincjonalny naczelnik poczty składał sprawozdania o zachowaniu się i działalności urzędników rządowych w jego prowincji, nie wyłączając samego gubernatora albo jemu, albo bezpośrednio kalifowi*"[10]. Misje wywiadowcze zlecano kupcom, wędrownym sprzedawcom, czy też obieżyświatom, którzy niejednokrotnie działali podobnie jak współczesny detektyw.

Przenosząc się do XVII wieku warto zwrócić uwagę na agenturalną

9 Stary Testament, Poznań 1973, Księga Liczb 13, 1-2, KSW, s. 237.

10 P.K. Hitti, *Dzieje Arabów*, Warszawa 1960, s. 262-268.

działalność Szwecji w stosunkach z Rzeczpospolitą. Sztokholm przeżywający okres dobrobytu i świetności, mając na celu stanie się regionalnym mocarstwem bezwzględnie stosował różne techniki wywiadowcze oraz dyplomatyczne pomocne przy realizacji własnych interesów, rzecz wiadoma - niekorzystnych dla Polski. Służby specjalne Królestwa Szwedzkiego intensywnie werbowały agentów wśród elity państwowej, szlachty, kościoła, mieszczaństwa, innowierców i chłopów. Kupiectwo i mieszczaństwo cechowała mobilność przydatna dla szpiega. Szlachtę i magnaterię natomiast wpływy. Ich potencjał decyzyjny, dostęp do sekretów państwowych, a także lekkość uzyskiwania różnych ważnych informacji. Pospólstwo niestety ograniczało przywiązanie do jednej lokalizacji – swojej ziemi, jednak chłopi byli niezastąpieni przy sztucznym wzniecaniu rebelii i tworzeniu antagonizmów klasowych[11]. Świetnym przykładem sztokholmskiego współpracownika służb specjalnych był książę Krzysztof Radziwiłł. Zdaniem króla Zygmunta III Wazy Radziwiłł, broniąc Rygi przed Szwedami, walczył w sposób niewłaściwy, bez stosownego zaangażowania i wigoru[12]. Hetman stał w opozycji królewskiej, pielęgnował więzi z Gustawem Adolfem oraz elitami szwedzkimi. Według Ludwika Camerariusa książę Radziwiłł wolałby zerwać unię Polski i Litwy niż walczyć z Gustawem Afolfem. Czarę goryczy przelał „spisek orleański" mający na celu detronizację Zygmunta III Wazy, w którym uczestniczył litewski hetman[13].

Badając wywiad i kontrwywiad warto byłoby się przyjrzeć służbom specjalnym Republiki Weneckiej, jak również monarchiom absolutnym z XVII i XVIII wieku, które to bardzo ceniły przewidywanie w porę zamiarów ewentualnych rywali. Specjalne komórki wywiadowcze funkcjonowały już w armii pruskiej Fryderyka Wielkiego. Ich znaczenie wzrosło jeszcze bardziej podczas wojen napoleońskich i dalszych podbojów kolonialnych. Rozkwit komunikacji, technologii, odkrycie telegrafu, zdjęć i aparatów telefonicznych, zwyżkowa szybkość przepływu danych ulepszały zdolności operacji wywiadu służb specjalnych.

Współczesne służby bezpieczeństwa

XX wiek przyniósł rywalizację dwóch mocarstw Anglii i Francji. Oba państwa mogły się pochwalić długą tradycją w dziedzinie służb specjalnych. Wzorce francuskiej i angielskiej struktury tajnych służb zawierały w sobie wywiad zewnętrzny, kontrwywiad, wywiad wojskowy, morski i kolonialny. Warto też wspomnieć o wywiadzie w cesarstwie niemieckim tzw. III b, który to trwał długo pod różnymi rodzajami działalności. Mniej imponujące służby specjalne cechowały Austro-Węgry, ichniejsze *Evidenzburo*, ograniczało się głównie do bezpieczeństwa wewnętrznego państwa zapominając o wywiadzie zagranicznym. Taki stan rzeczy spowodowały liczne zagrożenia dla kraju tj.

11 L. Sikora, *Szwedzi i Siedmiogrodzianie w Krakowie od 1655 do 1657 roku*, Kraków 1908, s. 85.

12 H. Wisner, *Wojna polsko-szwedzka w Inflantach 1621-1622, "Zapiski Historyczne"*, t. 56, 1991, z. 4, s. 55.

13 U. Augustyniak, *„Spisek orleański" w latach 1626-1628*, Warszawa 1990, s. 87.

ruchy narodowowyzwoleńcze – groźne, ponieważ Austro-Węgry zamieszkiwało wiele różnych grup narodowościowych, a gospodarka kraju nie była zbyt imponująca. Podobna sytuacja dotknęła Rosję i Turcję. Turcja po stracie swojej dominującej pozycji w regionie starała się jedynie utrzymać stabilność. Dlatego koncentrowała się głownie na nadzorze wewnętrznym. Rosja posiadała słynną Ochranę – policję polityczną, ale z braku wizji, ambicji i finansów jej wywiad zagraniczny nie był zbyt imponujący. Dynastia Mandżurska władająca w Chinach, zagrożona w swoich wpływach, ogarnięta represjami zmobilizowała niezliczone ilości tajnych szpiegów. Niedaleki sąsiad chińczyków, kraj kwitnącej wiśni – Japonia szczyciła się sukcesami militarnymi w wojnie z Rosją. Co było dowodem świetnej efektywności jej służb specjalnych.

Dzięki I Wojnie Światowej organizacje wywiadowcze prosperowały. Rozwój technologii, różne wynalazki i osiągniecia naukowców tj. radio czy telefon wprowadziły nową jakość w komunikacji i co za tym idzie podsłuchu. Operacje zwiadowcze zyskiwały na skuteczności dzięki skokom spadochronowym czy zdjęciom z lotu ptaka (lotniczych). Dawne praktyki służb specjalnych rozwinięto do granic możliwości. Wzmocniono prace wywiadu, szpiegów używano z fantazyjną dotąd siłą, zwiększono wywiad gospodarczy i propagandę polityczną. Przez okres międzywojenny oraz II Wojnę Światową służby wywiadu i kontrwywiadu jeszcze bardziej zintensyfikowały swoją niezbędną rolę w funkcjonowaniu każdego państwa. Ten okres przyczynił się do dużego rozwoju tajnych organizacji.

Zimna wojna to okres walki dwóch ideologii – kapitalizmu z komunizmem oraz państw – Stanów Zjednoczonych z Rosją (ZSRR). Prezydent USA Roosevelt ku niezadowoleniu premiera Wielkiej Brytanii Churchilla miał przyjazny stosunek do polityki Stalina. Wyznawał on doktrynę izolacjonizmu swojego kraju. Nie chciał się on mieszać w sprawy Europy, o czym świadczy zapewnienie przywódcy ZSRR o szybkim wycofaniu się wojsk amerykańskich ze starego kontynentu – w ciągu zaledwie dwóch lat po wojnie[14]. Nic nie zapowiadało przyszłej „cichej walki" obu mocarstw. Polityka USA względem Rosjan zmieniła się po objęciu urzędu prezydenta Stanów Zjednoczonych przez Trumana[15] oraz odkryciu prawdziwych intencji i sposobu myślenia radzieckiego „sojusznika". Wielkim szokiem dla całego zachodniego świata było wykrycie, że dotychczasowy sojusznik - ZSRR rekrutował i zainstalował w większości demokratycznych krajów swoich agentów na nieznaną dotąd szeroką skalę. Jak grzyby po deszczu w krajach zachodnich wyrastały partie komunistyczne finansowane i wspierane przez Rosję. Radzieckie służby specjalne przodowały w swoich poczynaniach. 21 stycznia 1950 roku wybuchł jeden z większych skandali: wysoki rangą urzędnik Departamentu Stanu Alger Hiss został skazany za szpiegostwo na rzecz Związku Radzieckiego. Kilka dni później na światło dziennie wychodzi informacja, iż Klaus Fuchs był agentem radzieckiego wywiadu, który pracował bezpośrednio przy budowaniu pierwszej bomby

14 J. Walker, *Trzecia wojna światowa*, Kraków 2014, s. 32

15 Tamże, s. 54

atomowej – Programie Manhattan. To dzięki temu działaniu komunistyczne mocarstwo zbudowało tak szybko swoją własną wersję „broni zagłady”[16]. Zaraz potem w Ameryce wdrożono specjalny program badania lojalności urzędników państwowych. Odpowiedzią USA na niezwykle rozbudowaną i aktywną agenturę ZSRR było powstanie CIA, która początkowo nie miała możliwości, ani uprawnień do przeprowadzenia tajnych operacji, lecz już niedługo amerykańska Rada Bezpieczeństwa Narodowego poszerzyła zakres działań agencji o propagandę, wojnę gospodarczą, prewencyjne działania bezpośrednie, w tym sabotaż, zapobieganie sabotażowi, działania niszczące i pomoc w ucieczkach, akcje wywrotowe przeciwko wrogim państwom, w tym pomoc dla podziemnych ruchów oporu, partyzantów i ruchów wyzwoleńczych tworzonych przez uchodźców, oraz wsparcie dla miejscowych grup antykomunistycznych w zagrożonych krajach wolnego świata. Miało to na celu „*umożliwienie rządowi Stanów Zjednoczonych wiarygodne wyparcie się wszelkiej odpowiedzialności w razie ich wykrycia*”[17]. Nowa agencja spisywała się świetnie i odnosiła spektakularne sukcesy, jednak jej niezależność i tajny tryb działania wkrótce wyszedł na jej niekorzyść. Kennan tzw. architekt polityki zimnej wojny wobec coraz większej skali i zuchwałości CIA przyznał, że zalecenie tego sposobu działania było „*największym błędem, jaki kiedykolwiek popełnił*”[18]. Liczba misji i ich skala nie pozwoliła CIA zostać w cieniu. Rola służb specjalnych znacznie wzrosła, mogły nawet obalać rządy całych krajów, tak jak udało się to CIA w Iranie i Gwatemali. Na początku lat sześćdziesiątych agencja była postrzegana w całej Ameryce Południowej i na Bliskim Wschodzie jako mityczne narzędzie USA do pozbywania się niewygodnych rządów. Bezkarność służb specjalnych Ameryki skończyła się przy wybuchu afery Watergate. To czas, kiedy służby specjalne muszą dbać o swoją pozycję w oczach opinii publicznej[19].

Koniec zimnej wojny to ogromne zmiany w funkcjonowaniu, konstrukcji, organizacji i rozkwicie społeczności międzypaństwowej na różnych polach działania. Następująca globalizacja, nowe ideologie, rozwój technologii, tworzące się społeczeństwo informacyjne to frazy kluczowe startu XXI wieku[20]. Rozpad bipolarnego porządku świata zmienił na najbliższe 25 lat w niebagatelny sposób międzynarodowe środowisko bezpieczeństwa narodowego i światowego[21]. Wydawałoby się, że rozpad ZSRR, koniec globalnego konfliktu

16 J. Gaddis, *Teraz już wiemy*, Warszawa 1999, s. 127-128

17 NSC 10/2, *„National Security Council Directive on Office of Special Projects”*, 18 czerwca 1948 r., FRUS, 1945-1950, *Emergence of the Intelligence Establishment*, Washington 1996, s. 714.

18 W. D. Miscamble, *George F. Kennan and the Making of American Foreign Policy, 1947-1950*, Pinceton 1993, s. 109.

19 R. Faligot, R. Kauffer, *Służby specjalne. Historia wywiadu i kontrwywiadu na świecie*, Warszawa 2006, s. 620

20 A. Tubielewicz, *Zarządzanie strategiczne w biznesie międzynarodowym*, Warszawa 2004, s. 15.

21 A. Żebrowski, *Ewolucja Polskich Służb Specjalnych. Wybrane obszary walki*

światowego uczynił świat bezpiecznym. Nic bardziej mylnego. Pojawiło się wiele konfliktów i kryzysów regionalnych, religijnych, narodowościowych czy etnicznych. W nowych czasach pokój na świecie w coraz większym stopniu zależy od postępowania globalizacji. Dzięki nowej technologii i mediom przepływ informacji staje się dostępny dla każdego. Na przykład biedny Pakistańczyk może zobaczyć bogactwo Beverly Hills, staje się świadomy różnic poziomu rozwoju i życia między państwami majętnymi i ubogimi, co może wywołać frustrację i niezadowolenie społeczne – potężny konflikt. Nowe czasy przyniosły agencjom wywiadowczym świeżą i zintensyfikowaną formę terroryzmu i temu zagrożeniu będą najczęściej poświęcać swoje działania. Poza terroryzmem muszą się zmierzyć także z wojną informacyjną. Co ciekawe terroryzm w połączeniu z walką informacyjną tworzy nowe zagrożenie – cyberterrozym. Nowoczesny terrorysta korzystając z powszechnego dostępu do komputera i Internetu może bez problemu włamać się do sieci i systemów informatycznych by przykładowo zmodyfikować oprogramowanie elektrownii atomowej doprowadzając do jej awarii – wybuchu. Od czasu wybuchu konfliktu na Ukrainie w 2014 roku istny rekonesans przeżywają największe służby USA oraz Federacji Rosyjskiej. Ich działania mogą przypominać znamiona zimnej wojny[22].

Podsumowanie

Z powyższego opisu ewolucji służb specjalnych od starożytności do czasów współczesnych można dojść do wniosku o istocie ich „tradycyjnej" roli w państwie. Według autora książki „Służby specjalne w państwie demokratycznym" – S. Zalewskiego definiują ją następujące właściwości:

„a) działalność tajnych służb jest widoczna w powiązaniu z instytucją wiedzy – związek ten ma charakter stały – opisywanie działalności tajnych służb bez odniesienia do kręgów decyzyjnych (ośrodka władzy, dysponenta służb) wydaje się nie mieć sensu;

b) celem tajnych działań jest zdobywanie bądź ochrona informacji; c) istotą metodyki zdobywania i ochrony informacji jest tajemnica;

d) tajemnica jest również czynnikiem potęgującym wpływ na procesy decyzyjne w państwie;

e) do działań tajnych wykorzystuje się osoby pozostające, z racji wykonywanych zwodów, w naturalnym – społecznym obiegu informacji, jakbyśmy dzisiaj powiedzieli (handlarzy, podróżników, kurierów pocztowych czy prostytutek);

f) instytucje zajmujące się wytwarzaniem i dystrybucją informacji, pośredniczeniem w jej wymianie są zatem naturalnym polem aktywności służb;

g) ludzie wykonujący (z powodzeniem) tajne misie cieszą się dużym zaufaniem rządzących i mogą uzyskiwać wpływ na ich decyzje;

---

informacyjnej, Kraków 2005, s. 9.

22 http://wiadomosci.wp.pl/kat,1356,title,Renesans-szpiegostwa-Zimna-wojna-miedzy-agentami-Rosji-i-USA-powrocila-ze-zdwojona-sila,wid,15729745,wiadomosc.html?ticaid=114ff8 [dostęp 06.06.2015].

h) ranga tajnych działań jest w państwie zawsze relatywnie wysoka, zawsze również wykazuje tendencję rosnącą w sytuacji wewnętrznych konfliktów, walki o władzę, akcji zbrojnej czy też zbrojnego konfliktu”[23].

Wywiad można określić jako organizację, której zadaniem jest zdobywanie danych niezbędnych dla bezpieczeństwa państwa, natomiast kontrwywiad najczęściej zajmuje się zwalczaniem pracy obcego wywiadu. Literatura przyjmuje wywiad jako „jeden ze sposobów działalności, polegającej na zbieraniu i opracowywaniu przez wyspecjalizowane służby wiadomości o innych państwach w celu wykorzystania ich w interesie własnego państwa”[24]. Natomiast w innym przykładzie z monografii: „wywiad to jeden ze sposobów rozpoznania strategicznego, polegający na zbieraniu za granicą wiadomości o danym kraju; organizacja, instytucja zbierająca te informacje; rzadziej służba śledcza na terytorium własnego kraju”[25]. W przytoczonym cytacie można jedynie nie zgodzić się w sytuowaniu wywiadu w relacji do operacji śledczych na powierzchni własnego państwa. W innym ujęciu wywiad to „organizacja wyspecjalizowana w zbieraniu wiadomość o innych państwach oraz opracowywaniu ich w celu wykorzystania w sferze politycznej, ekonomicznej i militarnej na użytek własnego państwa”[26]. Pozaprawne środki, jakimi może posługiwać się wywiad przy uzyskiwaniu danych określa ten cytat: „zazwyczaj państwowe organy, których zadaniem jest nielegalne zdobywanie niedostępnych innymi sposobami informacji o politycznych, gospodarczych, wojskowych i innych działaniach kraju będącego przedmiotem zainteresowania”[27].

Kontrwywiad zaś w ujęciu być może zbyt szerokim to „określenie organów specjalnych, zazwyczaj państwowych, których zadaniem jest walka z bezprawną działalnością zagrażającą bezpieczeństwu państwa”[28]. Kontrwywiad można jeszcze definiować jako „działania, podejmowane celem udaremnienia wysiłków wrogich służb wywiadowczych w penetrowaniu lub dekonspirowaniu własnej służby wywiadowczej i jej operacji”[29]. Powyższy cytat uwidacznia nam rolę kontrwywiadu jako jednostkę usługową wobec własnego wywiadu. Jest to drobny zakres możliwych posunięć kontrwywiadu. Można przyjąć, że funkcja wywiadu jest zewnętrzna wobec kraju, ponieważ ukierunkowana jest na zdobywanie informacji niezbędnych z punktu widzenia państwa. Analogicznie kontrwywiad sprawuje zarazem rolę wewnętrzną, ponieważ ma chronić zasoby danych własnego kraju przed ich zdobyciem przez wrogi wywiad. Kolejną różnicą pomiędzy tymi dwoma zagadnieniami jest związek pomiędzy

23 S. Zalewski, *Służby specjalne w państwie demokratycznym*, Warszawa 2005, s. 21-22.

24 S. Hoc, *Zagadnienia odpowiedzialność karnej za szpiegostwo*, Warszawa 1985, s. 36.

25 red. S. Skorupka, H. Auderska, Z. Lempieka *, Słownik języka polskiego*, Warszawa 1989.

26 S. Hoc, *Zagadnienia odpowiedzialności…*, cyt. wyd., s. 36.

27 K. Wojciechowski, *Encyklopedia szpiegostwa*, Warszawa 1995, s. 281.

28 S. Zalewski, *Służby specjalne w państwie demokratycznym*, Warszawa 2005, s. 25.

29 J. Piekałkiewicz, *Dzieje szpiegostwa…*, cyt. wyd. s. 11.

ich aktywnością, a normami prawa danego państwa. Zadaniem wywiadu jest przecież zdobywanie danych na terenie obcym (innego państwa), gdzie jego poczynań nie chroni prawo. Szpiegostwo w większości państw jest przecież przestępstwem. Kontrwywiad poprzez specyfikę swojej działalności jest chroniony przez prawo, ponieważ swoje operacje wykonuje legalnie (powinien) na terenie swojego kraju. W zależności od państwa wywiad i kontrwywiad może być prowadzony przez jedną organizację lub dwie samodzielne. Interpretację służb specjalnych jako wywiadu i kontrwywiadu obejmuje „zbiorcze określenie wszystkich służb wywiadowczych cywilnych i wojskowych oraz innych służb bezpieczeństwa, których działalność odbiega od zwykłej praktyki policyjnej. Należą do nich między innymi wywiady i kontrwywiady cywilne i wojskowe, specjalne jednostki antyterrorystyczne i do walki z narkomaniąoraz służby bezpieczeństwa zajmujące się ochroną przedstawicieli państw, ważnych budynków (…), interesów ekonomicznych oraz specjalne formacje w ramach policji, policji dla cudzoziemców”[30].

Bibliografia :

Filipkowski W., Mądrzejowski W., *Biały Wywiad. Otwarte źródła informacji – wokół teorii i praktyki*, Warszawa 2011.

Żebrowski A., *Wywiad i kontrwywiad XXI wieku*, Lublin 2010.

Tuchamn B.W., *Szaleństwo władzy. Od Troi do Wietnamu*, Katowice 1992.

Homer, *Pieśń 5 („Waleczne czyny Diomedesa”)*.

Gruberg K., *Szpiedzy Stalina. Z dziejów wywiadu radzieckiego*, Warszawa 1996.

Sun Tzu, *Sztuka Wojny*, Warszawa 1994.

Stary Testament, Poznań 1973.

Hitti P.K., *Dzieje Arabów*, Warszawa 1960.

Sikora L., *Szwedzi i Siedmiogrodzianie w Krakowie od 1655 do 1657 roku*, Kraków 1908.

Wisner H., *Wojna polsko-szwedzka w Inflantach 1621-1622, “Zapiski Historyczne”*, t. 56, 1991, z. 4.

Augustyniak U., *„Spisek orleański” w latach 1626-1628*, Warszawa 1990.

Walker J., *Trzecia wojna światowa*, Kraków 2014.

Gaddis J., *Teraz już wiemy*, Warszawa 1999.

NSC 10/2, *„National Security Council Directive on Office of Special Projects”*, 18 czerwca 1948 r., FRUS, 1945-1950, *Emergence of the Intelligence Establishment*, Washington 1996.

Miscamble W. D., *George F. Kennan and the Making of American Foreign Policy, 1947-1950*, Pinceton 1993.

R. Faligot, R. Kauffer, *Służby specjalne. Historia wywiadu i kontrwywiadu na świecie*, Warszawa 2006.

Tubielewicz A., *Zarządzanie strategiczne w biznesie międzynarodowym*, Warszawa 2004.

Żebrowski A., *Ewolucja Polskich Służb Specjalnych. Wybrane obszary walki informacyjnej,* Kraków 2005.

http://wiadomosci.wp.pl/kat,1356,title,Renesans-szpiegostwa-Zimna-wojna-miedzy-agentami-Rosji-i-USA-powrocila-ze-zdwojonasila,wid,15729745,wiadomosc.html?ticaid=114ff8 [dostęp 06.06.2015].

Hoc S., *Zagadnienia odpowiedzialność karnej za szpiegostwo*, Warszawa 1985.

Słownik języka polskiego, Warszawa 1989.

Wojciechowski K., *Encyklopedia szpiegostwa*, Warszawa 1995.

Zalewski S., *Służby specjalne w państwie demokratycznym*, Warszawa 2005.

30 K. Wojciechowski, *Encyklopedia szpiegostwa*, Warszawa 1995, s. 224.

Bezpieczeństwo państwowe a służby specjalne– krótka analiza historyczna
(abstrakt)

Artykuł ma na celu zaprezentowanie historii służb specjalnych – od starożytności do współczesności. Z powodu ograniczonego zakresu artykułu w aspekcie pojemnościowym jest to subiektywny dobór przedmiotu analizy (dla autora najbardziej reprezentacyjne w historii społeczno – politycznej świata), ale dający czytelnikowi możliwość zapoznanie się z tak ciekawym i jak na razie nie analizowanym zagadnieniem jakim jest zależność między bezpieczeństwem państwowym a służbami bezpieczeństwa. Treść artykułu balansuje między przedstawieniem historycznym zagadnienia a próbą jego krytycznej analizy.

National security and services specjalne- brief historical analysis
(abstract)

The article is to present the history of the special services - from antiquity to the present day . Due to the limited scope of the article in terms of capacitance is a subjective selection of the object analysis (the author of the most representative in the history of socio - political world) , but gives the reader the opportunity to familiarize themselves with such an interesting and as yet not analyzed question of what is the relationship between the security of the state and security services. The article balances between the presentation of the historical issues and attempt his critical analysis .

АРХЕОЛОГІЧНА ЗНАЧИМІСТЬ МЕЗИНСЬКОЇ ОКРУГИ

Сіра Наталія Петрівна
Директор Мезинського археологічного науково-дослідного музею ім. В.Є. Куриленка, е-mail:mezinpark@gmail.com

Все частіше постають питання як зберегти і передати нащадкам усі кращі надбання національної культури, що були виплекані протягом століть українським народом. Що треба зробити сьогодні, аби завтра не висихало джерело народної мудрості й творчості, які зусилля докласти, щоб створити таку атмосферу, аби молодь не цуралась національного спадку.

Згідно визначення Закону України «Про музеї і музейну справу» від 29 червня 1995 р. № 249/95-ВР, основними напрямами музейної справи є культурно-освітня, науково-дослідна діяльність, комплектування музейних зібрань, експозиційна, фондова, видавнича, реставраційна, пам'ятко-охоронна робота [1,7].

Саме збереженням пам'яток історичної, культурної і археологічної спадщини, проведенням пропагандистської і культурно-виховної роботи займається Мезинський археологічний науково-дослідний музей ім. В. Є. Куриленка (с. Мезин, Чернігівська обл.), створений ним у 1965 р.. Зібраний за роки значний музейний фонд є національним надбанням і має винятково важливе значення для формування національної свідомості громадян.

Постійні археологічні пошуки в заплаві Десни, дозволили виявити і дослідити 24 археологічні культури від палеоліту –

Мезинськаверхньопалеолітична стоянка (20 тис. р. тому), до сучасності.

Виникнення і розвиток побутування гончарства на Поліссі безпосередньо пов'язані з природно-кліматичними, геополітичними та історико-культурними особливостями цього регіону. Це – територія перебігу важливих етнокультурних процесів, внаслідок яких на її теренах постали праукраїнські спільноти зі стриманою, але вишуканою у своїх стилістичних проявах культурою, глибинним світоглядним потенціалом. Усі ці фактори значною мірою сприяли виникненню та поширенню гончарного промислу, який і донині зберіг свої основні архаїчні елементи.

Одним з найважливіших надбань неолітичної епохи є поява глиняного посуду. Неолітична кераміка ще досить примітивна, виготовлена ліпним способом, без гончарного круга. Випал слабкий, часто посуд мав гостре дно, що свідчить про відсутність в побуті людей стола і печі з плоским черенем.

Люди доби неоліту «обожнювали» пісок, тому виявлені музеєм 67 пунктів неоліту розміщені на піску (поселення знаходили на островах, дюнах).

Серед неолітичних пам'яток України досить важливе місце посідають племена дніпро-донецької культури. Кераміка дніпро-донецької культури (8 пунктів) представлена тонкостінними гостродонними горщиками. Орнамент вкриває всю поверхню посуду. Він складається з відбитків гребінця, частіше дрібнозубчастого,відступаючих наколів і покреслених ліній. Обов'язковим атрибутом візерунка є один або два ряди глибоких конічних ямок під вінцями. Мотиви візерунка найчастіше включають горизонтальні лінії, ялинково-діагональні композиції. Система геометричного орнаменту зберігається протягом всього періоду існування дніпро-донецької культури.

Перший демографічний сплеск у Мезинський окрузі відмічений за часів пізнього неоліту (IV–III тис. до н.е.). Він пов'язується з поступовим переходом до відтворюючого господарства і поширенням культури ямково-гребінцевої кераміки. Завдячуючи активній розвідковій практиці музею, виявлено 58 пунктів із знахідками згаданої кераміки. Посуд напівяйцевидної форми, порівняно тонкостінний та добре випалений й прикрашений різноманітним ямковим та гребінцевим орнаментом. Ямковий орнамент, розміщений горизонтальними смугами або у шаховому порядку, вкриває всю поверхню посудини; іноді він переходить на внутрішні стінки біля краю вінець, рідше трапляється посуд, прикрашений лише гребінцевим орнаментом. Лісові племена ямково-гребінцевої кераміки, як і різні дніпрово-донецькі племена, проіснували до кінця неоліту, завершивши собою розвиток неолітичних культур на сучасній території України взагалі [2,138].

Десь вкінці III тисячоліття до н. е. у наш край прийшли племена Середньодніпровської культури,яка належить до групи так званих культур шнурової кераміки, або бойових сокир, що займали на межі III – II тис. до н.е. величезну територію. Вони розпочали добу раннього землеробства. Посуд

середньодніпровців упізнається по відтиску мотузки та заштрихованих трикутниках, що, нібито, символізували зоране поле. Великим здивуванням для засновникаМезинського музею Куриленка В. Є. стала знахідка посуду середньодніпровської культури з урочища Попова. Математична і графічна моделі його орнаменту співпадають із фазами Місяця. Тож, можемо вважати, що племена середньодніпровської культури мали свій землеробський місячний календар. Так зароджувалася землеробська наука, скоріш за все, пов'язана із магією [3,34].

Традиції неолітичних і середньодніпровських поселень розвинули і змінили носії мар'янівської культури, що датується часом від XVIII ст. до н. е.. Мар'янівці освоїли для життя високі тераси правого берега Десни та її заліснені притоки (річки Лоску, Студінку та ін.). Вони заселили низькі береги боліт та гриви (Савин грудок, Висока грива, Миткова, Хомина калюжа). Усього виявлено 37 пунктів з мар'янівською керамікою, тобто більше, ніж середньодніпровських.

Культури, пов'язані з традиціями ямково-гребінцевої кераміки ідентифікуються фахівцями з фінно-угорським етнічним масивом населення. Отже, індоєвропеїзація Мезинського мікрорайону відбулася не відразу, маючи свої припливи і відпливи. Розквіт краю у бронзовому віці пов'язаний з розвитком сосницької культури (XV-XII ст. до н.е.). Розвідками музею виявлено 42 пам'ятки цієї культури – максимальна щільність заселення мікрорайону. Багато пунктів презентовані вираженим культурним шаром і великою кількістю знахідок. Сосницька кераміка привертає увагу виразністю виражених форм, багатством орнаментики, семантичною насиченістю графічних композицій.

Сосницька культура була фінальною в добу бронзи, припинила своє існування в аридну добу в часи наближення віку заліза. В X ст.до н.е. її змінила бондарихінська культура племен, які пізніше відкочували зі сходу в напрямку Білорусі під натиском степових кочівників.

У VII-VI ст. до н. е. в Мезинській окрузі спостерігається чергова зміна культур, що співпала із значним зменшенням населення. Так, пунктів із знахідками лебедівської культури, виявлено лише вісім і репрезентовані вони незвичною кількістю знахідок. В орнаментиці лебедівців простежуються лише окремі традиції сосницької:зубчастий штамп, наколи.

У 1965р. Куриленко В.Є. знайшов уламки кераміки невідомої культури, що нагадує і бондарихінську, і юхнівську, яку назвали передюхнівською (курилівською). Простежено збільшення кількості населених пунктів у передюхнівські часи, порівнянозлебедівською культурою (29 пунктів). Кераміка стає масивною,грубішою.

Племена перед'юхнівської культури, перейшовши до залізної цивілізації в VIII-VIст. до н.е., почали мирний процес формування сіл зі всіма притаманними їм атрибутами – в заплаві на відкритих, часто не укріплених місцях.Але, десь у Vст. до н.е. люди переселились на високі обриви, створивши в краї перші фортеці – юхнівські городища. Юхнівські

племена поєднували у своєму господарстві землеробство, скотарство і мисливство. В ранній час рибальство не відігравало помітної ролі, але пізніше воно дещо зросло. Про це свідчать знахідки численних глиняних грузил від сітей, які мають специфічні юхнівські форми. Зустрічаються уламки горщиків з ямками і проколами по краю.

Подальший розвиток юхнівської культури міг би започаткувати історію міст і сіл Чернігівщини, але життя на городищах у III ст. до н.е. несподівано переривається, і впродовж наступних чотирьох віків ніяких ознак життя в околицях Мезина виявити не вдалося. Довго наш край вважався обезлюдненим. Але в хащах широкої притоки Десни, біля села Сміле, Куриленко В.Є. знайшов городище наступої після юхнівцівпочепської культури рубежу н.е. Зростання кількості пунктів почалося з 6 черняхівських поселень і 22 київської культури III-V ст., проте ненадовго.

Приходить доба Великого переселення народів, і кількість поселень зменшується до 8 – колочинська культура. Найімовірніше, саме вона належала північно-східним угрупуванням ранньоісторичних слов'ян. Поселення виявлені на притоках Десни і в с.Ушивка.

Роменська культура виникає на базі волинцевської і також ототожнюється з сіверянами. Роменські ліпні горщики мають широку горловину, за вінцями і плічками вони орнаментовані відбитками гребінчастого штампу, палички, обмотаної мотузкою, защипами, врізними і хвилястими лініями в різних сполученнях. Роменська культура стає одним із компонентів формування давньоруської культури.

Після зникнення Роменської Русі на Ліво- і Правобережжі йде друга хвиля заселення краю: кераміку X-XII ст. знайдено на 38 урочищах округи. По функціональному призначенню давньоруський посуд поділяється на декілька типів: горщики, корчаги, сковорідки, миски, глечики,кубки.

Велика колекція кераміки різних епох зібрана в Мезинському археологічному музеї місцевим археологом і краєзнавцем В. Є. Куриленком, таким чином зберігаючи матеріальну спадщину, залишену попередніми поколіннями. Тож, вважаємо, що Мезинський археологічний музей – важливий культурно-освітній заклад Мезинського національного природного парку, який допомагає оцінити культурну спадщину минулого, виявити сліди взаємовпливу культур, побачити нашу історію, оцінити духовність.

Література

1.https://westudents.com.ua/knigi/247-muzeznavstvo-rutinskiy-my.html
2.Археологія Української РСР, Т.1, 1971, с. 138.
3.В. Є. Куриленко. Історія Чернігово-Сіверщини з найдавніших часів у знахідках Мезинської округи. – Чернігів, 2008, с. 34, 35, 36, 43, 44.
4.Археологія Української РСР, Т.3, К., 1986, с. 197.

KORZENIE WSPÓŁCZESNEGO PROCESU KARNEGO PAŃSTW STAROŻYTNYCH – ZARYS PROBLEMATYKI

mgr Składanek Bartłomiej
doktorant Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II
Katedra Historii Ustroju i Prawa
skladanek.bartlomiej@gmail.com
Promotor - doktor nauk prawnych, dr Paweł Świtał

Wstęp

Tradycje współczesnego procesu karnego w głównej mierze sięgają korzeniami reform, mających miejsce w XVIII w. Jednakże obecny proces karny jest wynikiem zebranych doświadczeń na przestrzeni co najmniej kilku tysięcy lat. Każda z ówczesnych koncepcji bierze swój początek z dotychczasowego dorobku ludzkości. Celem niniejszego artykułu jest przybliżenie korzeni współczesnego procesu karnego państw starożytnych, z uwzględnieniem prawa babilońskiego oraz praw państw śródziemnomorskich – Grecji i Rzymu. Zagadnienie dotyczące korzeni współczesnego procesu karnego państw starożytnych zostanie rozpatrzone w kontekście pojęcia procesu karnego, procesu karnego w państwie Hammurabiego, procesu karnego w prawie ateńskim oraz procesu karnego w prawie karnym.

1. Pojęcie procesu karnego

W literaturze przedmiotu pojęcie procesu karnego często używane jest zamiennie z pojęciem postępowania karnego. Należy jednak podkreślić odmienność tych pojęć. „Proces karny" określa całą działalność dążącą do zabezpieczenia realizacji norm prawa karnego materialnego [3, s.31], natomiast „postępowanie karne" charakteryzuje jego etapy (np. postępowania przygotowawczego lub odwoławczego), jego szczególne odmiany (np. postępowania nakazowego, postępowania prywatnoskargowego), jak również specjalne aspekty ogólnego przebiegu procesu (np. postępowania rozpoznawczego czy postępowania dowodowego) [6, s.36]. Warto podkreślić, że podstawowym aktem normującym tę dziedzinę prawa jest „kodeks postępowania karnego", a termin „proces" stosuje się jedynie jako przymiotnikowe określenie czynności postępowania [2, s.17-18]. Jak twierdzi M. Cieślak, *pojęciem „proces karny" zwykło się nazywać prawnie uregulowaną działalność zmierzającą do wykrycia i ustalenia czynu przestępnego i jego sprawcy, do osądzenia go za ten czyn i ewentualnego wykonania kary i innych środków reakcji karnej* [5, s. 9]. Proces karny stanowi zatem złożoną instytucję prawa procesowego, w zakresie której rozpoznawane są sprawy karne, rozumiane jako wykrycie i ustalenie czynu przestępnego oraz jego sprawcy, pociągnięcie sprawcy tego czynu do odpowiedzialności prawnej, ustalanie konsekwencji prawnych czynu zabronionego, wyjaśnienie okoliczności sprawy oraz ewentualne wykonanie kary oraz innych środków reakcji karnej lub środków zabezpieczających [13, s. 26]. Jego istotą jest to, że stanowi prawnie

uregulowaną działalność procesową organów procesowych, a także innych jego uczestników, których zadaniem jest rozstrzygnięcie kwestii odpowiedzialności karnej danej osoby, która ma zapewnione prawo do obrony i to, aby wydane rozstrzygnięcie końcowe odpowiadało dyrektywie prawdy oraz poczuciu sprawiedliwości. [10, s. 14].

2. Proces karny w państwie Hammurabiego

Tradycje procesu karnego sięgają państw Sumerów i starobabilońskiego. Do najstarszych źródeł prawa babilońskiego zawierających informacje o procesie karnym należą: zbiór ustaw Urukaginy (pochodzący z około 2400/2360/2350 r. przed Chr.), Kodeks Ur-Nammu, (datowany na około 2050 r. przed Chr.), Kodeks Esznunna (z pierwszej połowy XX w. przed Chr.) oraz Kodeks Lipit-Isztara (z pierwszej połowy XIX w. przed Chr.). Jednak najwięcej wiadomości o procesie karnym znaleźć można w kodeksie Hammurabiego (władcy I dynastii babilońskiej panującego w latach ok.1792–1750 r. przed Chr.) [14, s. 73-84]. Podstawowymi źródłami wiadomości o procesie sądowym w omawianym okresie, są dokumenty procesowe zachowane na tabliczkach glinianych [11, s.12.]. Proces karny był wówczas procesem skargowym, poza wyjątkami na rzecz postępowania z urzędu. Postępowanie wszczynano na podstawie pozwu, jednak w postępowaniu przed panującym bądź wyznaczonym przez niego sądem organy państwowe same doprowadzały oskarżonego na rozprawę.

W prawie Hammurabiego panowała zasada, że nie można było wybaczyć szkody temu, kto ją wyrządził (poza nielicznymi wyjątkami). Podstawowymi dowodami w procesie były zeznania świadków, którym za fałszywe zeznania groziła kara śmierci. Duże znaczenie miały również dokumenty, ale rola ich była podrzędna w stosunku do zeznań świadków. Strony miały prawo do składania przysięgi na potwierdzenie prawdziwości swoich oświadczeń. Posługiwano się także ordaliami w przypadku oskarżenia o czary i oskarżenia żony o cudzołóstwo [15, s. 78-79].

W prawie babilońskim po raz pierwszy pojawia się pojęcie prawomocności, co wiązało się z tym, że sędzia, nie mógł zmienić wyroku spisanego już na tabliczce zaopatrzonej pieczęciami, w przeciwnym wypadku byłby ukarany pozbawieniem godności sędziego oraz grzywną w dwunastokrotnej wysokości roszczenia [12, s. 17]

Na podstawie zachowanych źródeł można stwierdzić, że w państwie Hammurabiego postępowania procesowe w sprawach karnych, cechowała staranność oraz dążenie do należytego wyjaśnienia sprawy. Z drugiej zaś strony zachowały się również dokumenty wskazujące na fałszywe oskarżenia i zeznania, przekupstwa, jak również nierzetelność i stronniczość sędziów. Zdarzały się więc procesy pospieszne, krzywdzące, jak to niestety ma miejsce w każdej praktyce wymiaru sprawiedliwości.

3. Proces karny w prawie ateńskim

Proces karny w starożytnej Grecji ma bogatą historię. Rozwijał się on w różnych epokach i w wielu miastach greckich. Najwięcej informacji zachowanych do czasów współczesnych na temat regulacji prawnych Greków dotyczy Aten

w epoce schyłkowej (V i VI w. p.n.e.), między wojnami perskimi a wojną peloponeską ze Spartą. To Ateńczycy uznawani byli za lud nadzwyczaj przywiązany do sądownictwa i sędziów [7, s. 186.].

Na gruncie procesu greckiego w sprawach karnych nie istniały zasady procesowe rozumiane współcześnie. Jak zauważa M. Jońca, wysłuchanie oskarżającego i oskarżonego przed wydaniem wyroku było powinnością sędziego. Prawo do wypowiedzi obu stronom gwarantowała rota przysięgi składanej przez sędziów. W przypadku jakichkolwiek wątpliwości rozstrzygano chętniej na korzyść oskarżonego. Ugruntowała się nawet powszechnie stosowana praktyka, zgodnie z którą oskarżony w trakcie procesu mógł wykorzystywać wszystkie środki mogące przyczynić się do złagodzenia wyroku, bądź do jego uwolnienia. [8, s. 215-216]. Co warto zauważyć, niewolnicy w prawie ateńskim nigdy nie mogli być oskarżycielami, a nawet rzadko zdarzało się zobaczyć ich w roli oskarżonego, bowiem to pan wyrażał zgodę na ich oskarżenie. Różne też były kary dla wolnych i dla niewolników. Dla tych drugich przewidziane były jedynie kary cielesne i kara śmierci [15, s.78].

Sądami, które orzekały w sprawach karnych, były:

- Zgromadzenie Ludowe (*eklezja),* będące centralnym organem demokracji ateńskiej. Składało się ono z mężczyzn, którzy byli pełnoprawnymi obywatelami. Organ ten rozpatrywał sprawy o przestępstwa przeciwko państwu na podstawie doniesienia karnego (*ejsangelia)* w sprawach o przestępstwa przeciwko państwu. Wyroki wydawał we własnym imieniu bądź kierowało sprawy do Heliai,
- Heliaia, Sąd Ludowy składający się z 6000 członków (heliastów), losowanych corocznie spośród chętnych obywateli na roczną kadencję. Dzielił się on na 10 sekcji (*dikaseriów),* które rozpatrywały sprawy w składach po 600 osób [11, s.19]. Zdarzało się, że niektóre sprawy były rozpatrywane przez powiększone składy lub nawet wszystkich sędziów. Do kompetencji Heliai należały sprawy niezastrzeżone innym sądom,
- Areopag to rada składająca się z byłych archontów (najwyższych urzędników ateńskich). Orzekała w sprawach o zabójstwa umyślne, o rany zadane bez skutku śmiertelnego w zamiarze pozbawienia życia oraz o podpalenia,
- Efeci tworzyli sąd w składzie 51 sędziów. Musieli ukończyć 50 lat. Orzekali głównie w sprawach o zabójstwo, podżeganie bądź pełnomocnictwo do mężobójstwa,
- Kolegium Czterdziestu (*tetrakonta).* Sądziło w drobnych sprawach, np. o obrazę czci, czynną zniewagę. Obsadzone były przez sędziów pełniących swe funkcje społecznie, w późniejszym okresie przyznawano im tylko diety dzienne,
- Kolegium Jedenastu (*hendeka)* składało się z 10 sędziów oraz pisarza. Orzekało w sprawach ujętych na gorących uczynku i złodziei, rabusiów, ludokradców (sprzedających ludzi wolnych do niewoli), świętokradców. Jeżeli oskarżony przyznał się do winy, sąd natychmiast skazywał go na karę śmierci, którą od razu wykonywano. [15, s. 79.]

Początkowo proces karny w Atenach mógł zostać wszczęty jedynie z inicjatywy pokrzywdzonego. W czasach Solona każdy mógł zainicjować

postępowanie, kierując się troską o dobro wspólne. Dzielono zatem skargi na publiczne, a raczej popularne (*grafé),* które mógł wnieść każdy obywatel, i skargi prywatne (*biké),* przysługujące tylko pokrzywdzonym [7, s. 198-199].

W procesie ateńskim można doszukać się początków postępowania przygotowawczego**.** Za formalne rozpoczęcie procesu uznawano powiadomienie przez oskarżyciela wybranej osoby o zamiarze postawienia jej przed sądem. Prowadził je odpowiedni urzędnik, który przyjmował skargę i zbierał dowody oraz dokonywał weryfikacji pod kątem jej dopuszczalności. Oskarżony odpowiadał na nią pisemnie,a w przypadku przyjęcia skargi, mógł bronić się za pomocą zarzutu merytorycznego (*paragraphe)* lub wskazując usterkę formalną (*diamatria)* [8, s. 216].

Na ogół sędziowie swobodnie oceniali dowody, do których zaliczano: prawa, zeznania świadków, umowy, zeznania złożone pod przysięgą, zeznania złożone na torturach. Niedopuszczalne jednak były zeznania kobiet i dzieci. Niewolnik składał zeznania jedynie na torturach, bez względu na przekonanie, że w konkretnej sprawie mówi prawdę. Przy ocenianiu dowodów obowiązywał zwyczaj, który można powiązać z dzisiejszą zasadą swobodnej oceny dowodów. Był to zakaz kontaktowania się sędziów pomiędzy sobą podczas oddawania głosów. Gdy wydawano wyrok skazujący, a ustawa nie przewidywała sankcji za popełnione przestępstwo, głosowano jeszcze raz nad wyborem kary. Wznowienie postępowania dopuszczano wyłącznie w wyjątkowych przypadkach. Skazani mogli też liczyć na amnestię, której udzielało zgromadzenie ludowe [8, s. 217].

W procesie ateńskim można było uniknąć kary z powodu braku oskarżyciela. Doprowadzało to do sytuacji, gdzie drobniejszych przestępców skazywano i zabijano, a poważniejsze zbrodnie uchodziły bezkarnie, z powodu braku wniesienia oskarżenia bądź przekupieniu potencjalnych oskarżycieli przez przestępców. Połączenie srogich kar i przypadkowości oskarżenia czyniło prawo ateńskie znacząco niestałym [8, s.218].

3. Proces karny w prawie rzymskim

Historia procesu karnego, jak również instytucji powołanych do ścigania przestępstw w rzymskim prawie publicznym, sięga okresu od założenia Rzymu w 753 r. przed Chr. do śmierci cesarza Justyniana w 565 r. po Chr. Z greckim procesem karnym łączy go przede wszystkim identyczny stosunek do niewolników – przedmiotów prawa. Okres republikański i wczesny pryncypat wykazywał wiele wspólnych cech z greckim procesem. Różniły go jednak inny system oskarżenia, większa precyzja organizacji procesu, historyczna użyteczność jako modelu dla późniejszych rozwiązań, inne tendencje rozwojowe [15, s.79].

W rzymskim procesie karnym wyróżnić można dwa okresy postklasyczny i poklasyczny. W tym pierwszym przestępstwa dzieliły się na ścigane z oskarżenia publicznego (*crimina publica)* i ścigane z oskarżenia prywatnego (*delicta privata)*. Istotną ich cechą była specyficzna technika legislacyjna, która polegała na łącznym uregulowaniu zagadnień, które obecnie zalicza się do obszaru prawa karnego materialnego, a także norm procesowych znajdujących

do nich zastosowanie. Ogół przepisów z zakresu prawa karnego materialnego oraz procesowego ujęty został w wielu ustawach, z których każda regulowała kwestię należącą aktualnie do prawa materialnego i procesowego [16, s.1013-1025].

Warunkiem wszczęcia procesu była skarga złożona przez oskarżyciela. Przyjmowaniem skarg zajmował się pretor, który wstępnie badał, czy sprawa kwalifikuje się do rozpoznania przed sądem. Jeżeli uznał, że można wszcząć proces, przyjmował skargę od oskarżyciela, przekazywał sprawę na posiedzenie sądowe oraz przyznawał oskarżycielowi prawo do zbierania na własną rękę dowodów winy oskarżonego (*inquisitio)* [15, s. 80]. Posługiwano się skargą popularną, czyli przysługującą, co do zasady, wolnym obywatelom rzymskim. Nie mogły jej wnosić kobiety, dzieci, niewolnicy i cudzoziemcy. Wyjątkiem była sytuacja, gdy przedmiotem postępowania była kwestia odpowiedzialności oskarżonego za czyn, którego skutkiem była śmierć rodziców kobiety, jej dzieci, patronki lub patrona. Skargę z reguły wnoszono na piśmie, chociaż dopuszczano oskarżenie ustne, które wciągano do protokołu podpisanego przez oskarżyciela. [16, s.1018-1020].

Zasada inicjowania procesu karnego przez obywatela występującego ze skargą znalazła w historii prawa szczególny wyraz. Skutkiem przyjęcia zasady skargowości było wprowadzenie surowych sankcji dla osób, które wnosiły fałszywe oskarżenie. Jak zauważa B. Zalewski, z perspektywy historycznej wątpliwości może budzić skuteczność represji karnej realizowanej za pomocą procesu skargowego, w szczególności uwzględniając fakt, że w okresie pryncypatu stopniowo powstawał alternatywny cesarski pion sądownictwa, elastyczne *cognitio extra ordinem*, w którym dopuszczano inicjowanie postępowania karnego z urzędu (*ex officio*) [16, s.1025].

Posiedzenie sądowe odbywało się przy udziale sądu (składu powołanego spośród członków *quaestionis*). Strony przeprowadzały dowody przed sądem, który nie ingerował w postępowanie dowodowe. Przyznanie się oskarżonego (*confessio)* przesądzało sprawę i dalszych dowodów już nie prowadzono. Wówczas wyrok wydawali członkowie *quaestionis*, bez udziału pretora. W przypadku uznania winy sąd nie mógł już ingerować - wymierzał karę automatycznie, bowiem była ona ściśle określona w ustawie [7, s. 47-49.].

W rzymskim prawie karnym został rozszerzony system głosowania nad wyrokiem. Pojawiło się prawo powstrzymania się od głosu. W postępowaniu przez *quaesiones perpetuae* sędziowie mogli głosować nie tylko za uniewinnieniem (literą „A" - *absolvo)* lub skazaniem (literą „C" -*condemno),* ale i wstrzymać się od głosu (literami „NL" - *non liquet*) [4, s. 471]. Większość głosów *non liquet* skutkowała przekazaniem sprawy do ponownego rozpoznania. Od wyroków *quaestionum* nie przysługiwała apelacja, jedynie od wyroków wydawanych przez urzędników [15, s. 80].

W procesie poklasycznym, ze względu na swoją niewłaściwość, zaczęły stopniowo znikać *quaestiones*. Wyłączność w sądzeniu uzyskali urzędnicy cesarscy, w szczególności *praefectus praetorio i praefectus urbi,* a w

prowincjach namiestnicy cesarza. *Prafectus praetorio* uzyskał pozycję pierwszej osoby po cesarzu, w związku z czym od jego wyroków już nie przysługiwała apelacja. Znacząco rozszerzył się krąg przestępstw ściąganych z oskarżenia publicznego (*crimina publica),* w szczególności oskarżania o popełnione przestępstwa obrazy majestatu (*crimen laese maiestatis)*. Przestępstwa ścigane z oskarżenia prywatnego (*delicta privata)* zostały odsunięte na dalszy plan. Powstał nowy tryb postępowania – *cognitio extra ordinem,* czyli przejście do procesu inkwizycyjnego, w którym nie było w nim miejsca na jawność i skargowość. Ta forma wykrystalizowała się dopiero w średniowieczu. System inkwizycyjny dominował wówczas w Europie kontynentalnej aż do czasów rewolucji francuskiej. Charakteryzował się tym, że urzędnik sam mógł wszcząć proces i prowadzić postępowanie dowodowe, co spowodowało odsunięcie stron na dalszy plan. Zaczęto torturować nie tylko niewolników, ale i ludzi wolnych, aby uzyskać ich przyznanie się do winy. Przyznanie się i dowód z dokumentu stały się dowodami, od których przysługiwało w ocenie pierwszeństwo przed wszystkimi innymi. Rozbudowana została również apelacja jako kontrola wyroków wydawanych przez urzędników [15, s. 81].

Zakończenie

Podsumowując, należy stwierdzić, że z przeprowadzonych procesów karnych w państwach starożytnych Babilonii, Grecji i Rzymu dostrzega się pierwowzór dla współczesnego procesu karnego. Z doświadczeń tych państw czerpano i nadal czerpie się inspiracje. Dogłębna analiza korzeni procesu karnego pozwala na wyciągnięcie wniosków z historii i zmierzenie się z obecnymi wyzwaniami dyscyplin nauk humanistycznych. Jednym z takim wyzwań jest niesprawiedliwość wydawanych wyroków w procesach karnych, mających miejsce już w państwach starożytnych. Kolejnym problemem dla współczesnego wymiaru sprawiedliwości jest chociażby kwestia dotycząca postępowania sądowego w sytuacji nierównowagi procesowej, która ma miejsce w przypadku nieobecności jednej stron. Dopuszczalność takiego postępowania była i jest związana z rozstrzygnięciem wielu dylematów, które mimo wielowiekowej ewolucji prawa, wydają się być nadal aktualne oraz wymagają uzgodnień zarówno na poziomie legislacji, jak i w procesie stosowania prawa przez wymiar sprawiedliwości [1, s. 10].

Bibliografia

1. Amielańczuk K. *Postepowanie zaoczne: rzymskie i współczesne dylematy władzy sądowniczej*, Studia Prawnoustrojowe, 2010, 12, s. 9-26.
2. Artymiak G., Rogalski M., Sobolewski Z. (red.), *Proces karny. Część ogólna,* Warszawa 2007.
3. Bojarski T., *Polskie prawo karne. Zarys części ogólnej*, wyd. 3, Warszawa 2008.
4. Chmiel A., *Przyznanie się oskarżonego do winy w rzymskim procesie karnym,* Zeszyty Naukowe KUL, 2017, 3, 239, s. 465-483.
5. Cieślak M., *Polska procedura karna,* Warszawa 1984.
6. Grajewski J. (red.), *Kodeks postępowania karnego. Komentarz,* tom I, wyd. II, Warszawa 2010.
7. Hansen M.H., *Demokracja ateńska w czasach Demostenesa. Struktura, zasady i ideologia,* Warszawa 1999.

8. Jońca M., *Proces karny w Atenach epoki klasycznej V-IV w. p.n.e.,* [w:] Hofmański P., *System prawa karnego procesowego. Zagadnienia ogólne.* Tom 1, cz.1, Warszawa 2013.
9. Litewski W., *Rzymski proces karny,* Kraków 2003.
10. Marszał K., Stachowiak S., Zgryzek K. *Proces karny,* Katowice 2003.
11. Pędracki M., *Przepisy prawne najstarszych „kodeksów" mezopotamskich ustanawiające kary dla ludzi wolnych,* Analecta 6/2, 1997, 12, s. 7-41.
12. Sczaniecki M., *Powszechna historia państwa i prawa,* Warszawa 1973.
13. Skorupka J. (red.), *Proces karny,* Warszawa 2018.
14. Ślęzak J., *System kar i represji karnej w starożytności,* Studia Gdańskie. Wizje i rzeczywistość, 2014, 11.
15. Waltoś S. *Proces karny. Zarys sytemu,* Warszawa 2008.
16. Zalewski B., *Zasada skargowości w rzymskim procesie karnym przed quaestiones perpetuae,* Studia Iuridica Lublinensia, 2016, 3, s.1013-1025.

THE KINGDOM OF NORWAY: CONTEMPORARY SECURITY ENVIRONMENT AND FUTURE STRATEGY

mgr Smaga Daniel
doktorant Akademii Sztuki Wojennej w Warszawie
daniel_smaga@interia.pl
recenzent - dr Paweł Stobiecki, Akademia Sztuki Wojennej w Warszawie

Introduction

In the contemporary world, due to advancing globalization, every subject is interconnected with others. That subject can be a single individual as well as a non-governmental organization with a worldwide network of activities. Security issues have become one of the most pressing problems of today's as well as tomorrow's world. Having this in mind, the author presented the Kingdom of Norway's security environment. In the article, potential future challenges, threats and chances to the external and internal security of this country have been analyzed. Given the above, the research problem was formulated as follows: how Norway's current security environment influences its future security strategy? Consistent with the definition of the strategic security environment [1, p. 145], while describing it, it is necessary to introduce its internal and external surroundings (air, water, earth, natural resources, flora, fauna, peoples as well as relations among them), while taking into account all the factors that affect them. Therefore, the research area explored in this work covers the internal and external security environment of contemporary Norway. The article employs the following methods: critical literature analysis along with generalizations and syntheses. Drawing conclusions from the collected data, taking into account potential corrections of current and future strong and weak sides of the analyzed subject, the future Kingdom of Norway's strategy will be presented.

Introduction into the topic – characterization of Kingdom of Norway

Norway is a country located in the northern part of the European continent, on the Scandinavian Peninsula. Furthermore, Norway also extends its rule over Svalbard Archipelago and Jan Mayen Island. The country has a total area of 386 974,6 square kilometres. It has access to the following seas: the Barents Sea, Norwegian and North Seas, on which Norway's exclusive economic zone (EEZ) extends over half-million square kilometres. The coastline is extremely extended with numerous fiords and bays cutting deep into the land, providing the basis for a large share of Norway's economy. Almost one-third of the country is located within the Arctic Circle, resulting in a harsh climate. However, due to the warm Gulf Stream circumnavigating Norway, the climate is much more friendly to its inhabitants than in other parts of the world located in the same longitude. The major part of the country falls within a range of a temperate climate. Norway shares its land border with only three countries: Russia (196 km-long), Finland (727 km-long) and Sweden (1619 km-long) [2, p. 7-10]. The political system of Norway – a constitutional monarchy – is one of its distinguishing features. The monarch along with the State Council exerts executive powers.

From the security perspective, Norway's population and its GDP constitute one of the most important issues. During the past decade, as a result of structural changes and the discovery of crude oil reserves, the average income of Norwegians, as well as social benefits provided by the government, have grown exponentially [3]. What is more, during the last decade of the twentieth century the state itself has become substantially more affluent. This process has been influenced by the development of the industrial and public infrastructure, the expansion of the service sector, as well as the technological modernization of traditionally competitive branches of Norwegian economy such as energy production, fishing and maritime transport. Apart from crude oil, Norway extracts many other natural resources including iron ore, copper, titanium, molybdenum, nickel, zinc, lead, silver, sulfur and the radioactive thorium (in the future it can be used to generate energy).

Owing to its geographical location, the country's population density is very low averaging 16 people per square kilometre. The total population of the country amounts to a modest 5 million 271 thousands [4]. The high demand for workforce substantially exceeded the number of available workers, compelling the Norwegian authorities do open its borders for immigrants (the borders were opened for Polish workers in 2009). The dynamic immigration in recent years resulted in the rising share of foreigners in the general population reaching 14,9% in 2014. The inflow of immigrants, of Arab origin, in particular, has grown rapidly [5, p. 11].

The Kingdom of Norway on the international stage

In Norway's foreign relations it's a neighbour – Russia – holds a prominent position. Given Russia's great importance in world affairs, the ongoing political

dialogue and bilateral economic exchange (maintained even during the II World War), mutual relations are of great influence to Norway's security. Since the 21st century, bilateral trade between the two countries has grown substantially, yet it still remains relatively insignificant for their respective economies [6, p. 12]. Furthermore, in regards to carbohydrates exports to the European market, Russia and Norway are strategic competitors. Environmental protection, nuclear security and maritime rescue operations constitute important areas of cooperation for both parties, especially in regards to northernmost territories and the Arctic. This region, in particular, is the key area of Norway-Russia shared interests. The Far North holds strategic importance for the future development of various branches of Norway's energy sector, fishing and maritime transportation. For the most part of the 21st century, the Arctic issue have been a constant source of disagreements between two countries, however, in 2010, they signed a resolving their maritime border dispute, by dividing contented areas equally between them. What is more, the document established rules of cooperation in regards to the extraction of crude oil and natural gas from the seabed. For Norway, it is important to gain access to the Arctic and more precisely to its continental shelf. As a consequence of global warming, the Arctic ice cap is melting dynamically, which opens more opportunities for the exploitation of natural resources, sea fishing and transportation. The so-called "artic" countries: Norway, Russia, USA, Denmark and Canada – in 2008 adopted a declaration aimed to resolve differences among the parties concerning the Arctic region on the grounds of international law and without taking unilateral actions [7, p. 10-15].

In recent years, Norway has integrated into its security policy another element – the support for the US initiatives in the Asia-Pacific region and the strengthening of relations with partners from outside the NATO. The US as a superpower is responsible for providing security in many regions across the world, including the far North. Norway seeks to increase the US presence within its borders and to persuade its European allies to take more financial and military responsibilities. In 2014 the Norwegian fleet took part in military exercises in the Pacific hosted by the US, where it could present its most advanced military equipment. It is worth emphasizing, that in the past few years Norwegian fleet has undergone a thorough modernization and has acquired technologically advanced vessels [8].

On the international stage, the Kingdom of Norway undertakes policy initiatives in four key areas. It cooperates with Scandinavian states within the NORDEFCO framework, maintains close relations with the European Union, actively engages in NATO and UN projects.

Nordic Defensive Cooperation, abbreviated as NORDEFCO, is an institutional framework comprising Norway, Iceland, Sweden, Denmark and Finland, aiming to deepen military cooperation among its parties. It focuses on five areas: strategic planning, increasing operational capabilities, human capital and education, exercise, training and operations under international agreements. NORDEFCO, among other things, obligates its parties to conduct joint military

exercises and training and to participate in international operations. It was created for the purpose of reducing costs of the military, by joint purchases of equipment and its maintenance, joint exercises as well as to increase the level of operational capabilities and interoperability [9, p. 22-25].

Another key aspect of Norway's international position is its abstinence from the European Union political structures. Twice has the government attempted to become a member-state of the EU, and twice have Norwegians rejected these projects. Two referendums (in 1974 [10, p. 161] and 1994 [11, p. 99]) have shown reservations of the Norwegian society to the idea of becoming a part of this organization. The decision to reject the deal was primarily motivated by concerns about stricter control over fishing, oil and natural gas extraction after the accession to the European Union. Furthermore, Norway as a wealthy country enjoying high GDP would have been compelled to contribute more funds to the EU budget than it would have received. Nevertheless, Norway has taken a step toward closer cooperation with Brussels by joining the European Economic Area (EEA), guaranteeing the free flow of people, services, commodities and capital among its member states [12, p. 267]. What is more, since 2001 Norway's citizens, due to its accession to Schengen Agreement, can freely travel across the EU without passports [13, p. 241-250].

The Kingdom of Norway is also a member of the North Atlantic Treaty Organization (NATO). The current objective of this country is to strengthen NATO's collective defence capabilities, especially within the borders of the organization. Increasing security on the borders is linked with the strategic region in Norway's policy – the Far North since it is very important to increase security and stability in this region. It wants to achieve this goal by the improvement of control and analysis of situations in NATO border regions, the restoration of individual responsibility of selected commands for collective defence in certain regions; the introduction of better communication between national and NATO commands; through verifying the real operational readiness of member states of the organization.

In recent years, Norway under the auspices of the alliance took part in military operations abroad (e.g. Libya in 2011). Currently, the Kingdom of Norway actively participates in joint exercises held by NATO. These activities are aimed at building the political position of Norway within the alliance and the improvement of cooperation between its military forces and military forces of the most important allies [14].

Opportunities, challenges and threats for the Kingdom of Norway

As a result of the internal and external security environment of the Kingdom of Norway characterized above, arise opportunities, challenges and threats to this country. Norway, at the present time, faces numerous dilemmas in resolving security issues. It has to undertake or ignore them, generating either opportunities or threats. Since decades one of the most pressing challenges that Norway is facing is the exploitation of crude oil and natural gas reserves. Taken together,

they constitute the foundation of the Norwegian economy. Another challenge lies in the energy policy of this country, its development and the modernization of energy infrastructure such as hydropower plants.

Moreover, Norway's geographical location legitimizes its claims to gain access to the Arctic, which is a strategically significant region. The challenge in this area arises over the lack of border regulations among countries claiming their rights to the Arctic. In the near future, the region will become increasingly important as a consequence of rich natural resources hidden under its melting ice cape. Another challenge for Norway comes from the need to sustain the development of the country while struggling with the workforce deficit. So far it has compelled Norwegian authorities to open its borders for immigrants, whose themselves have become a challenge, despite countrywide tolerance for cultural diversity. Geographical location of the country and its historical experience have created another challenge for Norway's security. The challenge is to maintain correct bilateral relations with the Russian Federation.

Opportunities opening up for Norway during last years are transient in character, yet, because of intensive and complex interactions among security actors, there is a high number of them. The discovery of crude oil and natural gas reserves is a great opportunity for Norway, stemming from its internal security environment. First discoveries took place in the twentieth century and they were followed by consequent discoveries made over next years (including oil reserves recently found in the North Sea in 2016) [15]. The issue is essential as those reserves are not limitless and eventually will be depleted, therefore the government is compelled to explore the seabed for new sources of hydrocarbons, in order to sustain its oil industry and international position.

Rich reserves of radioactive thorium create more opportunities for Norway since this chemical element can potentially be used to produce energy. Another one arises from the fact the country possess a constantly growing network of hydropower plants, enabling Norway to increase its energy production from renewable sources. The next opportunity is linked with climate change and the melting of the Arctic ice cape, which, if the process continues, will facilitate the development of economic sectors such as fishing and maritime transport. In the international environment, an opportunity opens up to stabilize bilateral relations with Russia and create conditions for peaceful coexistence, especially on the Barents Sea which until 2010 was a disputed territory. Increasing security in this region will positively affect the Norwegian economy. Joint military exercises with NATO and the US create another chance to improve Norway's military capabilities.

While there are numerous opportunities opening up for Norway, there are also certain threats to its security and development. They can result from ignored challenges, which in unfavourable circumstances can evolve into threats. The uncontrolled inflow of economic immigrants provides an example of a challenge that turned into a real threat. A tolerant approach toward immigrants has led to an increased share of foreigners, currently amounting to 15% of Norway's

total population. Among the immigrants the greatest threats arise from a Muslim minority - it was this ethnic group that in 2015 demanded the independence of one district of Oslo [16]. Year by year, the level of threat from the Muslims rises, which is accompanied by increasingly negative attitudes of Norwegian society toward them. Norway's government seeks to resolve the problem by sending back immigrants applying for asylum to other European countries or paying to those who decided to return to their country of origin. On the one hand, these measures help to reduce the threat, and on the other, they are not discriminatory which is essential from the normative point of view. Another threat to Norway's economy originates from the depletion of crude oil and natural gas reserves. As it was mention before, these are not renewable resources, which means that in the future they will have to be substituted both in Norwegian export and energy production. Due to the discovery of new reserves in 2016, the level of this threat decreased, however, it only delays the day when the government will have to face the resource scarcity. Concerns are growing about increasingly pessimistic perspectives of Norway's development as it is highly dependent on the export of hydrocarbons. The Russian Federation and its return to neo-imperial policies have in recent years become the main source of instability in Norway's external environment. From the military point of view, Russia is the greatest threat to Norway, the view which was validated and strengthened by Russian aggression in Ukraine in 2014.

Taking into account the geopolitical situation in the twenty-first century and the ongoing changes in internal dynamics of literally every country in the world, it is necessary for state structures to possess an effective system capable of anticipating and assessing emerging challenges. It is essential to tackle these challenges before they become threats, to ensure that the sense of security will not be illusionary. The implementation of initiatives and policies aims to provide security for individuals, societies and the state. Unfortunately, the future is interlinked with uncertainty and difficulties with predicting when, where and in what form threats will occur [17, p. 23-25]. A hypothetical, unforeseen threat may have a great impact on future activities of Norwegian authorities in regards to short-, mid- and long-term strategies.

All these factors are significant from the perspective of future security strategy. Energy policy, in particular, is a critical area and for that reason in 2008 the government adopted a document (Energy 21) charting major directions of development for that sector. Presently, the focus is put on the development of renewable energy technologies, such as solar panels, hydropower plants, onshore and offshore wind power plants and biomass. In the long-term perspective (until 2050) these measures are expected to build an energy sector that will be harmless to the environment. In the future perspective, Norway, despite the previous two attempts to become a member-state of the European Union, will not join this organization. What is more, given the difficult situation with immigrants and refugees from Muslim countries, leaving Schengen Zone has to be treated as a distinct possibility. It is also justified to assume that in the perspective of 2035

Norway will still remain a part of the NATO structure, and will continue to advocate for the strengthening of collective defence mechanisms. Likewise, it is very likely that it will continue to pursue its interests in the military spectrum through the deeper engagement with regional organizations and partners such as NORDEFCO. In the long-term, presuming that cooperation will continue to develop, Nordic countries can strive to even further harmonize their defence planning which entails joint-purchasing of armaments and intensification of joint military exercises. Active and shared commitment of NORDEFCO member states will undoubtedly increase the sense of security in the Scandinavian region. When it comes to Norwegian military forces, it is not very probable that after the ongoing modernization the government will continue to expands its military capabilities. However, it is worth to note, that the process of military modernization includes all kinds of armed forces: the Navy, the Air Force and the Army. In the coming decades, Norway's relations with the United States should remain at the current high-level of intensity and continue to be based on shared security interests and initiatives such as military exercises within the NATO institutional framework.

In the near future, the Far North will continue to be a focal point in Norway's foreign policy, driving its efforts to develop advanced extraction technologies and to protect the unique natural environment of the Arctic. Furthermore, in order to be able to meet emerging challenges, take arising opportunities and face threats in this region, Norway will maintain its cooperation with the Russian Federation in the areas of border delimitation, extractive industry and military.

Conclusions

Summarizing, the Kingdom of Norway security policy concentrates on the Far North, the energy sector, the regional cooperation with the Russian Federation and NORDEFCO partners. Norway's membership in NATO and the ongoing modernization of its armed forces constitute the foundation of its security. Norway's northern territories are strategically important, as they provide Norway with access to the Arctic and the North Sea. Oil fields and natural gas reserves located on the Norwegian territory can present both opportunities and threats to national security. The Energy 21 project, aiming to develop renewable energy technologies, is an example of a great opportunity for Norway to become independent from hydrocarbons. By contrast, Muslim immigrants and Russia's aggressive international behaviour create threats to national security. Norway is capable of facing most of the arising threats, under the condition that it will take necessary measures in the near future. All of these opportunities and threats will shape Norway's future security strategy and its implementation. Given the above, Norway's present security environment has a profound impact on the future state security strategy, and only an unexpected and abrupt change in international relations could dramatically alter the current vectors of Norway's security policies.

Bibliography

1. *Słownik terminów z zakresu bezpieczeństwa narodowego*, red. W. Łepkowski, AON, Warszawa 2008, p. 145.

2. M. Grzybowski, *Norwegia. Zarys systemu ustrojowego*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2015, p. 7-10.

3. *Sprawdź, ile średnio zarabia się w Norwegii!*, http://pol-nor.com/sprawdz-ile-sredniozarabia-sie-w-norwegii-0008009/, 3.03.2019.

4. *Norwegia*, https://populationpyramid.net/pl/norwegia/2016/, 3.03.2019.

5. M. Grzybowski, *Norwegia. Zarys systemu ustrojowego*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2015, p. 11.

6. Export from Norway grew from 2,3 bln NOK in 2001 to 8,5 bln NOK in 2012. Export from Russia amounted to 10,3 mld NOK in 2012. [w:] J. Domagalski, *Kwestie bezpieczeństwa a interesy gospodarcze w stosunkach Norwegii z Rosją*, „Zeszyty Naukowe AON" 2014, No. 3(96), p. 112.

7. J. Gotkowska, *Norweski sposób na Rosję. Polityka obronna Norwegii – wnioski dla regionu Morza Bałtyckiego*, Ośrodek Studiów Wschodnich im. Marka Karpia, Warszawa 2014, p. 10-15.

8. J. Gotkowska, *OSW o polityce bezpieczeństwa rządu Norwegii*, http://www.polska-zbrojna.pl/home/articleshow/13174?t=OSW-o-polityce-bezpieczenstwa-rzadu-Norwegii, 3.03.2019.

9. *W regionie siła? Stan i perspektywy współpracy wojskowej wybranych państw obszaru od Morza Bałtyckiego do Morza Czarnego*, red. J. Gotkowska, O. Osica, Ośrodek Studiów Wschodnich im. Marka Karpia, Warszawa 2012, p. 22-25.

10. K. Nowicka, *Stosunki Unia Europejska – Norwegia*, „Przegląd Europejski" 2003, No. 1, p. 161.

11. E. Kużelewska, *Norweskie i szwajcarskie „nie" dla integracji europejskiej*, „Studia Europejskie" 2003, No. 3, p. 99.

12. Z. M. Doliwa-Klepacki, *Europejska integracja gospodarcza*, Temida, Białystok 1996, p. 267.

13. A. Boryczka-Cichy, *Norwegia a kwestia integracji ze strukturami Unii Europejskiej*, „Studia Ekonomiczne" 2012, No. 123, p. 241-250.

14. J. Gotkowska, *Polityka bezpieczeństwa konserwatywnego rządu Norwegii – strategia na czasy kryzysu*, https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2014-07-09/polityka-bezpieczenstwa-konserwatywnego-rzadu-norwegii-strategia-na, 4.03.2019.

15. K. Synak, *Mała firma odkryła ogromne złoża naftowe na Morzu Północnym. To największe odkrycie w tym roku*, https://www.mojanorwegia.pl/biznes-i-gospodarka/mala-firma-odkryla-ogromne-zloza-naftowe-na-morzu-polnocnym-to-najwieksze-odkrycie-w-tym-roku-11646.html, 5.03.2019.

16. *W Norwegii islamiści zażądali niepodległości dla dzielnicy Oslo grożąc zamachami terrorystycznymi*, http://zmianynaziemi.pl/wiadomosc/w-norwegii-islamisci-zazadali-niepodleglosci-dla-dzielnicy-oslo-grozac-zamachami-terroryst, 5.03.2019.

17. D. Kompała, *Istota Zagrożeń*, „Zeszyty Naukowe OBRONNOŚĆ" 2014, No. 3(11), p. 23-25.

ВІРТУАЛЬНИЙ ПРОСТІР ХУДОЖНІХ ГАЛЕРЕЙ ЯК ФАКТОР ЕВОЛЮЦІЇ ВІЗУАЛЬНОЇ КУЛЬТУРИ

Соломатова Вікторія Василівна,
кандидат історичних наук, доцент,
Київський національний університет
культури і мистецтв,
vsolomatova@ukr.net

Сучасні реалії та швидкий темп розвитку технологій і соціокультурних практик, посприяли стрімкому виникненню нових та трансформації традиційних візуальних практик, що зумовлено специфікою візуальних комунікацій, виникненням багатьох візуальних кодів, режимів бачення, художніх практик та технік. Візуалізація світосприйняття сучасної людини посприяла позиціонуванню візуальної культури як своєрідного феномену, що впливає на соціокультурний розвиток.

Трансформаційні процеси у соціокультурному просторі XXI ст. надзвичайно вплинули на традиційну візуальну культуру, передусім завдяки генезі медіатизації – процесу якісних змін соціальних комунікацій, викликаний впливом медіа, що з інституцій, відображаючих життя, перетворюються на фактори, що визначають суттєві моменти життя суспільства та сучасної особистості. Варто зазначити, що ці зміни забезпечуються у першу чергу технологічно, завдяки загальнодоступним електронним інформаційним ресурсам глобального масштабу [3, с. 31], реалізуючись в межах дії таких актуальних тенденцій як інформатизація, віртуалізація, цифровізація та ін. Відповідно, швидко зростає доступність видів та об'єктів інформації, інтернет-комунікації змінюють уявлення про часо-простір, дозвіллєву діяльність, самореалізацію, самопрезентацію, а синтезування культур створює транскультурне мислення [2, с. 46].

Використання віртуального простору та комп'ютерних мереж призвело до суттєвих змін у світі традиційного мистецтва. Наприкінці XX ст. зарубіжні художні інституції розпочали процес інтегрування образотворчого мистецтва в мережу Інтернет, створюючи різноманітні веб-сайти, що протягом наступних десяти років посприяло розвитку системи структур художньої діяльності, віртулізації процесів створення та популяризації творів мистецтва. Сучасний художник може стати міждисциплінарним творцем, поширюючи власні твори в електронній формі серед необмеженого числа поціновувачів у всьому світі, а художні музеї, галереї та центри сучасного мистецтва, паралельно з традиційною діяльністю, запускають Інтернет-проекти та онлайн-платформи, завдяки чому користувач у будь-якій країні має доступ до високоякісного зображення шедеврів світового мистецтва. Варто зазначити, що дана тенденція на сучасному етапі є звичним та популярним явищем, наприклад,

Google Art Project – онлайн-платформа, запуск якої відбувся у лютому 2011 р. за ініціативи однієї з найпопулярніших пошукових систем та в співпраці з 17-ма відомими музеями світу: Стара національна галерея (Берлін), Фрір художня галерея (Вашингтон), Колекція Фрік (Нью-Йорк), Берлінська картинна галерея (Берлін), Музей Метрополітен (Нью-Йорк), Музей сучасного мистецтва (Нью-Йорк), Музей королеви Софії (Мадрид), Музей Тіссена-Борнеміси (Мадрид), Музей Кампа (Прага), Національна галерея (Лондон), Версальський палац (Версаль), Державний музей (Амстердам), Державний Ерміраж (Санкт-Петербург), Державна Третяковська галерея, Галерея Тейт (Лондон), Галерея Уффіци (Флоренція), Музей Ван-Гога (Амстердам), наразі співпрацює з 151 музеєм в 40-ка країнах, надаючи користувачам можливість не лише стати відвідувачами віртуальної виставки, але й отримати додаткову інформацію про музеї, галереї, конкретний твір мистецтва та його автора, яка подається 18-ма мовами.

Доцільність вивчення та аналізу феномену візуальної культури наразі є базовим принципом існування культури повсякденності та соціокультурного простору в цілому. Перспективи ж подальшого розвитку візуального мистецтва в умовах віртуального простору XXI ст. актуалізуть наукові дослідження проблематики інтегрування та існування творів мистецтва у всесвітній мережі.

Вважаючи, що у добу високих технологій мистецтво має відображати реальність, а відтак художник повинен застосовувати інструменти, методи та метафори індустріального світу, сучасні митці використовують кіберпростір для створення та популяризації творів мистецтва, представлення нової естетики та інноваційних концепцій.

В умовах соціокультурного простору XXI ст. провідні митці інтегрували сучасні творчі інструменти та ідеї у віртуальний простір, продемонструвавши нові можливості для творців та поціновувачів візуального мистецтва. Неабиякі зусилля спрямовано на те, щоб зруйнувати традиційні кордони художніх галерей, умовний бар'єр між митцем та глядачем з метою розвитку середовища глядач-учасник, що справило неабиякий вплив на художню систему.

Твір мистецтва відтак став всеохоплюючим художнім об'єктом, що впливає водночас на кілька почуттів. На думку Т. Левіса, такий спосіб свідомості може змінити осмислення та ставлення художника до власного мистецтва, оскільки «спеціалізації на одній з технік (олія, акварель та ін.) більше не вистачає, потрібна складна структура, що включає в себе мультимедійні та інтерактивні 2D та 3D об'єкти для досягнення бажаного ефекту» [4, p. 12] і може активно застосовуватися в художній галереї віртуальної реальності – середовищі в якому митець позиціонується міждисциплінарним творцем.

Відсутність фізичного місцеположення – одне з найбільших переваг віртуальної галереї, оскільки розміщення у мережі дозволяє будь-якому користувачу отримати доступ до неї з будь-якої точки світу, як з комп'ютер,

так і з мобільного пристрою. Фізичних обмежень простору, освітлення, атмосфери або місцеположення також немає – це визначається особисто художником, який може використовувати віртуальний простір як частину художньої творчості, посилюючи ефект твору, який може бути будь-якого розміру, кольору, структури та форми. Більше того, твір мистецтва може мати якості, неможливі у реальному світі через фізичні або фінансові обмеження – поверхні вкриті різноманітними текстурами або анімацією, а глядач може ніби пройти крізь скульптури і поглянути з такого ракурсу, що фізично неможливий у традиційних галереях. Відтак, художні твори у віртуальному просторі надають можливість митцям маніпулювати елементами, формами, стилями, гравітаційними можливостями та ін., створюючи уявні світи, відповідно до власного бачення.

Варто зазначити, що на сучасному етапі онлайн-галереї пропонують різноманітні рубрики (наприклад, персональні та колективні виставки, анонси та фоторепортажі, колонки художників та мистецтвознавців, навчальні статті, персональні сторінки авторів та ін.), таким чином виконуючи інформаційну, навчальну, рекреаційну, освітню та ін. функції культури, а також надаючи величезні можливості для налагодження комунікації з потенційними авторами та поціновувачами, розширення зони впливу сайту за допомогою соціальних мереж та ін. На думку дослідників, у цьому випадку Інтернет доцільно позиціонувати як феномен культури, новою комунікативною технологією, що раціоналізує та глобалізує відносини між людьми [1, с. 221].

Список використаних джерел:

1. Зотова О. И. Онлайн-галерея как средство сохранения культурного потенциала региона. Вестник Челябинского государственного университета. 2013. № 21 (312). Филология. Искусствоведение. Вып. 80. С. 218–222.

2. Мальковская И. А. Визуальная культура : проблемы самоидентичности. Гуманитарные науки: теорія и методология. 2008. № 4. С. 45–49.

3. Моргунов А. А. Процессы медиатизации в современной культуре: сущность и последствия Вестник ТвГУ. Серия «Философия». 2013. Вып. 4. С. 30–38.

4. Lewis T. Tools for building Wired World. Computer. 1996. June. pp.12–15.

НЕЛЕНІЙНІ ПРОЦЕСИ У ВИКЛАДАННІ УНІВЕРСИТЕТСЬКІХ ПРЕДМЕТІВ

Спаський Ігор Дмитрович
Одеський національний економічний університет
E-mail: versuszet@ukr.net

Принцип нелінійності у методиці проведення університетських занять полягає у залученні багатоканального сприйняття та інтеграції теоретичних знань, побутового досвіду та практичних навичок і вмінь. Для цього можливо застосовувати інтеграцію як ігрових форм так і принципів керованого хаосу. Що дозволяє розкрити певний обсяг особистості викладача та актуалізувати предметні знання студентів.

Перш за все велику роль у цьому грає особистість викладача, яка розгортається у процесі проведення неленійного заняття. Свідомість, підготовка, глибина осмислення не тільки предмету, але і буття в цілому надають широкі можливості здійснення міждисциплінарної інтеграції у процесі викладання навчальних дисциплін. Рефлексія робіт, розкриваючих ідею університету Дж. Ньюмена, В. Гумбольдта, К. Ясперса та дідактіки вищої школи В.Ф. Шаталова і методологічних ігор Г.П. Щедровицького розкриває певні умови проведення нелінійних занять у межах університету. Серед навичок та вмінь при отриманні економічної освіти особливе місце займає економічне мислення. Яке грунтується на абстрактному мисленні. Проведення занять у нелінійній формі відіграє велику роль у формуванні економічного мислення, допомогая розотождествитись з динамікамі товарного фетішу та побачити економічну систему абстрактно і еврістично піднімаючись над нею.

Перш за все для цього важливо використовувати евристичні методи мислення, що надають можливості використовувати онтологічне спостереження при пізнанні економічних процесів. Серед найбільш ефективних форм активізації евристичного мислення можливо виділити методи організаційно-діяльнісної гри. Це досягається завдяки інструментам організації проблемно-групового мислення, актуалізуючого реальні проблеми у розв'язанні тих чи інших завдань, потребуючих евристичного підходу. В цьому розгортається в повній мірі нелінійний підхід до навчального процесу.

У методології та інструментарії організаційно-діяльнісних ігор використовуються як старовинні методи евристичного мислення та і й сучасної методології наукового пізнання. Здатність людського мислення щодо узагальнення та абстрагування надає можливості у процесі пізнання піднятись понад емпіричним наглядом та багатогранно усвідомити досліджуваний предмет, процес, явище об'єктивної дійсності. Це можливо завдяки особливої функції людської свідомості - абстрактного

мислення. У економічної теорії, завдяки багатогранності предмету дослідження, абстрактне мислення має особливе величезне значення. «Не «індукція», спрямована на відшукання абстракції, що виражає «загальне» для всіх окремих випадків, а поглиблений аналіз одного окремого випадку, спрямований на те, щоб виявити шуканий процес в його «чистому вигляді»»[1, с.43]. Звичайно такий метод выдкриває зовсім інший обсяг пізнання, надає можливості усвідомити внутрішню логіку об'єкта пізнання.

Цей підхід має дуже багату онтологічну основу. перегукується з традицією наукового мислення Стародавнього Світу. Яскравий приклад - евріка Архімеду, яка дала назву евристичного пізнання, по суті друга назва абстрактного мислення. Чи самадхі у Стародавньої Індії. Евристичне мислення прослідкується у філософської традиції ідеалізму, в системах І. Канта та Г. Гегеля. Ідея університету та її розгортання на просторах Європи з XII ст. також базується суттєво перш за все на активізації евристичного мислення. Про це свідчать дослідження В. Гумбольдта, Дж. Ньюмена та К. Ясперса.

Великий крок у розвитку пізнання в аспекті співвідношення абстрактного та конкретного пов'язаний з існуванням з 50-х років XX-го сторіччя Московського методологічного кола, заснований відомими методологами А.А. Зінов'євим, Г.П. Щедровицькім, Б.А. Грушиним, М.К. Мамардашвилі[2, с.18-24]. В рамках діяльності був визначений підхід та на його підставі розроблені методологічні організаційно діяльності ігри, досвід яких свідчить о можливості створити умови щодо відтворення актів евристичного мислення. Досвід рішення багатьох економічних, управлінських та інших задач свідчить о великих можливостях евристичного мислення.

Нелінійна організація навчальних занять грунтується перш за все на університетських масштабах особистості викладача. Його навичок отримання евристичного знання та його цілісного узагальнення у єдиний світогляд. Крім того, це вміння викладача незважаючи на нелінійні флуктуації та відхилення при нелінійному проведенні заняття тримати певну лінії викладання. Дуже важливою умовою ефективного навчального процесу є підтримання сократичного діалогу між викладачем та студентами, запобігає лише однобічного мовлення та слухання [3, с.45].

Особистість університетського викладача впливає на студента як вербально, так і невербально. Невербальна компонента особливо відображує нелінійний характер у проведенні навчальних занять. Таким чином для ефективного використання неленійного підходу перш за все викладач має бути особистістю, яка своїм обсягом та глибиною може впливати як вербально так і невербально на студента, посилюючи компоненту спеціальних знань, допомогая їх глибокому засвоєнню та інтеграції у власний світогляд. Підтримка викладачем евристичного засобу пізнання, та його реалізації цілісністю свого життя включає пізнавальний інтерес студенту як до буття в цілому, так і до викладаємої предметної

дисципліни тощо.

Список використаних джерел:

1. Ильенков Э.В. Диалектика абстрактного и конкретного в научно-теоретическом мышлении. Издательство «Мысль» М., 1997, 420 с.;
2. Щедровицкий Г. П. Московский методологический кружок: развитие идей и подходов. / Из архива Г.П. Щедровицкого. Т. 8. Вып. 1. М., 2004. 352 с.;
3. Ухтомский А. А. Лицо другого человека. М., «Издательство Ивана Лимбаха», 2008, 363 с.

ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ТЕХНОЛОГІЇ ОСОБИСТІСНО ОРІЄНТОВАНОГО НАВЧАННЯ У СУЧАСНІЙ ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ

Тарасевич Олександра Віталіївна
студентка 5 курсу Педагогічного інституту
Київського університету імені Бориса Грінченка
Tarasevich-a@ukr.net

Науковий керівник –
канд. пед. наук, доцент Н.М. Голота

Анотація. В статті розглядається реалізація технології особистісно орієнтованого навчання дітей молодшого шкільного віку; наведено проблеми та особливості впровадження індивідуального підходу до навчання в сучасній початковій школі.

Ключові слова: особистісно орієнтоване навчання, індивідуальний підхід, діти молодшого шкільного віку.

Аннотация. В статье рассматривается реализация технологии личностно ориентированного обучения детей младшего школьного возраста; приведены проблемы и особенности внедрения индивидуального подхода к обучению в современной начальной школе.

Ключевые слова: личностно ориентированное обучение, индивидуальный подход, дети младшего школьного возраста.

Abstract. The article deals with the process of implementing the technology of personally oriented education for children of primary school age; problems and peculiarities of the implementation of an individual approach to teaching in the modern primary school are presented.

Keywords: person-oriented learning, individual approach, children of primary school age.

Вступ. Актуальність дослідження обґрунтована необхідністю відповідати вимогам сучасної освіти, оволодіння новим рівнем знань, умінь, навичок, формування компетенцій та цінностей, які передбачені Державним стандартом початкової загальної освіти та Новою українською школою. Учні початкової школи в процесі навчання повинні навчитися не лише здійснювати переробку великого за обсягом матеріалу, а вміти

реалізовувати набуті знання на практиці, виконувати мисленнєві операції, задовольнити потребу в пізнанні цілісної картини світу, творчості, самостійності тощо. Для виконання поставлених вимог необхідно зробити процес навчання цікавим для учнів, знаходити індивідуальний підхід до кожної дитини, досліджувати та впроваджувати особистісно орієнтоване навчання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій засвідчує, щовказаноюпроблемою займалосьбагатоукраїнських і зарубіжнихпсихологів та педагогів, зокрема: Б. Ананьєв, О. Балл, І. Бех, Н. Бібік, О. Бондаревська, Л. Виготський, П. Гальперин, І. Єрмаков, Л. Занков, В. Краєвський, О. Леонтьєв, С. Подмазін, О. Пометун, С. Рубінштейн, О. Савченко, В. Сєріков, М. Скаткін, І. Якиманська та інші. Вчені у своїх наукових дослідженнях вивчали теоретичні та методологічні основи особистісно орієнтованого навчання та особливості його впровадження в навчальний процес.

Метою статті є розкриття особливостей реалізації особистісно орієнтованого навчання в початковій школі. Відповідно до поставленої мети були визначені наступні **завдання**: розглянути сутність особистісно орієнтованої технології навчання у психологічній та педагогічній літературі; визначити особливості реалізації технології особистісно орієнтованого навчання в освітньому процесі сучасної початкової школи.

Виклад основного матеріалу.

На сьогоднішній день освітній процес у початковій школі модернізується, розвивається в досить швидкому темпі. З початком шкільного навчання навчальна діяльність молодших школярів ще тільки починає формуватись. Тому в цей період вчителю дуже важливо зробити процес навчання для учнів не тільки пізнавальним, але й цікавим, аби не втратити мотивацію до навчання та враховувати індивідуальні потреби та інтереси кожного учня.

В «Українському педагогічному словнику» за редакцією С. Гончаренко особистісний підхід визначається як послідовне ставлення педагога до вихованця як до особистості, як до свідомого відповідального суб‘єкта власного розвитку і як суб‘єкта виховної взаємодії. [1] Згідно із думкою вченого, особистісний підхід передбачає допомогу вихованцеві в усвідомленні себе особистістю, у виявленні, розкритті його можливостей, становленні самосвідомості, у здійсненні особистісно важливих і суспільно прийнятих самовизначень, самореалізації, самоутвердження.

Особистісно орієнтоване навчання – це визнання людини найвищою цінністю освітнього процесу, навколо якої ґрунтуються всі інші суспільні пріоритети, створення таких умов, у яких вона знаходилася б не в ролі виконавця або спостерігача, а була б повноправним автором своєї «життєвої позиції», відповідальним за власні вчинки. [2]

Реалізація технології особистісно орієнтованого навчання у сучасній початковій школі невідривно пов’язана з впровадженням Концепції «Нова

українська школа». Згідно цієї Концепції, індивідуальний підхід до учнів здійснюється через орієнтацію на інтереси та потреби дітей, виховання на цінностях, новий зміст та структуру навчальної діяльності, сучасне освітнє середовище, педагогіку партнерства, глибше залучення родини в освітній процес тощо.

Центральною фігурою освітнього процесу повинен бути учень, а не вчитель чи шкільний предмет, тобто мова йде про реалізацію принципу дитиноцентризму. Дитина з народження наділена унікальними якостями, задатками, а завдання сучасного вчителя полягає в тому, щоб бути взірцем, помічником, другом, розвивати здібності й таланти молодших школярів.

Особистісно-орієнтоване навчання має на меті:

– визначити життєвий досвід кожного учня, його пізнавальні здібності, інтереси, якісні характеристики, які спочатку потрібно розкрити, а потім узгодити зі змістом освіти та розвинути в освітньому процесі;

– сформувати механізми адаптації, самооцінювання, саморегуляції, самовиховання, самозахисту, необхідні для становлення самобутньої сучасної людини, здатної вести конструктивний діалог з іншими людьми, природою, культурою та цивілізацією загалом;

– розвивати позитивну мотивацію дітей до пізнавальної діяльності, їх потребу в самопізнанні, самореалізації та самовдосконаленні в межах соціокультурних і моральних цінностей нації. [3, с.2-3]

Аналіз психолого-педагогічної літератури дав змогу визначити такі основні ознаки особистісно орієнтованої освітньої моделі:

– дитина виступає суб‘єктом пізнання і спілкування;

– мета – розвиток особистості школяра з урахуванням його можливостей і схильностей;

– педагог ставиться до дитини як вищої цінності;

– стратегія поведінки педагога полягає у створенні таких ситуацій, які сприяють максимальному розкриттю можливостей індивідуального зростання школяра, стимулюють його внутрішні сили до творчого саморозвитку і самовдосконалення;

– кожен вихованець бачить індивідуальність у собі та в інших, має власну гідність та поважає гідність інших;

– співпраця вчителя та учнів розвивається згідно типу «дорослий-дорослий», тобто рівноправних позицій: учень отримує можливість виявляти самостійність мислення, незалежність, здатність до вибору стратегій навчання тощо. [4, с.25-26]

Особистісно орієнтоване навчання дає можливість кожному учневі реалізувати себе в різних видах діяльності, спираючись на власні здібності, нахили, інтереси, особистісні цінності і суб’єктний досвід.

Основною формою технології особистісно орієнтованого навчання виступає особистісно орієнтований урок, у побудові якого необхідним є:

✓ використання різноманітних форм і методів організації освітньої діяльності;

- ✓ спонукання учнів до невимушеної активності;
- ✓ право на помилку;
- ✓ заохочення до аналізу способів роботи інших учасників;
- ✓ створення педагогічних ситуацій спілкування, які дозволять кожному проявити ініціативу, самостійність, вибірковість у способах роботи.

Наукові дослідження та практика початкової школи засвідчують, що реалізація особистісно орієнтованого навчання здійснюється за допомогою таких технологій: розвитку критичного мислення, колективне творче завдання, навчання на дослідженнях, проектні методики, розвивальне навчання, інформаційні технології, інтерактивне навчання.

Особистісно орієнтоване навчання має чітку структуру. Зокрема, С. Подмазін виділив такі його етапи: орієнтація, визначення мети, проектування, організація виконання плану діяльності, реалізація, контроль, коригування, оцінювання. [5, с.29-31]

Для успішної реалізації технології особистісно орієнтованого навчання в освітньому процесі початкової школи слід дотримуватись головних вимог: виклад знань має бути спрямований на постійне перетворення набутого суб'єктного досвіду кожного учня та узгодження його з науковим змістом здобутих знань, мотивація до самоцінної освітньої діяльності, самоосвіти, саморозвитку, оцінка способів навчальної роботи, якими користується учень самостійно, стійко, продуктивно і процесу учіння загалом.

Висновок. Отже, можна зробити висновок, що реалізація технології особистісно орієнтованого навчання в освітньому процесі початкової школи є необхідною умовою його ефективності й вимагає ретельної підготовки вчителя. Взаємини вчителя та учня будуються на суб'єкт-суб'єктній взаємодії. В освітньому процесі сучасної початкової школи враховуються індивідуальні особливості кожної дитини, її потреби, інтереси, вподобання, що, безперечно сприятиме розкриттю її потенціалу.

Список використаних джерел:

1. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник / С. У. Гончаренко. – К.: Либідь, 2007. – 258 с.

2. Федорчук Е. І. Сучасні педагогічні технології : [навч.–метод. посіб.] / Е. І. Федорчук. – Кам'янець-Подільський : Абетка, 2006. – 212 с.

3. Кравченко Г. Ю. Теоретико-методологічні основи особистісно орієнтованої освіти// Поч. навч. та вихов. – 2005. - №25. – С. 2-3.

4. Чернега Н. Особистісно-зорієнтоване навчання: сучасні підходи / Н. Чернега. – К.: Рідна школа, 2010. – №9. – С. 25-26.

5. Підмазін С. Технологія особистісно орієнтовного уроку / С. Підмазін. – К.: Перше вересня, 2010. – № 20-21. – С. 29-31.

ПРОФЕСОР ВОЛОДИМИР КОСТЯНТИНОВИЧ ПІСКОРСЬКИЙ (1867-1910) – ЗАСНОВНИК УКРАЇНСЬКИХ ТРАДИЦІЙ ІТАЛІСТИКИ ТА ІСПАНІСТИКИ ДОБИ СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ ТА РАННЬОГО НОВОГО ЧАСУ: ІНСТИТУЦІОНАЛЬНИЙ ДИСКУРС

Ціватий Вячеслав Григорович,
кандидат історичних наук, доцент,
Заслужений працівник освіти України
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
tsivatyi@gmail.com

Стаття присвячена діяльності і здобуткам Володимира Костянтиновича Піскорського, засновника в Україні італійських та іспанських студій і школи європеїстики. В.К. Піскорський – відомий історик, доктор всесвітньої історії, професор, роки життя: (29 липня (10 серпня) 1867, м. Одеса – 03(16) серпня 1910, Казань). Його заслужено вважають засновником української іспаністики та європеїстики [1].

Проф. В.К. Піскорський – історик-іспанолог, медієвіст. фундатор української іспаністики, професор (1899), член-кореспондент Барселонської королівської академії наук і мистецтв (1901). 18 квітня 1901 р. за заслуги перед іспанською наукою В. Піскорського обрали членом-кореспондентом Барселонської королівської Академії красного письменства і природничих наук, до яких належала й історія. З цього приводу журнал *«Revista critika de Historia y literatura»* писав: «Не так давно ми мали можливість познайомитися з молодим викладачем Київського університету Володимиром Піскорським, чия працьовитість і любов до іспанських традицій, до вивчення іспанської історії швидко завоювали симпатії не тільки корифеїв науки, а й кожної освіченої людини… Його праці в галузі іспаністики складаються з чотирьох монографій, що викликають велику зацікавленість. Ми завжди будемо вдячні таким людям, як викладач Піскорський, які спромоглися присвятити всю свою любов і сили питанням внутрішнього життя іспанського народу». Проф. В.К. Піскорський автор ґрунтовних праць з історії середньовічної Іспанії, Португалії, Італії та багатьох інших європейських країн.

За своїм походженням В.К. Піскорський належав до великої, сказати б, типово київської родини, в якій зійшлися шляхи польського роду Піскорських, росіян Саханських, українців Андрієнків і Кулішів. Родинна хроніка Піскорських зберегла імена й події з часів Польсько-Литовського князівства, однак дід і батько Володимира Піскорського вже не мали ані дворянських привілеїв, ані статків. Дід Карл служив у Києві на пошті, батько Костянтин – на газовому заводі. Певно, це від них успадкував Володимир, один із чотирьох дітей в сім'ї, демократизм переконань, звичку до праці й вміння терпіти нестатки.

Професор В.К. Піскорський писав свої праці здебільшого російською мовою. Він не був «свідомим українцем» у поширеному нині розумінні цих

слів, проте належав до найвідданіших синів України.

Закінчив історико-філологічний факультет Київського університету, де навчався в період з 1886-1890 (учень В. Антоновича й І. Лучицького). У 1891-1894 роках – стипендіат, а з 1893 року – приват-доцент Київського університету. Наукове відрядження за кордон (Франція) і тривале перебування в Іспанії надали йому можливість зосередити сферу наукових інтересів на історії Європи, зокрема, Іспанії, Італії й Португалії. Попрацювавши в архівах Саламанки, Ескуріала, Вальядоліда, Мурсії, Мадрида під час першої поїздки до Іспанії, Піскорський опублікував магістерське дослідження «Кастільські кортеси в перехідну епоху від середніх віків до нового часу» і у 1897 році отримав ступінь магістра, а через три роки у 1901 році захистив докторську дисертацію «Кріпосне право в Каталонії в середні віки»; 2 серпня 1901 р. йому було присуджено ступінь доктора всесвітньої історії.

В.К. Піскорський, до речі, був першим іноземним ученим, якому дозволили працювати в королівському архіві Іспанії. Його «Історія Іспанії та Португалії» увійшла до колекції «Історія Європи за епохами і країнами» (за ред. М.І. Кареєва і І.В. Лучицького). У період з 1899 по 1904 рік основним місцем роботи Володимира Костянтиновича Піскорського став Ніжинський історико-філологічний інститут князя Безбородька (нині – Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя) Проф. В.К. Піскорський працював на кафедрі професором всесвітньої історії.

З плином часу доля закинула проф. В.К. Піскорського до Казані, де він викладав на кафедрі всесвітньої історії Казанського університету (у період з 1906 по 1910 роки). Як свідчать архівні документи, у період 1900, 1902, 1907, 1908 і 1910 років він здійснив наукові відрядження до Німеччини, Великої Британії, Швейцарії, Італії, Португалії. Працюючи тут з 1906 року, професор створив курс «Основи господарського життя Європи», досліджував питання історії Англії, Франції та Європи в цілому. У той період написані «Нариси з історії Західної Європи», курси лекцій «Історія середніх віків», «Історія парламентських установ», а також популярна «Історія Іспанії і Португалії», яка вважається основоположним дослідженням з історії цих країн у вітчизняній науці.

У його листах і щоденниках знаходимо живі й яскраві спостереження, пов'язані з перебуванням у Мадриді, Берліні, Лондоні, Лейпцігу, Парижі, Флоренції, Римі, Вероні, Лісабоні, Сарагосі. Труднощів у спілкуванні Піскорський не відчував, адже вільно володів європейськими мовами, у тому числі й польською (батько його – поляк), грецькою та латиною. Колеги називали Володимира Костянтиновича «зразковим працівником на європейський лад, майже панглосом».

Його наукові заслуги сприяли включенню його до відомих наукових інституцій: член Історичного товариства Нестора-літописця при Київському університеті (із 1890 року), Історичного товариства при Петербурзькому університеті (із 1891 року), історико-філологічного товариства при

Історико-філологічному інституті князя Безбородька в Ніжині (із 1899 року), Київського товариства грамотності тощо. Серед відомих наукових досягнень цієї непересічної особистості й науковця варто відзначити (назви наукових праць мовою оригіналу): *Пискорский В.К. Вопрос о значении и происхождении шести «дурных» обычаев Каталонии; Пискорский В.К. История Испании и Португалии. От падения Римской империи до начала XX века; Пискорский В.К. Кастильские кортесы (сословные собрания) в переходную эпоху от Средних веков к Новому времени (1188-1520); Пискорский В.К. Крепостное право в Каталонии в Средние века; Пискорский В.К. Франческо Ферручи и его время. Очерк последней борьбы Флоренции за политическую свободу (1527-1530)*. Також проф. В.К. Піскорський написав ряд статей для «Энциклопедического словаря Брокгауза и Ефрона».

Проф. В.К. Піскорський був патріотом своєї вітчизни. Перебуваючи за кордоном в наукових відрядженнях, він ні на хвилину не полишав думати про неньку Україну. І завжди, досліджуючи і вивчаючи європейську історію й політико-дипломатичний досвід, порівнював його з українським буттям і політичними проблемами на Батьківщині.

На превеликий жаль, Володимир Костянтинович Піскорський трагічно загинув 03 серпня 1910 року, випадково *(за твердженнями його біографістів)* потрапивши під потяг у дачній місцевості поблизу Казані, на залізничній станції Зелений Дол (нині в м. Зеленодольськ, Республіка Татарстан, РФ). Хоча автор даної публікації вважає його смерть не випадковою, а пов'язаною з активною життєвою позицією та політичними переконаннями. Володимиру Костянтиновичу, людині передових демократичних поглядів, імпонували волелюбний дух, гордість, темперамент іспанців. Вірогідно його смерть була штучно спричинена, вдало імітована…, але ми сподіваємось, що історія допоможе привідкрити нам цю таємницю і дослідити трагічну загадку, правда, це – уже наступна й довготривала розвідка.

Відірваний обставинами життя від землі предків, він завжди пам'ятав рідне місто – Київ («Нема нічого прекраснішого за Київ», згадував в одному із свої листів до рідних) і мріяв повернутися із Казані додому. На жаль, доля розпорядилася інакше. У Києві проф. В.К. Піскорський знайшов тільки своє останнє пристановище. Ховали його на Аскольдовій могилі рідні, друзі та історик Георгій Омелянович Афанасьєв, старий учитель, що пережив улюбленого учня. Могила В. Піскорського на Звіринецькому цвинтарі охороняється державою. Його науковій і громадській діяльності присвячено один з розділів експозиції в Музеї історії Києва. Світлий образ цієї благородної людини заслуговує на пам'ять і пошану нащадків.

Володимир Костянтинович загинув у віці 43 років внаслідок нещасного випадку на залізниці. Його рання трагічна смерть вразила громадськість і науковий світ. У газетах і журналах Казані, Петербурга, Москви, Харкова, Києва з'явилися некрологи. Він був похований на Аскольдовій могилі в місті Києві, у 1930-хх роках перепохований на Звіринецькому кладовищі.

Архів проф. В.К. Піскорського зберігається в Російській державній бібліотеці в Москві, частина архіву та листи зберігаються в родині його спадкоємців, які й до сьогодні мешкають в Києві й трепетно ставляться до свого всесвітньовідомого та талановитого предка.

В українській і світовій історіографії, у знак вшанування пам'яті й наукових заслуг проф. Володимира Костянтиновича ПІСКОРСЬКОГО, за ним навіки закріпилося звання «Посол вітчизняної науки» [4, с. 287-294; 5, с. 268-274]. У 2017 році виповнилося 150 років з дня народження великого і знаного у всьому світі українського науковця, медієвіста і раннього новіста, історика, фахівця із всесвітньої історії, професора **Володимира Костянтиновича Піскорського.** Україна повинна добре знати своїх героїв і ця непересічна особистість, його наукова спадщина, беззаперечно заслуговує на відповідне шанобливе ставлення і вшанування на Батьківщині – УКРАЇНІ!

1. Піскорський В.К. Флорентійський збірник / Відп. ред.: П.С. Сохань, В.О. Дятлов. – Київ; Москва; Чернігів: Вид-во «ИВИ РАН», 2013. – 372 с.
2. Lake D. Hierachy in International Relations / D. Lake. – Ithaca: Cornell University Press, 2009. – 366p.
3. Kaplan Robert D. The Coming Anarchy / Robert D. Kaplan // Mansbach Richard W., Rhodes Edward. Global Politics in a Changing World. A Reader. – Boston, New York Houghton Mifflin Company, 2000. – P. 105-115.
4. Циватый В.Г. Институционализация дипломатической службы европейских государств на рубеже Средневековья и раннего Нового времени: теоретико-методологический аспект / В.Г. Циватый // Codrul Cosminului. – 2012. – Т. XVIII. – No. 2. – P. 287-294 (Румыния).
5. Ціватий В.Г. Європейська зовнішня політика доби раннього Нового і Нового часу: проблеми інституціоналізації (теоретико-методологічний аспект) / В.Г. Ціватий // Науковий вісник Дипломатичної академії України. – К., 2000. – Вип. 4. – С. 268-274.

АНАЛІЗ РЕЗУЛЬТАТІВ ДОСЛІДЖЕННЯ ВПЛИВУ ЗМІ НА АГРЕСИВНУ ПОВЕДІНКУ ПІДЛІТКІВ

Штаубер Наталія Володимирівна
студентка НПУ імені М.П. Драгоманова
Staubernat@gmail.com

В сучасних умовах засоби масової інформації – це необхідна і невід'ємна умова отримання й засвоєння досвіду. Вони висвітлюють актуальні суспільні проблеми й тим самим впливають на думки та поведінку людей як у суспільстві, так й індивідуально. З раннього дитинства людина опиняється в інформаційному полі, вона не може жити без інформації, сприймаючи її через безліч каналів, і на основі їх обробки формує свою поведінку. Мас-медіа створюють своєрідний інформаційний світ, за допомогою якого людина формує певний світогляд щодо способу і стилю

життя, типів поведінки тощо.

Соціологічні опитування останніх десятиліть неодноразово підтверджували, що в структурі дитячого і молодіжного дозвілля стабільно переважає перегляд телепередач як найбільш доступна, універсальна форма проведення вільного часу. Юнаки і дівчата проводять біля телевізора від трьох до шести годин на добу, причому через великий обсяг інформації вони не встигають її переробляти. Це не привчає їх думати самостійно, критично сприймати будь-яку інформацію, аналізувати, не дає розвиватися логічному мисленню.

Однак потік інформації у ЗМІ настільки різноманітний і суперечливий, що самостійно розібратися в ньому складно навіть дорослій людині. Існує низка теорій, присвячених особливостям впливу засобів масової інформації на споживачів : теорія «чарівної кулі», психологічна модель впливу ЗМІ на особистість, теорія «структурної взаємозалежності ЗМІ та аудиторії», теорія соціального научіння.

Вплив засобів масової інформації на особистість серед науковців вивчався досить давно. У дослідженні В. Бондаровської наведений детальний аналіз історичного аспекту проблеми [1]. В ньому вказується на чотири етапи історії. На першому етапі, який прийшовся на 30-40 роки XX стол., соціальним замовленням стало вивчення ефективності пропаганди у ЗМІ. В контексті біхевіористичної теорії встановлено особливості їхнього впливу на установки, систему ставлень та звички людей. На другому етапі (1940 – 1960 роки) доведено, що головний ефект засобів масової інформації полягає у посилення установок, які вже сформувалися у споживача. На третьому етапі (1960 – 1970 роки) предметом досліджень стають когнітивні фактори, а саме : особливості сприймання, усвідомлення, запам'ятовування інформації. Четвертий етап досіл день впливу ЗМІ на особистість розпочався в кінці XX століття триває до сих пір. Встановлено їх потужний вплив на суспільство, адже конструюється соціальна реальність, що ми можемо спостерігати у сучасних подіях в Україні.

Дотепер триває дискусія про те, чи впливають сцени насильства на людей і як саме це відбувається. Діти і підлітки, які регулярно споживають продукцію ЗМІ, характеризуються такими особливостями: вони міркують швидкими та готовими асоціаціями, ставлять поверхневі запитання, не цікавляться глибокими відповідями; відповіді на запитання дорослих мають стереотипний характер; у спілкуванні з людьми не відчувають дистанції, мають труднощі при встановленні реального міжособистісного контакту з іншими людьми. Мовлення у таких дітей залишається досить примітивним. Не розвивається уміння виділяти головну думку з прочитаного тексту, перевага надається малюнкам, а не тексту. Не формується уміння до активної обробки інформації, пригальмовується розвиток умінь зосереджуватися та уважно спостерігати, здібності до творчості та цілеспрямованої діяльності. На особистісному рівні порушується розвиток вольових якостей, оскільки дитина не виявляє своєї активності під час перегляду, але згодом

відбувається неупорядкований вибух накопиченої та невитраченої енергії, часто у різновидах агресивної поведінки.

Це стало завданням нашого емпіричного дослідження, якепроводився в декілька етапів: визначення особливостей агресивної поведінки підлітків за допомогою тестової методики, виокремлення досліджуваних з різним рівнем агресивної поведінки; встановлення особливостей впливу засобів масової інформації на прояви агресивної поведінки підлітків в умовах природного експерименту; узагальнено отримані результати, на основі яких запропоновані психолого-педагогічні рекомендації щодо коригування агресивної поведінки підлітків.

Встановлено, що для більшості підлітків (62,1 %) властивий середній рівень загальної агресивності. Середній рівень цієї властивості свідчить про те, що підліткам не характерне сприймання більшості ситуацій як таких, що загрожують їх самооцінці, самоповазі, самовизначенню. І водночас підлітки не схильні стримувати свої бажання та інтереси на користь інших. Високий рівень загальної агресивності виявили 27,6 % досліджуваних підлітків. Вони легко йдуть на конфлікти, сперечаються один з одним та з дорослими, іноді самі їх провокують. Досить гостро і нестримано реагують на зауваження, висловлюючи невдоволення. Переважають вербальна та непряма агресії. Низький рівень зафіксовано у 10,3% респондентів, що характеризується проявами конформності до думки та дій оточуючих, незалежно від їх моральності. Деякі виявляють байдужість, не беруть участі в будь-яких подіях, не реагують на конфлікти, іноді навіть не дивляться на них.

Ворожість як прояв негативних переживань у критичних ситуаціях виявила більшість підлітків. Так, високий рівень цієї якості відмічається у 20,7 % дітей учасників тестування. Середній рівень ворожості зафіксовано у 72,4% досліджуваних. З низьким рівнем ворожості виявлено 6,9 % досліджуваних підлітків.

Виявлено, що у половини досліджуваних підлітків (50%) яскраво виявлений негативізм як форма прояву агресивності. Негативізм трактується як прояв опозиційної манери поведінки, спрямованої проти авторитету, яка може виявлятися у формі пасивного супротиву і у формі активної протидії існуючим правилам, нормам і звичаям.

Виявлено ґендерні відмінності у проявах агресивної поведінки. У хлопців переважає вербальна агресія, що становить 62,5 %, а у дівчат найбільше виражена образа – 53,8 %. Хлопці негативні відчуття проявляють як через форму (крик, сварка), так і через зміст вербальних звернень до інших осіб (погрози, образи та приниження). Дівчата виявляють заздрість та ненависть до оточуючих, що обумовлено відчуттям гніву, невдоволеності, незадоволеністю всім світом за дійсні або уявні страждання.

Згідно з результатами застосування методики визначення агресивної поведінки А. Басса і А. Даркі досліджувані були поділені на дві групи : експериментальну та контрольну. В експериментальній групі був

організований перегляд мультфільму «Оггі і кукарачі» протягом дня три рази по три серії. Перерви між переглядами складали 10 – 15 хвилин. В контрольній групі мультфільм не демонструвався.

За результатами природного експерименту в експериментальній групі відмічається збільшення тих, хто продемонстрував високий рівень агресивності з 21,4 % до 28,5 % і відповідне зменшення числа дітей з її низьким рівнем (з 14,3 % до 7,2 %). В експериментальній групі збільшилась кількість тих, хто продемонстрував високий рівень ворожості: якщо за результатами констатувальної діагностики таких виявлено з 21,4% до 35,7% підлітків експериментальної групи. У контрольній групі зміни не зафіксовані. Аналіз різних проявів агресивної поведінки показав, що найбільш поширеними її видами залишаються роздратування, негативізм та образа. Це означає, що більшість підлітків виявляють негативні переживання, заздрісність, схильність до грубощів. Фізична агресія серед учасників експериментальної групи дещо збільшила свої показники, ніж це встановлено за даними констатувальної діагностики. Це може бути пов’язано з переглядом сцен насильства у мультфільму.

Після участі в експерименті ми констатували активізацію негативних емоцій, тобто після перегляду мультфільму посилилися їхні переживання, що можуть підкріплювати агресивну поведінку. Таким чином, результати контрольної діагностики засвідчили наявність змін у переживаннях більше, ніж у проявах агресивної поведінки : зафіксовано зростання ворожості у підлітків під впливом перегляду телевізійного мультфільму.

Література

1. Бондаровська В. Стан інформаційно-психологічної безпеки в Україні / В.Бондаровська // Психолог. – 2007. – № 16. – С.14-17.
2. Бюттер К. Жить с агрессивными детьми / Бюттер К. – М. : Просвещение,1997. – 165 с.
3. Вакуленко О.В. Засоби масової інформації як особливий чинник впливу на формування способу життя особистості / Вакуленко О.В. // Соціальний працівник. – 2005. – вересень. – С. 14–18.
4. Качанова Ю. Телебачення як фактор впливу на прояви агресивності людей / Ю.Качанова // Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки: Збірник наукових праць. – К.: Фенікс, 2010. – Вип. 10. – С.45 – 50.
5. Собкин В. Подросток у телеэкрана: есть ли в сценах насилия и агрессии двадцать пятый кадр? / Собкин В., Глухова Т. // газета «Первое сентября» – 2001 – 15 декабря – № 90 (1072).

„UPOŚLEDZENIA UMYSŁOWE JAKO WAŻNY TEMAT, KTÓRY POWINNO SIĘ PORUSZAĆ"

mgr inż. Iwona Bachórz
Uniwersytet Rzeszowski

Od pamiętnych czasów ludzie walczyli o wolność słowa, człowieka, prawa do wymiany poglądów, własnej identyfikacji w świecie. W dzisiejszych czasach może nam się pozornie wydawać, że każdy ma takie same prawa. Jest to jednak bardzo mylne uczucie. Prawa człowieka są niejednokrotnie łamane, dotyczy to wszystkich kontynentów na naszej planecie. Również w cywilizowanych krajach dochodzi do utrudniania zachowania standardowych zasad życia i funkcjonowania człowieka. Są jednak ludzie, którzy mają w jeszcze większym stopniu utrudnione funkcjonowanie w społeczeństwie. Są to osoby upośledzone umysłowo. Nie jednokrotnie nie traktuje się ich z szacunkiem, lub jako prawowitych członków grupy społecznej jaką jest Państwo. Ludzie często nie liczą się z ich egzystencją i uczuciami. Wiedza i tolerancja na temat takich osób wzrasta bardzo powoli i nieznacznie. Pomimo upośledzenia, które samo w sobie jest ogromnym utrudnieniem napotykają oni wiele innych przeszkód.

Ważnym zaburzeniem często ogromnie utrudniającym życie w społeczeństwie jest autyzm. Możemy go zaobserwować już u dzieci. Dzieci autystyczne są bardziej skłonne do zachowań unikowych, izolowania się od społeczeństwa. Są zamknięte w sobie i przejawiają inne schematy zachowań, niż dzieci w tym samym wieku. Cechują ich zachowania stereotypowe, czyli takie które możemy w prosty sposób zaobserwować. Mają ogromne problemy z komunikacją, jednym z większym problemów z jakimi się one borykają jest tworzeniem więzi z innymi ludźmi. Jest to spowodowane wewnętrznymi predyspozycjami właśnie takiego dziecka, oraz osób ze środowiska zewnętrznego, którym brakuje wiedzy na temat nawiązywania interakcji z takimi dziećmi. Dzieci te charakteryzuje również większa powaga, ich poczucie humoru jest zaniżone. Do zaburzeń neurorozwojowych możemy zaliczyć pewne specyficzne zaburzenia. Zaburzenia utrudniające naukę w szkole, czyli zaburzenia umiejętności szkolnych. Zaliczamy również zaburzenia mowy, języka i specyficzne zaburzenia rozwoju funkcji motorycznych.[1] Autyzm dziecięcy jest w obecnych czasach uznawany za zaburzenie uwarunkowane przede wszystkim genetycznie. Występuję ogromna korelacja dodatnia z w stosunku do odziedziczalności autyzmu. U takich dzieci występują również wszelakie zaburzenia metaboliczne, które mogą prowadzić do pogorszenia stanu zdrowotnego, zwiększenia częstotliwości negatywnych skutków choroby.

Jednak jednym z głównych problemów osoby autystycznej jest trudność w funkcjonowaniu w społeczeństwie. Środowisku zewnętrznym, środowisku

1 Komender J., Jagielska G., Bryńska A., Autyzm i Zespół Aspergera, Wydawnictwo Lekarskie PZWL, Warszawa 2014.

zupełnie innym niż swój własny dom.

W miejscach, w których nie wiemy czego możemy się spodziewać, na ulicy nigdy nie wiemy co może się wydarzyć, jak zareagować. Zwykli obywatele często borykają się z problemami dnia codziennego, wiele rzeczy wydaje im się niemożliwych do wykonania. Jak w takim razie ma się czuć osoba chora, upośledzona umysłowo, osoba z autyzmem? Taka osoba często ma problem zrozumieć samego siebie, zatroszczyć się o najbardziej podstawowe sprawy związane z własną osobą. Nie ma się więc co dziwić, że w kontaktach z innymi osobami nie radzi sobie w tak dobrym stopniu jak robią to osoby zdrowe, bez zaburzeń. Można się tutaj odwołać do teorii umysłu. Zdrowa osoba potrafi w sposób wrodzony, automatyczny określić uczucia, zamiary, drugiej osoby. Potrafi wyczuć kontekst rozmowy, odebrać informację aby określić wiedzę innej osoby na dany temat. Posiada podstawowe wiadomości na temat funkcjonowania umysłu człowieka, rozumie i wie o tym, że inni ludzie, też myślą, mają swoje potrzeby i mentalność. Dzięki takiej właśnie umiejętności potrafimy działać zespołowo z innymi członkami społeczeństwa. Dzielić się doświadczeniami, mamy również możliwość wywierania na nich wpływu na przykład przy użyciu kłamstwa, zręcznej manipulacji. Potrafimy się zachować empatycznie odczuwając nastroje innych ludzi. Brak takich właśnie umiejętności występuje u osób upośledzonych umysłowo, osób z autyzmem dziecięcym.

Takie osobniki nie mają wbudowanego automatycznego rozpoznawania emocji innych ludzi.

Brak teorii umysłu powoduje, że taka osoba jest ślepa na społeczne aspekty życia.[2] Nie potrafi poradzić sobie z podstawowymi czynnościami dnia codziennego. Jest zdezorientowana, zagubiona, nie jednokrotnie poziom zakłopotania i niemożność poradzenia sobie z problemem rodzi agresję. Taka osoba posiada znacznie inaczej ułożoną hierarchię celów i potrzeb, nie potrafi zrozumieć dążeń innych ludzi, gdyż nie dociera do jej świadomości to, że inni ludzie mają zupełnie odrębną i różną mentalność. Dlatego właśnie takie dzieci są często uważane za niegrzeczne, wręcz egoistyczne nie liczące się ze zdaniem innych. Nakładając całą uwagę innych na właśnie swoją osobę. Mają problemy z nawiązywaniem kontaktów interpersonalnych jednak w wielu dziedzinach są intelektualnie na równym poziomie w porównaniu z dziećmi zdrowymi, wolnymi od zaburzeń.

Autyzm jednak jest zaburzeniem stale się zmieniającym. Występujące zachowania wraz z upływem czasu, lat mogą się zmieniać, przybierać inne postacie bądź wygasać. Ważna jest otrzymywana pomoc terapeutyczna i edukacyjna.[3] Dzięki takiej pomocy dziecko ma szansę na nie ustający rozwój, który jest bardzo istotny przy takim zaburzeniu. Zastój, bądź regres tego zaburzenia może prowadzić do negatywnych skutków rozwojowych. Dziecko autystyczne jednak

2 Markiewicz K., Charakterystyka zmian w rozwoju umysłowym dzieci autystycznych, UMCS, Lublin 2015.

3 Krantz P. J., McClannahan L. E., Uczenie dzieci z autyzmem prowadzenia konwersacji, Instytut Wspomagania Rozwoju Dziecka, Gdańsk 2016.

w wielu aspektach nie różni się od dziecka zdrowego. Rozwija się w całkowicie innych warunkach, w innym stopniu i tempie w porównaniu z dzieckiem zdrowym, mniej jednak aby rozwój cały czas nie ustawał muszą być zaspokajane pewne potrzeby. Przede wszystkim, jednym z najważniejszych warunków i potrzeb do zaspokojenia jest okazywana miłość do dziecka od rodziców. Dziecko musi mieć poczucie bezpieczeństwa i miłości. Musi być szanowane jak prawowity członek społeczeństwa, rodziny. Nie można go traktować inaczej, gorzej niż jak jego zdrowych rówieśników. Musi mieć zaspokojone potrzeby. Jego prawa nie mogą być łamane, pomimo wielu utrudnień, z którymi się boryka musi mieć możliwość w niektórych kwestiach podejmowania samodzielnych, osobistych decyzji. Rodzić musi kochać takie dziecko niezależnie od wszystkiego. Miłość może być przejawiana w tolerancji na zachowania takiego dziecka. Dziecko z grzecznego i ułożonego w jedną sekundę może zamienić się w poirytowanego i zagubionego człowieka. Zachowanie stabilności emocjonalnej może być ogromnym wyzwaniem dla dziecka jak i rodzica. Osoby z autyzmem cechują się ogromną labilnością emocjonalną, czyli chwiejnością psychiczną. Ważne jest również, aby takiemu dziecku zapewniać poczucie ciągłego bezpieczeństwa. Do zapewnienia tej potrzeby jest dobre zorganizowanie środowiska wewnętrznego, czyli miejsca, w którym takie dziecko najczęściej przebywa – dom. Taka osoba z autyzmem czuje się znacznie lepiej, gdy wie dokładnie czego może się spodziewać, wszystkie rzeczy pozostają stale w swoim miejscu, reagują agresją i zaniepokojeniem na każdą zmianę w ich bezpiecznym otoczeniu. Właśnie to jest jedną z głównych przyczyn dlaczego takim osobom jest się w takim ogromnym stopniu trudno przystosować do warunków panujących w społeczeństwie, środowisku zewnętrznym. Ogromna ilość nieznanych osób, rzeczy powoduję lęk i zaniepokojenie. Zwykły obywatel może tego nie rozumiem i bezwiednie taką chorą osobę ranić i ją krzywdzić bezpośrednio uwłaczając w jej prawa człowieka.

Nauka dziecka autystycznego jest o tyle trudna ze nigdy nie uda nam się odnaleźć jednej słusznej drogi.[4] Musimy polegać na metodach prób i błędów co wymaga od rodzica ogromnej elastyczności, spokoju, opanowania a przede wszystkim tolerancji na wszelakie negatywne zachowania będące odpowiedzią na niechęć dziecka do nauki. Rodzic musi wielokrotnie powtarzać dziecku co od niego wymaga, co pragnie osiągnąć i co oczekuje.[5] Takie dziecko nie ma problemu ze słuchem, bądź z innymi narządami percepcyjnymi. Ma jednak ogromny problem ze zrozumieniem tego co się od niego wymaga. To wymusza od rodzica, terapeuty wielokrotne powtarzanie poleceń, wymagań względem dziecka autystycznego. Wiele takich dzieci porozumiewa się bezsłownie, jest to spowodowane mało rozwiniętym aparatem mowy. Potrzebne jest, aby nauczyć się czytać znaki z zachowań takiego dziecka, czasami wręcz ono nie wie jak ma nam przekazać ważną dla niego informację np.: gdy jest zmęczone, zdenerwowane, niepewne, bądź po prostu chcę coś od nas wymusić. Czasami takie sygnały mogą pozwolić nam przewidzieć nadchodzące pogorszenie się

4 Randall P., Parker J., Autyzm- Jak pomóc rodzinie, GWP, Gdańska 2010.

5 Red. Winczur B., Autyzm- Na granicy zrozumienia, Impuls, Kraków 2009.

stanu zdrowia dziecka. Ważne jest, aby w danym momencie mieć możliwość skontaktować się ze specjalistą, który jest nam w każdej chwili pomóc. Potrzebne jest nakładanie na dziecko coraz to więcej wymagań, aby dzięki rozwoju mogło w przyszłości lepiej funkcjonować w społeczeństwie oraz było w stanie osiągnąć choć namiastkę autonomii. Nie można pozostawać w miejscu z dzieckiem z takimi zaburzeniami. Po każdym kroku na przód jest możliwość cofnięcia się dwa kroki wstecz. Ogromnie ważna jest ciągła stymulacja takiej osoby. Nie jest jednak ważna tylko stymulacja umysłowa, ogromny wpływ na prawidłowy rozwój takiego dziecka jest również stymulacja fizyczna, ruchowa. Wpływ między ciałem a mózgiem jest olbrzymi i nie możemy o tym zapominać. Samo poczucie umysłowego oddziaływania na innych jest kształtowane dzięki poczuciu panowania nad własnym ciałem w sferze fizycznej. Często jest to nawet znacznie prostsze dla osób z zaburzeniami, upośledzeniami umysłowymi, gdyż ich ciała rozwijają się w prawidłowy sposób pozostając w korelacji dodatniej względem wieku biologicznemu. Trzeba również przyjąć tezę, że rozwój jest w ogromnym stopniu uwarunkowany indywidualnym predyspozycjom danego organizmu. Pomimo tego, że osoby z autyzmem mają skłonności to zachowań schematycznych, stereotypowych nie możemy zapominać, że każda osoba jest inna i każdy jest sam w swoim rodzaju. Dlatego to, że jedna metoda działa pozytywnie na rozwój jednostki nie musi świadczyć o tym, że ten sam sposób zadziała na inną jednostkę. Właśnie dlatego ważna jest metoda prób i błędów, o której wcześniej miałem możliwość wspomnieć. Praca z dziećmi autystycznymi jest jednak ogromnie fascynującą z punktu widzenia terapeuty. Jest to praca niezwykle wymagająca, mniej jednak niosąca ze sobą ogromną satysfakcję. Każdy mały postęp, może prowadzić do przełomu, którego nie możemy zmarnować.[6] Dzieci autystyczne nie są jednak skłonne do przestrzegania niektórych reguł reagując stanowczym niezadowoleniem, ekspansją emocji. Najtrudniejsze jest chyba tak naprawdę przekonanie dziecka do tego czego jemu w ogóle nie zależy. Dziecko autystyczne często charakteryzuje niechęć do podejmowania jakichkolwiek działań. My musimy mu jednak narzucać coraz więcej zadań. Możemy zadać sobie pewne pytanie. Czy takiemu dziecku autystycznemu jest dobrze z brakiem nawiązywania głębszych, mniej powierzchownych interakcji i więzi społecznych? Odpowiedź jednak jest prosta, gdyż takiemu dziecku jest to po prostu obojętne. One się tym nie zajmują. Dlatego więc, jest to ogromnie trudne zadanie aby pokazać im coś na czym im w ogóle nie zależy i postarać się wpłynąć na nie do tego stopnia aby zaczęło zależeć. Takiemu dziecku chyba najmniej zależy na jego statusie społecznym. Musimy stworzyć w nim poczucie i pokazać mu to, co może stracić nie chcąc uczestniczyć w życiu społecznym. Musimy mu pokazać ile radości może wyciągnąć, ile może się nauczyć wykorzystując swoje życie w pełni wyzbywając się negatywnych emocji, bólu strachu i zobojętnienia względem innych. Musimy mu pokazać siłę wolności do wyrażania swoich poglądów i własnego, osobistego, wolnego słowa, gdyż jest

6 Gerardine D., Ozonoff S., McPartland J. C., Wysokofunkcjonujące dzieci ze spektrum autyzmu Poradnik dla rodziców, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2015.

równy w społeczeństwie.

Następny problem jaki chciałbym poruszyć jest sposób traktowaniem ludzi z zespołem Downa. Gdyby przyjrzeć się temu upośledzeniu umysłowemu z bliższej perspektywy dowiedzielibyśmy się w jaki sposób ludzie z tym zaburzeniem są traktowani w społeczeństwie.

Zespół downa jest jednym z najbardziej rzetelnie opisanym i zidentyfikowanym zaburzeniem. Już w rozwoju prenatalnym możemy wykryć, czy dziecko urodzi się z zespołem Downa. Pomimo tak wielkiego zasobu wiedzy, możliwości poznania i wgłębienia się w ten problem istnieje wiele stereotypów i negatywnych wierzeń, szerzących się na temat tego właśnie upośledzenia. Wiele osób spostrzega ludzi z zespołem Downa jako wesołych, pogodnych, żartobliwych i radosnych ludzi, jednak również jako nierozgarniętych, niepewnych siebie i nieumiejętnych do podejmowania ważniejszych decyzji związanych ze swoim własnym życiem. Stereotypy są bardzo krzywdzące w tej sytuacji gdyż prowadzą do błędnego myślenia o tym, że osoby z zespołem Downa nie mają swojej własnej indywidualnej osobowości.[7] Takie osoby posiadają taki sam komplet uczuć jak zwykły, sprawny człowiek. Posiadają różnice osobowościowe jak każdy z nas. Dzieci z tym zaburzeniem jak każde inne dziecko dziedziczą cechy osobowości od swoich rodziców takie jak temperament, wygląd. To zaburzenie genetyczne nie definiuje dzieci jako jednolita masa.

Oczywiście możemy określić charakterystyczne cechy wyglądu osób z zespołem Downa.

Możemy to najlepiej zaobserwować na twarzach takich osób: jasne plamki na tęczówkach oka, krótki grzbiet nosa, nakątna zmarszczka. Oczywiście tych cech jest wiele więcej, lecz nie wszyscy muszą posiadać taką samą kombinację. Nie można więc oceniać, obrażać i krzywdzić osób z zespołem Downa. Nie jest to niczyja wina, można to określić do pewnej różnicy genetycznej. Każdy człowiek jest różny od innego, posiadamy zbiór pewnych cech, kombinacji nie do opisania, więc dlaczego osoby z upośledzeniami umysłowymi mielibyśmy traktować inaczej? Ważne jest, aby takiego dziecka nie traktować jak kogoś innego, specjalnego, gorszego. Powinniśmy traktować ludzi z zespołem Downa jako równych sobie a różnice w rozwoju, prędkości dorastania występują u każdego.[8] Każdy człowiek powinien mieć prawo do uczestnictwa w życiu społecznym bez względu na dolegliwości, płeć, sytuację osobistą, rozwojową. Aby człowiek mógł się prawidłowo rozwijać musi istnieć w społeczeństwie, funkcjonować w pewnych grupach, oraz mieć prawo do posiadania swojej pozycji w społeczeństwie. Marginalizacja czy wykluczenia innych osób są niedozwolone.

Jednym z większych problemów, aby osoba z zespołem Downa miała prawo do osiągnięcia pewnej autonomii jest nie sam fakt, że ta właśnie osoba nie jest na to gotowa, lecz społeczeństwo.

7 Minczakiewicz E., Zespół Downa, Harmonia, Gdańsk 2015.

8 Zasępa E., Psychospołeczne funkcjonowanie osób z zespołem Downa, Impuls, Kraków 2012.

Bardzo ważne jest, aby pokazywać ludziom jaka jest prawda, łamać i niszczyć krzywdzące stereotypy. Nie powinniśmy powielać niewiedzy, musimy mówić głośno i szerzyć wiedzę na temat upośledzeń umysłowych. Osoba z zespołem Downa w dorosłym życiu może funkcjonować całkowicie niezależnie, samodzielnie. Nie jest to oczywiście możliwe dla wszystkich z tym zaburzeniem, każdy jest inny i posiada różne cechy osobowości. Niektóre osoby z zespołem Downa potrzebują wsparcia drugiego człowieka przez całe życie, niektóre jednak tylko w poszczególnych momentach, chwilach, dnia codziennego. Jest to bardzo szeroki proces, w którym osoba z upośledzeniem może być całkowicie zależna od zdrowej osoby, bądź może jedynie potrzebować jej obecności aby poczuć się pewniej w wykonywaniu podstawowych czynności. Osiągnięcie autonomii jest oczywiście bardzo szczegółowym i długotrwałym procesem. Aby przystosować dziecko do samodzielnego życia w społeczeństwie rodzić musi podjąć wiele kroków ku temu zmierzających. Proces przygotowania dziecka do autonomii może zakończyć się bardzo wcześnie a czasami jednak może on trwać przez całe życie. Jest to pewien rodzaj podróży i żadnej rzeczy nie możemy przewidzieć, niczego nie możemy być do końca pewni. Jest to o tyle trudny proces, że w znikomym stopniu możemy cokolwiek zaplanować, nawet jeśli mamy ustalony pewien sposób nigdy nie otrzymamy pewności, że wszystko się potoczy po naszej określonej myśli.

Należy wspomnieć, że nie jest możliwe, aby każda osoba z zespołem Downa osiągnęła pełnię autonomii. Jednak, każdy może osiągnąć samodzielność i niezależność na miarę swoich możliwości. Ważnym problemem, który stanowczo odsuwa chorobę z cierpiącą na zaburzenie jest ciągła interwencja rodzica, terapeuty. Naturalnym zachowaniem rodzica jest ochrona swojego potomstwa przed problemami, cierpieniem i bólem. Jeśli nasze dziecko jest chore nasze instynkty zachowawcze częstą działają na znacznie wyższym poziomie. Bardzo często jest to główną przyczyną zamykania dziecka w tak zwanej '' złotej klatce''. Rodzic ze wzmożoną siłą izoluje swoje dziecko od środowiska zewnętrznego obawiając się możliwości doznania krzywdy i zranienia swojej pociechy. Ważnym aspektem rozwojowym jest sam w sobie kontakt z innymi członkami społeczeństwa. Człowiek musi mieć prawo wymiany poglądów, swobodnej konwersacji z drugą osobą, musi posiadać prawo do poznania całej struktury funkcjonowania innych ludzi.

Zabierając taką możliwość swojemu dziecku zabieramy mu znacznie więcej, niż możemy sobie wyobrazić.[9] Nie możemy również zapominać jak ważny jest rozwój fizyczny dla osoby z zespołem downa. Aby dziecko mogło się prawidłowo rozwijać umysłowo, potrzebny jest rozwój motoryczny. Są to dwa powiązane elementy funkcjonowania człowieka. Pomimo kilku dolegliwości fizycznych, na które cierpią osoby z zespołem Downa np. wiotkość są oni całkowicie zdolni do utrzymywania sprawności fizycznej w zadowalającym stopniu. Wielu rodziców ma problem z poradzeniem sobie z tym, że ich dziecko urodzi się, bądź, już

9 Minczakiewicz E., Jak pomóc w rozwoju dziecka z zespołem Downa. Poradnik dla rodziców i wychowawców, WNAP, 2001.

się urodziło z zespołem Downa. Próbują sobie odpowiedzieć na stale zadawane przez siebie pytania : Dlaczego nas to spotkało?, Dlaczego moje dziecko się takie urodzi?. Wiele rodziców nie odbiera tego jednak jako pech, przykry splot zdarzeń, lecz próbują odpowiedzieć sobie na te pytania racjonalnie przywołując tutaj zasady i widzę z aspektów biologicznych, genetycznych. Każdego może to spotkać, człowiek już jest tak stworzony.

Jest to tylko mechanizm i biologia. Żaden rodzić pomimo pewnych problemów, nie wyobraża sobie życia bez swojego własnego dziecka. Opinia społeczna, znajomi rodziny często reagują w bardzo negatywnym stopniu na wieść, że dziecko może się urodzić zespołem Downa. Jest to moment największych rozterek emocjonalnych i wątpliwości rodziców takiego dziecka.[10] Psychologicznie, każdy rodzić planuje życie swojego dziecka, pragnie aby odniosło ono sukces zawodowy, założyło kochającą się rodzinę. Ten obraz może zostać zachwiany, gdy dowiemy się, że nasze dziecko może urodzić się z upośledzeniem umysłowym. Każdy rodzic kocha jednak swoje dziecko, potrafi dostosować się do sytuacji trudnej i wymagającej, rodzic potrafi poświęcić z miłości do swojego dziecka bardzo wiele. Rodzice z czasem zapominają o swoich wcześniejszych obawach, o strachu związanym z myślą o wychowywaniu takiego dziecka. Często jednak dostają wielce negatywny odzew od opinii społecznej. Obcy ludzie często nie chcą mieć żadnej styczności z osobami upośledzonymi, z osobami chorymi na pewne zaburzenia, których nie rozumieją głównie przez swoją ignorancję. Dzieci z zespołem Downa często są przezywane dręczone, są uważane za kogoś gorszego, kogoś kto nie potrafi się przeciwstawić i na samym początku jest na gorszej pozycji. Ważne jest aby nie dopuszczać do takich zjawisk. Jest jednak wiele wspaniałych rzeczy związanych z przebywaniem w otoczeniu osoby z zespołem Downa. Nie zastanawiają się, czy coś jest fajne, czy nie. Czy wypada, czy nie wypada. W tym, jak się zachowują, osoby z Downem są absolutnie szczere i naturalne. Mają w sobie tyle dobra, tyle ciepła. W tym co mówią nie ma żadnej manipulacji, żadnych kombinacji, które inni wykonują na co dzień. Bo przecież ludzie, którzy na to chorują, też czują, też chcą kochać i normalnie żyć. Niektórzy ludzie to bagatelizują.

Każdy człowiek powinien mieć prawo do życia w społeczeństwie i wyrażania swojego zdania. Społeczeństwo o upośledzeniach umysłowych mówi niechętnie i często nie chce się nic dowiedzieć na temat tego problemu.[11] Cały czas rośnie świadomość i tolerancja wobec inwalidów. Jesteśmy coraz bardziej świadomi jak pomagać ofiarom wypadków np. człowiekowi na wózku inwalidzkim. Temat upośledzeń umysłowych wydaje się jednak znacznie cięższy dla zwykłego obywatela i nasza świadomość w tej kwestii pozostaje znaczne w tyle. Ważne jest, aby o trudnych tematach mówiono głośno, nie zamiatano pod dywan tego, czego nie potrafimy zrozumieć. Każdy żyjący człowiek powinien mieć równe prawa do życia i na każdy temat powinniśmy mieć możliwość wymiany poglądów. Wiedza której nie raz się obawiamy może być kluczem

10 Sałkowska M., Matka Downa. Piętno - Znaczenia – Strategie, Nomos, Kraków 2015.

11 Sztompka P., Socjologia Analiza społeczeństwa, Znak, Kraków 2012.

do rozwiązania wielu problemów, a przede wszystkim może przysłużyć się do pomocy osobie, która tego najbardziej potrzebuje. Dzięki otwartości i wyzbyciu się wewnętrznego, osobistego lęku możemy osiągnąć znacznie więcej, niż nam się może wydawać. Pozwoli nam to zrozumieć to co może się dla nas wydawać dziwne, obce, nieodpowiednie, zrozumieć, że to nie druga osoba jest gorsza bądź lepsza, niż my, lecz po prostu inna. Nie możemy zapominać, że społeczeństwo to nie tylko my jako jednostka. Istnieją wokół nas różni ludzie, z innymi cechami, wartościami, celami, przeszłością. Możemy się od siebie różnić, mamy takie prawo, lecz wszyscy czujemy tak samo. Cierpimy, gdy ktoś nas krzywdzi i odczuwamy wszelkie nierówności, które panują na świecie. Powinniśmy je niwelować, łamać i niszczyć szkodliwe stereotypy. Ważne jest, aby nigdy nie bać się wypowiadać na głoś naszych osobistych wewnętrznych opinii, respektować zdanie inny ludzi i przede wszystkim ich samych.

Bibliografia

- Komender J., Jagielska G., Bryńska A., *Autyzm i Zespół Aspergera*, Wydawnictwo Lekarskie PZWL, Warszawa 2014.
- Markiewicz K., *Charakterystyka zmian w rozwoju umysłowym dzieci autystycznych*, UMCS, Lublin 2015.
- Krantz P. J., McClannahan L. E., *Uczenie dzieci z autyzmem prowadzenia konwersacji*, Instytut Wspomagania Rozwoju Dziecka, Gdańsk 2016.
- Red. Winczur B., *Autyzm- Na granicy zrozumienia*, Impuls, Kraków 2009.
- Gerardine D., Ozonoff S., McPartland J. C., *Wysokofunkcjonujące dzieci ze spektrum autyzmu Poradnik dla rodziców*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2015.
- Randall P., Parker J., *Autyzm- Jak pomóc rodzinie*, GWP, Gdańska 2010.
- Red. Kaczmarek B., *Wspomaganie rozwoju dzieci z zespołem Downa*, Impuls, Kraków 2014
- Zasępa E., *Psychospołeczne funkcjonowanie osób z zespołem Downa*, Impuls, Kraków 2012.
- Minczakiewicz E., *Jak pomóc w rozwoju dziecka z zespołem Downa. Poradnik dla rodziców i wychowawców*, WNAP, 2001.
- Sałkowska M., *Matka Downa. Piętno - Znaczenia – Strategie*, Nomos, Kraków 2015.
- Minczakiewicz E., *Zespół Downa*, Harmonia, Gdańsk 2015.
- Sztompka P., *Socjologia Analiza społeczeństwa*, Znak, Kraków 2012.

ЗМІСТ

ВПЛИВ ТЕМПЕРАМЕНТУ НА НАВЧАЛЬНУ УСПІШНІСТЬ МОЛОДШОГО ШКОЛЯРА
Бабичева Галина Сергіївна....5

ABORCJA JAKO JEDEN ZE WSPÓŁCZESNYCH PROBLEMÓW ETYCZNYCH
Bieniek Martyna....9

***W POSZUKIWANIU ROZUMU…* DZIAŁALNOŚĆGDAŃSKIEGO RUCH ANARCHISTYCZNO-ARTYSTYCZNY TOTART**
Mgr Bień Agnieszka....17

ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ ПРИРОДОЗНАВЧОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ У СУЧАСНОМУ ОСВІТНЬОМУ ПРОСТОРІ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ
Горват Маріанна Василівна, Кузьма-Качур Марія Іванівна....24

ЦИФРОВІ ТЕХНОЛОГІЇ В СУЧАСНОМУ ТЕАТРАЛЬНО-СЦЕНІЧНОМУ МИСТЕЦТВІ
Доколова Альона Сергіївна....27

ЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ СКЛАДНОСТІ ДЛЯ МЕГАНАУКИ
Жуленков Олександр Вікторович....30

EDUCATIONAL CONCEPTS TOWARDS THE CHANGE OF CONTEMPORARY THREATS' NATURE
Zadorożna Marlena....33

ПЕРЕЖИВАННЯ САМОТНОСТІ ЯК ПСИХОЛОГІЧНА ПРОБЛЕМА
Івахно Ганна Олександрівна....41

ROLA I PRZYSZŁOŚĆ BADAŃ PSYCHOLOGICZNYCH W SŁUŻBIE KRYMINOLOGII
Kloc Aleksandra, Kuź Kaja, Ogar Patryk....44

СУЧАСНІСТЬ, ЩО ПОТРЕБУЄ РЕВІЗІЇ СТАРОДАВНОСТІ: РЕАКТУАЛІЗАЦІЯ
Кузнєцов Андрій, Куцак Світлана Анатоліївна....53

PRZEMIANY TEKSTUALNE W POLSKIEJ HISTORIOGRAFII ŚREDNIOWIECZNEJ – SPOJRZENIE INTERDYSCYPLINARNE NA ŹRÓDŁA HISTORYCZNE (RELACJA ANONIMA ZWANEGO GALLEM, OPOWIEŚĆ KADŁUBKA, *KRONIKA WIELKOPOLSKA*)
dr Anna Łozowska-Patynowska....60

ВИНОГРАДАРСТВО ХЕРСОНСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ XIX – НА ПОЧАТКУ XX СТОЛІТЬ
Малащук Оксана Степанівна....70

МЕДІА ЯК ПРЕДМЕТ КУЛЬТУРОЛОГІЇ (ЗА Л. ВАЙТОМ, М. МАКЛЮЕНОМ)
Манделіна Олександр Сергійович....73

СПЕЦИФІКА ЖІНОЧОЇ ЗАЧІСКИ В КОНТЕКСТІ АНТИЧНОЇ ФІЛОСОФІЇ КРАСИ
Міненко Оксана Анатоліївна....75

ДЕРЖАВНО-ЦЕРКОВНІ СТОСУНКИ В УРСР ЗА ЧАСІВ «ЗАСТОЮ»: ТРАНСФОРМАЦІЯ ЧИ ПРОДОВЖЕННЯ КУРСУ?
Нікіфоров Карен Сергійович....78

WYPALENIE ZAWODOWE A STRES W MIEJSCU PRACY
Ober Józef, Wiśniewska-Placheta Edyta,....81

BRZEMIĘ MATKI W OPIECE NAD DZIECKIEM CHORYM PSYCHICZNIE A WYPALENIE SIĘ SIŁ
Ornatowska Maria Adela....90

BEZPIECZEŃSTWO PAŃSTWOWE, A SŁUŻBY SPECJALNE – KRÓTKA ANALIZA HISTORYCZNA
Mgr Poborski Patryk....103

АРХЕОЛОГІЧНА ЗНАЧИМІСТЬ МЕЗИНСЬКОЇ ОКРУГИ
Сіра Наталія Петрівна....111

KORZENIE WSPÓŁCZESNEGO PROCESU KARNEGO PAŃSTW STAROŻYTNYCH – ZARYS PROBLEMATYKI
mgr Składanek Bartłomiej....115

THE KINGDOM OF NORWAY: CONTEMPORARY SECURITY ENVIRONMENT AND FUTURE STRATEGY
mgr Smaga Daniel....121

ВІРТУАЛЬНИЙ ПРОСТІР ХУДОЖНІХ ГАЛЕРЕЙ ЯК ФАКТОР ЕВОЛЮЦІЇ ВІЗУАЛЬНОЇ КУЛЬТУРИ
Соломатова Вікторія Василівна,....129

НЕЛЕНІЙНІ ПРОЦЕСИ У ВИКЛАДАННІ УНІВЕРСИТЕТСЬКІХ ПРЕДМЕТІВ
Спаський Ігор Дмитрович....132

ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ТЕХНОЛОГІЇ ОСОБИСТІСНО ОРІЄНТОВАНОГО НАВЧАННЯ У СУЧАСНІЙ ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ
Тарасевич Олександра Віталіївна....134

ПРОФЕСОР ВОЛОДИМИР КОСТЯНТИНОВИЧ ПІСКОРСЬКИЙ (1867-1910) – ЗАСНОВНИК УКРАЇНСЬКИХ ТРАДИЦІЙ ІТАЛІСТИКИ ТА ІСПАНІСТИКИ ДОБИ СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ ТА РАННЬОГО НОВОГО ЧАСУ: ІНСТИТУЦІОНАЛЬНИЙ ДИСКУРС
Ціватий Вячеслав Григорович....138

АНАЛІЗ РЕЗУЛЬТАТІВ ДОСЛІДЖЕННЯ ВПЛИВУ ЗМІ НА АГРЕСИВНУ ПОВЕДІНКУ ПІДЛІТКІВ
Штаубер Наталія Володимирівна....141

**„UPOŚLEDZENIA UMYSŁOWE JAKO WAŻNY TEMAT,
KTÓRY POWINNO SIĘ PORUSZAĆ”**
mgr inż. Iwona Bachórz.....145

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

ГУМАНІТАРНИЙ КОРПУС

Випуск 24

Друкується за оригінальними авторськими текстами.
Редакційна колегія не несе відповідальності
за авторську редакцію поданих матеріалів.
Верстка та оригінал-макет Мохонько Віталій

Підписано до друку 19.04.2019.
Формат 60×84/16. Папір офсетний.
Друк цифровий.
Друк. арк. 9,75. Умов. друк. арк. 9,07. Обл.-видавн. арк. 10,84.
Наклад 100 прим. Зам. № 2955/1.

Віддруковано з оригіналів замовника.
ФОП Корзун Д.Ю.
Свідоцтво про державну реєстрацію фізичної особи-підприємця
серія В02 № 818191 від 31.07.2002 р.

Видавець ТОВ «ТВОРИ».
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до
Державного реєстру видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів
видавничої продукції серія ДК № 6188 від 18.05.2018 р.
21027, а/с 8825, м. Вінниця, вул. Келецька, 51а.
Тел.: (0432) 603-000, (096) 97-30-934, (093) 89-13-852.
e-mail: tvoru@tvoru.com.ua
http://www.tvoru.com.ua